T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Klasik ve Çağdaş Kur'ân Yorumlarında Zülkarneyn Kıssası'nın Tahlili

Ahmet ŞEKERCİOĞLU
2501100904

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Necmettin GÖKKIR

İstanbul 2013

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
1982 ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : **Ahmet ŞEKERCİOĞLU** Numarası : **2501100904**

Anabilim/Bilim Dalı : **Temel İslam Bilimleri** Danışman Öğretim Üyesi : **Doç.Dr. Necmettin GÖKKIR**

Tez Savunma Tarihi : **26.11.2013** Tez Savunma Saati : **15:45**

Tez Başlığı : **Klasik ve Çağdaş Kur'an Yorumlarında Zülkarneyn Kıssasının Tahlili.**

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin **36. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Doç.Dr. Necmettin GÖKKIR	[signature]	KABUL.
2- Doç.Dr. İlyas TOPSAKAL	[signature]	KABUL
3- Doç.Dr.Abdullah Emin ÇİMEN	[signature]	Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Doç.Dr. Nurettin GEMİCİ		
2- Yrd.Doç.Dr.Ahmet Hamdi FURAT		

Klasik ve Çağdaş Kur'ân Yorumlarında Zülkarneyn Kıssası'nın Tahlili,

Ahmet Şekercioğlu

ÖZ

Tezin konusu, Kehf suresindeki Zülkarneyn kıssasının, klasik ve çağdaş yorumlarının tahlilidir. Kur'ân'da bir çok surede (17/İsra, 18/Kehf ve 19/Meryem gibi) İsrâiloğulları târihine açık atıflar yapan ve onlar üzerinden mesaj veren âyetler bulunmaktadır. Bu nedenle çalışmamızda Kehf suresi ve Zülkarneyn kıssası, bu manada Kur'ân bütünlüğü içinde değerlendirilmiş ve kıssanın İsrâiloğulları târihi ile ilişkili olduğu göz önünde tutulmuştur. Zaten kıssanın sebeb-i nüzûlü olarak klasik kaynaklarımız Zülkarneyn'le ilgili soruyu Peygamberimiz (s.a.v.)'e Yesrib Yahûdîlerinin sordurduğunu haber vermektedir.

Klasik tefsirlerimiz, İbn Kesîr'e kadar Kehf suresindeki Zülkarneyn'in, Makedonya kralı İskender olduğu kanaatindedirler. Mukâtil'den başlayarak devam eden bu genel kabule, ilk kez İbn Kesîr itiraz etmiştir. Ona göre, Yunanlı İskender'in Kur'ân'daki Zülkarneyn olamayacağı aşikardır. Buna rağmen tefsirlerimizin büyük bir kısmı Zülkarneyn'i İskender olarak açıklamaya devam edegelmişlerdir ve hâlâ cevap bekleyen sorular bulunmaktadır. Bu sorular kısaca şunlardır:

1) Zülkarneyn gerçekte kimdir?

2) Klasik dönem tefsirlerinde niçin Zülkarneyn'in Makedonyalı İskender olduğunda görüş birliği bulunmaktadır?

3) Makedonyalı İskender ile Zülkarneyn arasında târihsel bir ilişki gerçekten var mıdır?

4) İbn Kesîr sonrası tefsirlerde bu konu nasıl tartışılmıştır ve Zülkarneyn'in kimliği konusunda ne düşünülmektedir?

5) Kehf suresi içinde Zülkarneyn'in kimliğini belirlememiz konusunda ne tür bilgiler bulunmaktadır? Mesela Ye'cûc-Me'cûc ve set yapımı bize bu konuda nasıl yardımcı olabilir?

6) Bu konuda çağdaş tefsirlerin klasik dönemdekilerden farkı nedir; modern dönemde Kur'ân kıssaları konusunda gündemi meşgul eden tartışmanın merkezinde ne vardır; bu durum Zülkarneyn kıssası yorumlarını etkilemiş midir?

Tezimiz tüm bu sorunlar üzerinde yoğunlaşmakta ve cevaplar aramaktadır.

Çalışmamız belli başlı klasik ve çağdaş Kur'ân tefsirlerine, ve kıssa ile ilgili; hadislere, İslâm târihçilerinin rivâyetlerine, yapılmış akedemik çalışmalara ve arkeolojik bulgulara dayanılarak, yazılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER: Bâbil, Darius, demir ve bakır, Demirkapı, Derbent, efsâne, iki boynuzlu, Makedonyalı İskender, İskender Efsânesi, İskender-i Evvel, İskitler, Kafkaslar, Kıssa, Kimmerler, Koreş, Nakş-ı Rüstem, Set, Silindir Ferman, Ye'cûc ve Me'cûc, Zülkarneyn

The Analysis of The Qur'anic Qıssa Dhûl-Qarnayn in Classical and Modern Exegesis,

Ahmet Şekercioğlu

ABSTRACT

The subject of the thesis is the interpretations of the Qur'anic Qıssa (i.e. narration, story) Dhûl-Qarnayn in classical and modern tafsir literature. There are a lot of verses in many surahs (like 17/Bani Israil, 18/the Cave and 19/Mary) of the Qur'an which refer obviously to the history of the Children of Israel and give messages about them. For this reason story of Dhûl-Qarnayn and surah Cave of the Qur'an have been evaluated within this unity and Dhûl-Qarnayn has been considered to be associated with the history of the Children of Israel. Even now the classical tafsir sources mention as the 'occasion of the revelation' for the surah that the question adressed to the Prophet (puh) about Dhûl-Qarnayn had been asked by the Jews of Yasrib.

Classical exegeses up to Ibn Kathir had explained Dhûl-Qarnayn of the Qur'an as Alexander the Great. Ibn Kathir, had objected for the first time, to this general acceptance, which had started with Muqatil bin Sulayman, and said, the Greek Alexander couldn't be the same man with the Dhûl-Qarnayn, mentioned in the Qur'an. Despite this, a great number of exegeses have been continuing to explain Dhûl-Qarnayn as Alexander the Great after Ibn Kathir. However, there are still questions to be answered, they briefly are:

1) Who exactly is Dhûl-Qarnayn in the history?

2) Why did the classical sources accept the idea that Dhûl-Qarnayn in the Qur'an is the Alexander the Great?

3) Is there any real historical relationship between the Alexander and Dhûl-Qarnayn?

4) How is this topic discussed in the commentaries after Ibn Kathir and what are other ideas about the identity of Dhûl-Qarnayn?

5) What kind of other information does the Qur'an has, to determine the identity of Dhu'l-Qarnayn? For example, how can Gog and Magog and the construction of the Dam help us in this matter?

6) What is the difference of the contemporary Qur'an exegeses from the classicals? In modern time, what is the agenda discussed in the center of the debate about Qur'anic Stories; and has this situation affected the exegesis of story of Dhu'l-Qarnayn? Our thesis, focuses on all of these issues and seeks answers; and it is written based on the major classical and contemporary commentaries of the Qur'an, Hadiths, academic studies and archaeological discoveries related to the subject.

KEY WORDS: Alexander Romance, Alexander the Great, Babylon, Cimmerians, Cyrus the Great, Darius, Derbent, Dhûl-Qarnayn, Gog and Magog, Iron and Copper, Iron Gate, mythology, Naqsh-e Rustam, Qıssa, Scythians, the Caucasus, The Cyrus Cylinder, the two horns

ÖNSÖZ

Zülkarneyn kıssası, Kur'ân'ın nâzil olmasından bu yana her dönemde gerek entelektüel kesimin, gerekse toplumun ilgisini çekmesine ve üzerinde çok sayıda çalışma yapılmasına rağmen hak ettiği açıklama zeminine henüz kavuşamamıştır. Klasik Kur'ân tefsirlerinde ve islâmî makâlelerde Zülkarneyn konusu gizemli, etkileyici ama ortada kalmış görünüyor. Mesela Mukâtil bin Süleyman'ın, Taberî'nin, Semerkandî'nin, Râzî'nin tefsirlerinde, 'O, Makedonya kralı İskender'di' denilirken; İbn Kesîr, onun başka bir İskender (İskender-i Evvel) olduğunu, İbrahim (a.s.) zamanında yaşadığını ve Hızır'ın ona itaat ettiğini söylemektedir. Sahih hadislerde, Zülkarneyn'den bahsedilmemekle beraber onun inşa ettiği set ile ilişki kurularak; Ye'cûc ve Me'cûc'un, kıyâmet öncesi bir zamanda ortaya çıkacağı, anlatılmaktadır. Târih içindeki İslâmî Edebiyâtta, manzum destanlar biçiminde, Firdevsî'nin **Şahnâme**'sinde, Gencevî'nin ve Ahmedî'nin **İskendernâme**'lerinde, aşama aşama değişerek; kahraman bir fatihe, âdil bir krala, sonra Zülkarneyn'e ve en sonunda bir peygambere dönüşen; hayalî bir İskender'in oluştuğu, görülmektedir. Artık o, İslâmî literatürde İskender değil, 'İskender-i Zülkarneyn' olarak anılmaktadır; fakat bugün kesin olarak biliniyor ki, Makedonyalı İskender'in sıfatları, Kur'ân'daki Zülkarneyn'le örtüşmemektedir.

Oryantalistlerin konumuzla ilgili çalışmaları; Kur'ân'ın, Zülkarneyn kıssasını, Greklerin İskender Efsânesi'nden (Alexander Romance) almış olduğu iddiasını ispatlama çabası, olarak özetlenebilir. Oryantalistlerin, bu konudaki gayretlerinin hedefi Kur'ân'ın bir insan ürünü olduğunu ispatlamak şeklinde tanımlanabilecek iken; onların iddialarına târihî bir cevap bulmakta zorlanan bazı müslüman bilim adamlarının farklı cevaplar ürettikleri görülmektedir. Mesela Mısırlı Halefullah, 'Kur'ân, Yahûdîlerin ve müşriklerin kafasındaki malumatı –doğru yanlış– almış ve kendi amacına uygun olarak kullanmıştır' derken; Kur'ân'da anlatılan kıssaların efsâneler olabileceğine delil olarak kullandığı veriler arasında, Zülkarneyn ve Ashabı Kehf kıssaları bulunmaktadır. Muhammed Esed, **Meal-Tefsir**'inde, 'Bilinen târihte bütün dünyaya hâkim olmuş, böyle mümin bir hükümdar bulunmadığına göre; Zülkarneyn kıssası, sorulan bir soruya cevap olarak ortaya konmuş, alegorik bir anlatımdır' demektedir. Bu kıssanın, bir efsâne olduğunu kabul etmenin; Kur'ân açısından bir sorun teşkil etmediği; ilâhîyatçı bilim adamları tarafından, dillendiriliyor; böylece oryantalist iddiaların devredışı edilmiş olacağı, düşünülüyor.

Târih içinde muğlak hale gelmiş olan bu konu üzerinde verimli çalışabilmek, sağlıklı bir sonuca ulaşabilmek; ancak onun sorunlarının doğru tespit edilmesi ile mümkün olabilir, düşüncesiyle; konunun problemleri üzerinde, yoğunlaşılmıştır. Bu nedenle çalışmamızın amacı, önce konuya ilişkin doğru soruların bulunması; târih içinde ve bugün yapılmış, Zülkarneyn kıssası yorumlarından yola çıkarak, belirlenmiş sorulara cevaplar aranması; sonra bu hedefe ulaşmak için, üzerinde

çalışılan asıl malzeme olan, klasik ve çağdaş Kur'ân tefsirlerindeki yorumların ve kadîm târihin, Kur'ânî kıssa rehberliğinde, sorgulanmasıdır. Kullanılan yöntem, konuya ilişkin yapılan araştırma ve yorumların –imkânlar dâhilinde– kronolojik taranması olarak ifade edilebilir. Kur'ân, târihte yaşamış, çok önemli işler yapmış, Allah'a ve âhirete inanan ve pek çok millete hükmetmiş, büyük bir hükümdardan bahsetmektedir. Öyleyse Fahreddin Râzî'nin dediği gibi, bu kadar meşhur bir hükümdarın hayat hikâyesinin bize kadar ulaşması gerekmektedir; kaynaklar dikkatle taranırsa hakikate ulaşılabilecektir.

Bir giriş, üç bölüm ve bir sonuç'tan oluşan çalışmamızın birinci bölümünde, farklı kaynaklarda Zülkarneyn kıssası ele alınmaktadır. Klasik tefsir literatüründeki Zülkarneyn kıssası yorumlarının, bir taramasını yaptığımız ikinci bölümde tefsirler, rivâyet, dirâyet ve işârî olarak sınıflanmış; bu uzun dönemde tefsirlerde konunun problemlerine ne ölçüde cevap verildiği, araştırılmıştır. Çağdaş dönemdeki kıssa okumalarında, rivâyet ve dirâyet tipolojisinin değiştiği görülmüş; gündemi meşgul eden tartışmada tarafların, târihî gerçekliği öne çıkaranlarla; edebiyâttan yola çıkarak "temsili" öne çıkaranlar olduğu, belirlenmiştir. Dolayısıyla modern dönem Zülkarneyn kıssası yorumlarını incelediğimiz üçüncü bölümde, tefsirlerin sınıflandırılması târihin okunma biçimine göre yapılmıştır.

Konunun seçilmesinde ve tezi hazırlarken istikamet gösterip, yüreklendiren merhum hocam Mevlüt Güngör'e, Allah'tan rahmet diliyorum. Ayrıca, çalışmama yön veren, yazdıklarımı düzenli isteyerek, eleştiren tez hocam Doç. Dr. Necmettin Gökkır'a, bana kütüphanelerini açan Mustafa Keleşoğlu hocam'a ve Doç. Dr. Hasan Hüseyin Adalı'ya, tez süresince benimle sürekli fikir alışverişinde bulunan Mehmet Şekercioğlu'na, yazdıklarımı okuma zahmetine katlanan Doç. Dr. Kadir Demirci'ye ve Fazilet Nur Kaya'ya, bu çalışmanın ortaya çıkma sürecindeki yoğun tempoda her an yanımda olan eşime ve tezime destek veren herkese gönülden teşekkür ediyorum.

Ahmet Şekercioğlu

İÇİNDEKİLER

RESİM, HARİTA ve TABLOLAR LİSTESİ

RESİMLER:

HARİTALAR:

TABLOLAR:

KISALTMALAR

Adı geçen eser	a.g.e.
Adı geçen makale	a.g.m.
Aleyhis Selâm	(a.s.)
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	AÜİF
Aynı eser	A.e.
Bakınız	Bkz.
Basım târihi yok	t.y.
Baskı	Bs.
Cilt/Cüz	c.
Çeviren/Tercüme eden	Çev.
Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler	v.d.
Doğumu	d.
Editor	Ed.
Fasikül	Fasc.
Hadis no	H.no:
Hicrî târih	h.
İslâm Ansiklopedisi	İA
Kitabevi	Kit.
Kitâb-ı Mukaddes	K.M.
Matbaası	Mat.
Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi	MEB İA
Neşriyat	Neş.
Ölüm târihi	ö.
Radiyallahu Anha	(r.ah.)
Radiyallahu Anhu	(r.a.)
Sallallahu Aleyhi Vesellem	(s.a.v.)
Sayfa/Sayfalar	s.
Şirketi	Şirk.
Tahkik	Thk:
Türk Târih Kurumu	T.T.K.
Türk Dünyası Araştırma Vakfı	T.D.A.V.
Türkiye Diyanet Vakfı	TDV
Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	UÜİF
Ve benzeri	vb.
Yayınevi/Yayıncılık	Yay.
Yazara ait son zikredilen yer	a.y.

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Amacı

Zülkarneyn hakkında, genel kabul görmüş olan, 'onun Büyük İskender olduğuna dair görüş'[1], klasik ve çağdaş tefsirler ışığında ve Kur'ân'ın konuyla ilgili âyetlerinden istifade edilerek, yeniden değerlendirilecektir. Zira bu iddia, oryantalistler tarafından tüm İslâm düşünce geleneğini itham altında tutacak şekilde ve de oryantalistlerin Kur'ân vahyi hakkındaki argümanlarını destekleyecek biçimde dile getirilmektedir. Nitekim Montgomery Watt, bu bilgiyi doğru bir kabul gibi göstererek, konuyu İslâm Ansiklopedisi'nde Zülkarneyn başlığı altında değil İskender başlığı altında değerlendirmiştir[2]. Yani Zülkarneyn maddesini İskender başlığı altında incelemesi bize Watt'ın Kur'ân'daki Zülkarneyn'in Makedonyalı İskender olduğunu ve dolayısıyla da Kur'ân'ın, Kehf suresinde İskender'in hayat serüvenini anlattığını iddia ettiğini, göstermektedir. Watt'ın bu iddiası, temelde oryantalistlerin argümanları ile uyuşmaktadır. Zira Oryantalistler, Kur'ân'ın vahiy olmadığını; Hz. Peygamberin bilinen kıssaları dinleyip aktardığını, iddia etmektedirler. Buna göre Hz. Peygamber, İskender efsânesini dinlemiş ve bunu Kur'ân'da nakletmiştir. Oryantalistlerin bu argümanla, Zülkarneyn'in İskender olduğunu iddia etmeleri, gayet normaldir; normal olmayan hatta tuhaf olan Müslüman müfessirlerin, Zülkarneyn konusundaki İskender iddiasını, aynı şekilde nakletmiş olmalarıdır[3].

Tezimizde cevabını aradığımız sorulardan birisi, Kur'ân'da anlatılan Zülkarneyn'in, Müslüman müfessirlerin büyük çoğunluğunca, neden İskender olarak

---

[1] Mesela Semerkandî, **Bahru'l-Ulûm**, Thk: Dr. Mahmud Metarcî, Beyrut, Dâru'l-Fikr, t.y., II/359.

[2] W. Mongomery Watt, "al-Iskandar", **The Encyclopaedia of Islam**, New Edition, Leiden, 1978, IV/127; (Oryantalistlerin yazdığı İslâm Ansiklopedisi'nde Zülkarneyn maddesi, boş bırakılmış ve İskender maddesine yönlendirilmiştir.)

[3] Bkz.: Tablo-1, Klasik Tefsir Literatürü Değerlendirmesi, s. 103.

kabul edilmiş olduğudur. Cevabını aradığımız sorulardan bir diğeri ise, Kur'ân nâzil olmadan önce Grekçe'den; Latince, Ermenice, Pelevice ve Süryanice dillerine çevrilmiş olan Alexander Romance'daki[4] efsânevî İskender'in maceraları; neden, Kur'ânî kıssanın yorumunda kullanılan, isrâilî rivâyetin kahramanı İskender'in yaptıklarıyla benzeşmektedir, sorusudur; araştırmamızda cevabını aradığımız diğer soruları ise şöyle sıralayabiliriz:

1- Kur'ân'da Zülkarneyn adıyla anlatılan kişi gerçekte kimdir?

2- Zülkarneyn'in Makedonyalı İskender olduğu hususunda klasik dönem müfessirleri niçin ittifak etmişlerdir?

3- Makedonyalı İskender ile Zülkarneyn arasında târihsel bir ilişki gerçekten var mıdır?

4- İbn Kesîr sonrası tefsirlerde bu konu nasıl tartışılmıştır ve Zülkarneyn'in kimliği konusunda ne düşünülmektedir?

5- Kehf suresi içinde Zülkarneyn'in kimliğini belirleme konusunda ne tür bilgiler bulunmaktadır? Mesela Ye'cûc ve Me'cûc ve set yapımı bize bu konuda nasıl yardımcı olabilir?

6- Zülkarneyn'in, insanları, onların yağma ve katliamdan kurtarmak için, çıktıkları dağ geçidine demir bir set yaparak durdurduğu Ye'cûc ve Me'cûc'un, târihte bir karşılığı var mıdır?

7- Bu 'demir duvar' nerededir, bugün mevcut mudur? Zülkarneyn bunu gerçekten yaptı mı? Yoksa bu kıssa, bazılarının iddia ettiği gibi, sorulmuş olduğu için 'Kur'ân'ın kullanmak zorunda kaldığı'(!), o gün soruyu soranların kafalarındaki bir efsâne midir?

8- Bu konuda çağdaş tefsirlerle klasik tefsirler arasındaki fark nedir, tefsirleri sınıflarken kullanılan rivâyet ve dirâyet tipolojisi modern tefsirlerde de devam ediyor mu? Modern dönemde, Kur'ân kıssaları konusunda gündemi meşgul eden tartışmanın

[4] Stephen Gero, "The Legend of Alexander the Great in the Christian Orient", **Bulletin of the John RylandsUniversity Library of Manchester**, Manchester, Spring 1993, c.75/1, s.3-9.

merkezinde ne vardır, bu durum tefsirlerdeki Zülkarneyn kıssası yorumlarını etkilemiş midir? Tezimiz tüm bu sorunlar üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Araştırmanın Kaynakları

Konuyla ilgili olarak amaç kısmında yer alan sorulara cevaplar aranmış öncelikle Kur'ân'ın Zülkarneyn kıssasını niçin anlatmış olabileceği ve kıssanın nüzûl ortamının nasıl olduğu, sebeb-i nüzûl rivâyetleri çerçevesinde araştırılmıştır. Bunun için Vâhidî'nin **Esbâbu Nuzûlü'l-Kur'ân**'ı, İbn Hişâm'ın **Sîretu'n-Nebevîye**'si, Taberî'nin **Câmiu'l-Beyân**'ı, İbn Kesîr'in **Tefsîru'l Kur'ân'il Azîm**'i, Mukâtil bin Süleyman'ın **Tefsiru Mukâtil**'i ve İbn Âşûr'un **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**'i kullanılmıştır. Zülkarneyn'in kimliği, ilginç lakâbı, kıssada geçen güneşin battığı mekan, Ye'cûc ve Me'cûc, Zülkarneyn'in seferleri ve yaptırdığı set hakkında söylenenler; öncelikle "klasik ve çağdaş tefsirler"den, **Kütüb-i Sitte**'den ve "siyer kitapları"ndan araştırılmıştır. Çalışmamızda birinci planda, ilk dönemden itibaren yazılmış tefsirler arasından belirlediğimiz belli başlı tefsirler kullanılmıştır[5]. Bu

---

5 Zülkarneyn kıssası, aşağıdaki **tefsirlerden** çalışılmıştır:

Âlûsî (ö.1854), **Rûhu'l Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebu'l-Mesânî**, Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâs el-Arabî, t.y.
Asad M. (ö.1992), **The Message of the Qur'an**, Gibraltar, Dar al-Andalus, 1980.
Ateş (d.1933), **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri**, İstanbul, Yeni Ufuklar Neş., 1990.
Âzâd (ö.1958), **The Tarjuman al-Qur'an**, (Qur'an Commentary), Eng. by Dr. Syed Abdullatif, 2nd Ed., Trust for Qur'anic Cultural Research India, Hyderabad, Mis Golden Pres, 1982.
Beydâvî (ö.1286), **Envâru't-Tenzîl va Esrâru't-Te'vîl**, Thk: Muhammed Abdurahman Mar'aşlı, 1.Bs., Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâs el-Arabî, 1418h.
Bikâî (ö.1480), **Nazmu'd-Durer fî tenâsubi'l-Âyâtive's-Suver**, Kahire, Dâru'l-Kitabi'l-İslâmî, t.y.
Celâleyn (ö.1505), **Tefsîri'l-Celâleyn**, 1.Bs., Kahire, Dâru'l-Hadîs, t.y.
Daryabadi, Abdul Majid (ö. 1979), **Tafsîr'ul-Qur'ân**, Urdu Bazar Karachi, Daru'l-İshaat, 1991.
Derveze (ö.1984), **et-Tefsîru'l-Hadîs**, Kahire, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l Arabîye, 1383h.
Doğrul (ö.1952), **Tanrı Buyruğu**, 2.Bs., İstanbul, Ahmet Halit Kitabevi, 1947.
Ebu's-Su'ûd (ö.1574), **İrşâdu'l-'Akli's-Selîm ila Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm**, Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâs el-Arabî, t.y.
Endülisî, Ebu Hayyân (ö.1344), **Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr**, Thk: Sıdki Muhammed, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1420h.
Havva (ö.1989), **el-Esâs fi't-Tefsîr**, Beyrut, Dâru's-Selâm lit-Tibâ'ah ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1985.
Hicâzî, Mahmud (ö.1972) **Tefsîru'l-Vâdıh**, 10.Bs., Beyrut, Dâru'l-Cîli'l-Cedîd, 1413.
İbn Acîbe (ö.1809), **el-Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd**, Thk: Ahmed Abdullah el-Kuraşî Raslân, Kahire, Nâşir: Dr. Hasen Abbâs Zekî, 1419h.

tefsirler, kronolojik olarak sıralanmış; her birinde kıssanın yorumlanma biçimi ve müfessirin kıssayla alakalı görüşleri incelenmiştir. Zülkarneyn kıssası'nın, bize göre târihî arka planı olan kadîm Pers, kadîm Yahudî, ve antik Yunan târihleri incelenmiştir. Dönemin Pers târihini anlatan kadîm Pers kaynakları, Makedonyalı İskender tarafından imha edildiği için[6], diğer birinci el kaynaklardan; antik Yunan târihçilerinden Herodotes'in **Târih**'inden[7], Xenophon'un **Cyropedia**'sından[8], antik

---

İbn Âşûr (ö.1973), **et-Tahrîr ve't-Tenvîr** (Tahrîru'l-Me'nás-Sedîd va Tenvîru'l-Akli'l-Cedîd min Tefsîri'l-Kitâbi'l-Mecîd), 30c., Tunus, Dâru't-Tûnusîye li'n-Neşr, 1984.

İbn Atıyye (ö.1151), **el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz**, Thk: Abdusselâm Abduşâfî Muhammed, 1.Bs., Beyrut, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, 1422h.

İbn Kesîr (ö.1382), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Thk: Alî Şîrî, 1.Bs., Dâru'l İhyâi't-Turâsi'l Arabî, 1988.

Kâsimî Cemâluddîn (ö. 1914), **Mehâsinu' t-Te'vîl**, Thk: Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sevd, 1.Bs., Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418h.

Kurtubî (ö.1272), **el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân = tefsîru'l-Kurtubî**, Thk: Ahmed el-Berdûnî ve İbrâhîm Etfîş, 2.Bs., Kahire, Dâru'l-Kutubi'l-Mısrîye, 1964.

Kuşeyrî (ö.1072), **Letâifu'l-İşârât** (**Tefsîru'l-Kuşeyrî**), Thk: İbrâhim el-Besyûnî, 3.Bs., Mısır, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmmeti li'l-Kitâb, t.y.

Kutub (ö.1966), **Fî Zılâli'l-Kur'ân**, 17.Bs., Beyrut, Kahire, Dâru'ş-Şurûk, 1412h.

Mevdudî (ö.1979), **Tefhîmu'l-Kur'ân**, Çev.: M. Han Kayanî, vd., İstanbul, İnsan Yay., 1986.

Mukâtil bin Süleymân (ö.767), **Tefsîru Mukâtil bin Süleyman**, Thk: Ahmed Ferîd, 1.Bs., Beyrut, Dâru'l Kutubu'l- İlmiyye, 2003.

Nesefî (ö.1310), **Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, Thk: Mervân Muhammed eş-Şi'âr, Beyrut, Dâru'n-Nefâis, 2005.

Râzî (ö.1209), **et-Tefsîru'l-Kebîr** (**Mefâtihu'l-Gayb**), 3.Bs., Beyrut, Dâru'l İhyâi't-Turâsi'l Arabî, 1420h.

Sâbûnî (d.1930), **Safvetu't-Tefâsîr**, Kahire, Dâru's-Sâbûnî li't-Tibâ'ah va li'n-Neşr va't-Tevzî', 1997.

Semerkandî (ö.993), **Bahru'l-Ulûm**, Thk: Dr. Mahmud Metarcî, Beyrut, Dâru'l-Fikr, t.y.

Suyûtî (ö.1505), **ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîri bil-Me'sûr**, Thk: Merkezu Hicr lil-Buhûs, Mısır, Dâru'l-Hicr, 2003.

Sülemî (ö.1023), **Tefsîru's-Sülemî va huva Hakâiku't-Tefsîr**, Thk: Seyyid Umrân, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.

Tabâtabâî (ö.1981), **el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur'ân**, Tahran, t.y.

Taberî (ö.922), **Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân**, Thk: Ahmed Muhammed Şâkir, 1.Bs., Müessesetu'r-Risâleh, 2000.

Yazır (ö.1942), **Hak Dini Kur'ân Dili**, İstanbul, Bedir Yay., 1993.

Yusuf Ali (ö.1953), **The Holy Qur'an** (Text Translation and Commentary), Maryland/USA, Published by Amana Corp., 1983.

Zemahşerî (ö.1143), **el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl va uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl**, Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407h.

[6] Ernst Badian & John Moors Cabot, "Alexander in Iran", **The Cambridge History of Iran**, 5. Bs., Cambridge, Cambridge Univ. Press, 2007, II/443,444; Paul Lawrence, "Büyük İskender ve Helenizm'in Yayılması", **Kutsal Kitap Târihi Atlası**, Çev.: F. Bilger, İstanbul, Kitabı Mukaddes Şirk., 2008, s.119.

[7] George Rawlinson, **The History of Herodotus**, 4c., New York, D. Appleton & Company, 1861, c.1.

[8] Xenophon, **Cyropaedia**, Çev.: Walter Miller, 4Bs., London, William Heinemann Ltd., 1960.

dönem Roma târihçisi Josephus'un **Yahûdîlerin Antik Târihi**'nden[9], **Kitâb-ı Mukaddes**'ten[10] ve belli başlı târih kaynaklarından, mesela **The Cambridge History of Iran**'dan[11], Şemseddin Günaltay'ın **İran Târihi'nden**[12] araştırılmıştır. Behistun kitâbeleri[13], Pers kralı Koreş'in[14] Silindir Fermanı[15], Nabonidus Chronicle[16], Darius kitâbeleri[17], Nabonidus'un Silindiri, vb. arkeolojik bulguların çivi yazısı çevirileri incelenmiş, Koreş dönemi Ahamenî İranı'nın resmî dîni olan Zerdüştîlik, çeşitli makale ve kitaplardan[18] ve o dönem İran târihine değinen Mehmet Alıcı'nın kitap olarak basılmış **Kadîm İran'da Din** adlı doktora çalışmasından[19] araştırılmış ve bazı ansiklopedi maddelerinden de faydalanılmıştır[20]. Kıssanın sebeb-i nüzûlüne göre 'iki

---

[9] Flavius Josephus, **Antiquities of the Jews** (The Works of Flavius Josephus), Çev.: William Whiston, XXBooks, 1737, (Çevrimiçi) http://sacred-texts.com/jud/josephus/index.htm#aoj, 27 Mart 2013.

[10] Kitâb-ı Mukaddes'in Türkçe tercümesinde bazı tasarruflar yapıldığına şahit olduğumuz için İngilizce tercüme kullanılmıştır. Çalışmamızın içinde Tevrât kelimesi ile Ahd-i Atik kastedilmiştir.

[11] Ilya Gershevitch (Ed.), **The Cambridge History of Iran**, 5. Bs., 7c., Cambridge, Cambridge Univ. Press, 2007, II. cilt.

[12] M. Şemseddin Günaltay, **İran Târihi**, Ankara, T.T.K. Basımevi, 1948, c.1.

[13] R. Schmitt, "Bisotun iii. Darius's Inscriptions", **Encyclopædia Iranica**, c. IV, Fasc.3, s.299-305; Jona Lendering, "The Behistun inscription", **Livius.org**, (Çevrimiçi) http://www.livius.org/be-bm/behistun/behistun01.html, 02 Nisan 2013.

[14] Pers kralı Türkçe kaynaklarda; Kiros, Kyros, Koraş, Kurus, Kuruş, Keyhüsrev ve Koreş olarak değişik adlarla anılmaktadır, çalışmamızda hükümdar, Koreş veya Büyük Koreş olarak anılacaktır.

[15] Jona Lendering, "Cyrus Cylinder", **Livius.org**, (Çevrimiçi) http://www.livius.org/ct-cz/cyrus_I/cyrus_cylinder.html, 02 Nisan 2013; Lendering, "Cyrus Cylinder (2) text and translation", **a.g.e.**; Irving Finkel, "Translation of the text on the Cyrus Cylinder", **Department of theMiddle East of the British Museum**, (Çevrimiçi) http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/articles/c/cyrus_cylinder_-_translation.aspx, 02 Nisan 2013.

[16] Jona Lendering, "The Nabonidus Chronicle", **Livius Org**, (Çevrimiçi) http://www.livius.org/cg-cm/chronicles/ abc7/abc7_nabonidus1.html, 29 Ağustos 2013; A. Leo Oppenheim, "The Babylonian Evidence of Achaemenien Rule in Mesopotamia", **The Cambridge History of Iran**, II/538,539.

[17] Jona Lendering, "Achaemenid Royal Inscriptions: DNa" **Livius Org**, (Çevrimiçi) http://www.livius.org/aa-ac/achaemenians/DNa.html, 29 Ağustos 2013; J. Carl Greenfield, "Aramaic in the Achaemenian Empire", **The Cambridge History of Iran**, II/712; M. Schwartz, "The Religion of Achaemenian Iran", **The Cambridge History of Iran**, II/684,5.

[18] Baki Adam, Mehmet Katar, "Zerdüştilik ve Maniheizm", **Dinler Târihi**, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 2005, s.127-37; Jona Lendering, "Avesta", **Livius.org**, (Çevrimiçi) http://www.livius.org/au-az/avesta/avesta.html, 02 Nisan 2013; Şinasi Gündüz, "Mecûsîlik", **TDV İA**, Ankara, TDV Yay., 2003, XXVIII/279-284;

[19] Mehmet Alıcı, **Kadîm İran'da Din**, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2012.

[20] Mesela, Pinhas Artzi and Raphael Kutscher, "Marduk", **Encyclopaedia Judaica**, 22c., 2.Bs., New York, Thomson Gale, 2007, XIII/518,519; Ahmed Suphi Furat, "Zülkarneyn", **MEB İA**, 13c., İstanbul, 1993, XIII/650-652.

boynuzlu' nun kim olduğu Peygamberimiz (s.a.v.)'e Yahûdîler tarafından sorulmuştu; bu nedenle Yahûdî târihî kaynaklarında ve **Kitâb-ı Mukaddes**'te ‘iki boynuzlu’ lakâbıyla anılan önemli bir hükümdar araştırılmış; kıssada geçen bazı kelimelerin anlamları için Ragıp el-İsfehânî'nin **el-Müfredât**'ından faydalanılmıştır. Bu konu daha önce Arap dünyasında da tartışılmış olduğu için ilgili bazı tezler; mesela Nûru’l-Hak'ın, "Zülkarneyn fi’l-Kur’ân ve’t-Târih"i[21], Âzâd'ın, **Sekâfetu’l-Hind**'de üç sayı yayımlanan "Şahsıyyetu Zi'l-Karneyn el-Mezkûr fi’l-Kur’ân"ı[22], Ömer et-Tayyibî'nin, "Zülkarneyn fi’l-Kur’ân"ı[23], Abdu’n-Naim M. Hasaneyn'in, "Ustûretu’l-İskender-i Zilkarneyn"i[24] incelenmiştir. Buna ilave olarak modern dünyada târih, edebiyât ve arkeolojik bilgiyi kullanan oryantalistlerin konuyla ilgili iddialarını içeren kaynaklar ele alınmıştır[25].

Literatür Değerlendirmesi

Oryantalistlerin, Kur'ân'ın, Zülkarneyn kıssasını İskender efsânesinden aldığı argümanını savundukları, görülmektedir[26]. Ulaştığımız kadarıyla Zülkarneyn kıssası ile efsâne İskender arasında ilk defa ilgi kuran Theodor Nöldeke olmuştur. 1890'da efsânenin Süryanice versiyonunu temel alarak **Alexander Romance**'ı yayımlayan

---

21 Nûru’l-Hak Tenvîr, “Zülkarneyn fi’l-Kur’ân ve’t-Târih”, **Mecelletu’l-Ezher**, 1379h., c. 31, sayı 2, s.173-181.

22 Ebu’l-Kelâm Âzâd, “Şahsiyyetü Zülkarneyn el-Mezkûr fi’l-Kur’ân”, **Sekâfetu’l-Hind**, Yeni Delhi, 1950, c.1/ sayı1, s.50-73; sayı2, s.58-86; sayı3, s.10-40.

23 Ömer et-Tayyibî, “Zülkarneyn fi’l-Kur’ân ve’t-Târih”, **Mecelletu’l-Ezher**, 1379h., c.31, sayı4,5, s.442-449.

24 Abdu’n-Naim M. Hasaneyn, “Ustûretu’l-İskender-i Zilkarneyn”, **Mecelletu’l-Ezher,** 1380h., sayı 47, s.89-93.

25 Mesela Gabriel S. Reynolds, **The Qur'an in Its Historical Context**, NewYork, Rouledge, 2008.

26 Kevin Van Bladel, "The Alexander Legend in the Quran 18:83-102", **The Qur'an in Its Historical Context**, NewYork, Rouledge, 2008, s.175-203; W. Montgomery Watt, **Companion to the Qur'ân**, London, George Allen and Unwin Ltd., 1967, s.141; Nessim J. Dawood, **The Koran (translated with notes)**, London, Penguin Books Ltd, 2003, s.212; Richard Bell, **Introduction to the Qur'ân**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1953, s.164,5; John M. Rodwell, **The Qur'ân (Translation)**, London, J. M. Dent & Sons Ltd, 1977, s. 188; R. Bell, **The Koran (translated with re-arrangement of the Surahs)**, 2. Bs., Edinburgh, Morrison and Gibb Ltd, 1960, s.281; Rudi Paret, **Der Koran Kommenter und Konkordanz**, Stuttgart, W. Kohlhammer GmbH, 1980, s.318-320; Rebecca Edwards, "Two Horns, Three Religions How Alexander the Great ended up in the Qur'an", **American Philological Association**, **133rd Annual Meeting Program**, Philadelphia, 5 January 2002, No. 5; Arthur Jefferry, "Ye'cûc & Mecüc", **The Foreign Vocabulary of the Qur'ân**, Baroda, Oriental Institute, 1938, s.288,9.

Nöldeke; bu kitapta İskender efsânesinin, Kur'ân'daki Zülkarneyn kıssasının (Kehf, 18/83-98) kaynağı olduğunu iddia ederek, konuyu tartışmıştır. O, Hz. Peygamberin Mekke çevresinde dolaşan diğer Kitâb-ı Mukaddes kıssalarına muttalî olduğu gibi, Zülkarneyn kıssasını da peygamberlik öncesi, ticaret yolculuklarında Ehl-i Kitâp'tan duymuş olduğunu iddia etmektedir[27].

Kevin Van Bladel, İskender efsânesinin Süryanice versiyonunda İskender'in, 'iki boynuzlu' lakâbıyla bir peygamber gibi takdim edildiğini aktardıktan sonra; Kur'ân'da Kehf suresinde geçen, 'Sana iki boynuzluyu soruyorlar size ondan bir haber nakledeceğim' âyetinin[28] de, çevrede dolaşan Süryanice İskender efsânesinin doğru bir tercümesi olduğunu, iddia etmektedir[29]; onun, bu konuda Nöldeke'yle aynı kanaati taşıdığı görülmektedir.

Rudi Paret, **Der Koran Kommenter und Konkordanz** adlı Kur'ân konkordansında, Kehf, 18/83-98'deki Zülkarneyn kıssasının, Greklerin İskender efsânesinden bölümler almış olduğunu; oradaki İskender'in, Kur'ân'da 'iki boynuzlu' lakâbıyla anlatıldığını; hatta efsâneden alıntılanan bölümün, Kehf, 18/60-64'de geçen, iki denizin birleştiği yerde denizde yolunu bulup kaybolan balık olayına kadar uzandığını, ifade etmekte ve sanki bu iddiası o kitaplarda ispatlanmış bir gerçekmiş gibi bir üslupla, iki boynuzlu lakâbı ve efsânevi İskender'in târihinde anlatılanlar için, Theodor Nöldeke'nin **Beiträge Zur Geschichte Des Alexanderroman**, I. Friedlander'in **the Chadhirlegende and the Alexander novel** ve Horovitz'in **Qur'anic studies** adlı çalışmalarına bakılmasını istemektedir[30].

İngiliz Oryantalist W. Montgomery Watt'ın, Kur'ân'da Kehf suresinde geçen Zülkarneyn'in, Makedonya kralı İskender'in hayat hikâyesini anlattığı, iddiasından daha önce söz edilmişti[31].

---

[27] Bladel, **a.g.e.**, s. 175-203.

[28] Kehf, 18/83

[29] Bladel, **a.g.e.** s. 191.

[30] Paret, **Der Koran Kommenter**, s. 318-320.

[31] Watt, “al-Iskandar”, **EI**, IV/127.

Avustralyalı Oryantalist Arthur Jeffry, Kur'ân'da geçen 318 kelimenin Arapça olmadığı iddiasıyla, bunların orijinlerini araştıran bir çalışma yapmıştır. Onun hedefi de diğer Oryantalistler gibi Kur'ân'ın aslının ilahî olmadığını ispatlayabilmektir. Jeffery, **The Foreign Vocablary of the Qur'ân** adlı kitabında, Ye'cûc ve Me'cûc kelimelerinin Kur'ân'da iki yerde geçtiğini söylemekte (xviii, 93; xxi, 96)[32] ve kelimelerin kullanıldığı her iki pasajın da Makedonyalı İskender'le ilgili Süryanice efsânelerin yansımaları olduğunu iddia etmektedir[33].

Peter G. Bitenholz, Grek İskender efsânesindeki, Ye'cûc ve Me'cûc'un yayılarak Suriye'ye ulaştığını ve Süryanice versiyonun, sonunda Kur'ân'a yol bulduğunu, iddia etmektedir. Kur'ân'ın Kehf, 18/94,97 ve Müminun, 21/96 âyetlerinde bahsedilen Ye'cûc ve Me'cûc'un, İskender'in yaptırdığı kapıları aşarak saldırıya geçmesinin, Kur'ân'da bir kıyâmet alâmeti olarak anlatıldığını söylemektedir[34].

Rebecca Edwards, İslamî Orta Doğu ile Yahûdi-Hıristiyan Batı'nın, iletişiminin, Haçlı seferlerinden beri karşılıklı şüphe içinde birbirini reddetmek şeklinde ilerlediğini; fakat bunun her zaman böyle olmadığını, belirtmektedir. Farklı kültürler arasındaki etkileşim ve bilgiyi paylaşma arzusunun, insanlık için büyük ilerlemeler doğurduğunu vurgulayarak; bu iletişim ve kültürel değişimde, Makedonyalı Büyük İskender'in oynadığı rolü örnek göstermektedir. İskender'in, kültürel bir kahraman olarak, farklı bir toplumdan alınıp adapte edilmesinin; yalnız batı geleneğine ait olmadığını, fakat Yahûdîler ve Arapların da, geç antik dönemde ve ortaçağda İskender'in şahsiyetine saygı duyarak; onu kendi kültürlerine adapte ettiklerini belirtmektedir. Bu 'iki boynuzlu' adamın, üç dini de etkilediğini söyleyen

---

[32] Jeffery'nin, burada verdiği âyetlerin numaraları, oryantalistlerin kullandığı (Flügel) âyet numaralamasına göredir. Müsteşriklerin kitaplarında geçen Kur'ân âyetlerinin numaraları ile müslümanların kullandıkları (Mısır) ayet numaralaması, arasındaki farkın ne olduğunu bir tablo aracılığı ile görebiliyoruz. Bu tablo için mesela Bkz.: W. Mongomery Watt, **Kur'ân'a Giriş**, Çev. Süleyman Kalkan, Ankara, Ankara Okulu Yay., 1998, s.221,222.

[33] Jefferry, **a.g.e.**, s. 288,289.

[34] Peter G. Bietenholz, **Historia and Fabula** (Myths and Legends in Historical Thought from Antiquity to the Moden Age), Leiden, E. J. Brill, 1994, s. 123.

yazar; bu etkileşim evresinin sonunda Grek fatihin, peygamberî bir figür olarak, Kur'ân'da Kehf suresindeki yerini aldığını, iddia etmektedir[35].

Örneklerden görüldüğü üzere oryantalistler, yüz elli yıldan fazla bir süredir Kur'ân'daki Zülkarneyn kıssasının, İskender efsânesinden alındığını iddia etmekte ve böylece Kur'ân'ın vahiy olmadığı iddiasını, desteklemeye çalışmaktadırlar.

Zülkarneyn kıssasını yorumlayan müslüman araştırmacılar ve ilim adamları da oryantalistlerden farklı düşünmemektedirler. Kur'ân müfessirlerinin kaynağının, Vehb'in rivâyeti yoluyla, dolaylı olarak İskender efsânesi olup olmadığını sorgulamak gerekmektedir, daha da önemlisi efsânenin Kur'ân'la olan benzerliği ele alınmalıdır. İsrâilî rivâyetiyle müfessirleri etkileyen Vehb bin Münebbih'in, Yemen'den gelme İran asıllı bir ailenin çocuğu olduğu malumdur; onun anlattıklarının, İslâm öncesinde kendi kavmî kültürlerinde mevcut olan bir efsânenin hikâyesi olabilmesi, ihtimal dahilindedir[36]. İskender efsânesinin bugüne ulaşmış versiyonlarından birisi olan ve Kur'ân'daki kıssaya en fazla benzediği ileri sürülen Süryanice versiyonun İngilizce çevirisi[37] ile Kur'ân'daki Zülkarneyn kıssası arasındaki benzerliği karşılaştırmak ve Süryanice hikâyenin, efsânenin Pehlevice versiyonu ile olan ilişkisini sorgulamak istiyoruz.

Kur'ân'da Zülkarneyn lakâbıyla anlatılan kişi, gerçekten yaşamış mıdır; ya da Zülkarneyn'in târihteki karşılığı, kimdir; gibi sorulara cevap ararken, yapılan literatür taraması sonucunda ulaşılan; aşağıdaki tespitleri, doğru yorumlamak ve soruları cevaplamak için; Kur'ân kıssalarındaki âyetlerin rehberliğinde, sorgulamalar yapılacaktır.

Bazı çağdaş müfessirlerce, Zülkarneyn olduğu iddia edilen; Kitâb-ı Mukaddes'te adı geçen; Yehova'nın desteklediği, ilahî ilham sahibi 'iki boynuzlu', Pers kralı Koreş'tir (iktidarı M.Ö. 560-529). Yahûdîleri Bâbil esaretinden o kurtarmıştır; o nedenle, bu kral İsrâiloğulları için kurtarıcı Mesîh'tir; Yahûdîler onu,

---

35 Edwards, **a.g.m.,** s. 1.

36 Gero, "The Legend of Alexander", **Bulletin of the John Rylands**, c.75/1, s.3-9.

37 Sir Ernest Alfred Wallis Budge, "The Syriac Version of the Fabulous History of Alexander", **The History Alexander the Great**, Cambridge, 1889, s.144-200.

Yehova'nın gönderdiği doğunun kartalı olarak tanımlamaktadırlar[38]. Ömer Tayyibî, Mecelletu'l-Ezher'deki yazısında eleştirel bir yaklaşımla; Koreş olayını anlatan Kitâb-ı Mukaddes sifirlerinin mevsukiyeti, bazı Ehl-i Kitap araştırmacılar tarafından bile kısmen reddedilirken; Nûr'ul Hak ve Âzâd'ın savunduğu, Tevrât delillerinin kabul edilmesinin mümkün olmadığını, ileri sürmektedir. Tayyibî, Daniel Sifrini yazan katibin adının bilinmediğini ve onun bu kitabı, Bâbil'de geçen sürgün müddetinden sonra veya Koreş'in, Beni İsrâil'in Kudüs'e geri dönüş fermanını duyurmasından sonra yazdığını, iddia edenlerin bulunduğunu belirtmektedir[39]. Fakat müfessir Tabâtabâî, Ömer Tayyibî gibi düşünenlerin itirazına cevap olarak; Tevrât'ta anlatılanların, vahiy olmadığı bir an düşünülse bile; yine de Yahûdîlerin, doktrinal dînî-ırkî bağnazlıklarından dolayı, kendilerinden olmayan üstelik de müşrik Mecûsî ve putperest bir adamı, –eğer Koreş böyle olsaydı– İlâhî Mesîh, Allah'ın desteklediği Mehdî ve Rabb'ın çobanı veya Yehova'nın kartalı olarak görmelerinin, mümkün olamayacağını söylemektedir[40]. Yine Ebu'l-Kelâm Âzâd'a göre, Koreş'in halefi hükümdar Darius (Dârâ) hakkında bize ulaşan taş kabartma resimler ve çivi yazısıyla kayalara yazılmış kitâbelerin bulunması ve Koreş'ten sadece sekiz yıl sonra iktidara gelen I. Darius'un, bu arkeolojik delillerin belirttiğine göre, Allah'a şirk koşmayan muvahhid bir mümin olması; târihteki Koreş'in de, Tevrât sifirlerinde anlatıldığı gibi olduğunu, desteklemektedir. Tabâtabâî, eğer Koreş müşrik olsaydı; bu kadar kısa bir zamanda Darius'un, onun inancının tersine bir değişiklik yaşamasının ve Koreş'in, hâlâ saygın bir şekilde anılmasının, makul olamayacağını belirtmektedir[41]; bütün bu konular, araştırılacaktır.

---

[38] K.M., Daniel, VIII/1-15; K.M., Isaiah, XLV/1-13; K.M., Isaiah, XLVI/10-12; K.M., Jeremiah, XXIX/10-15; K.M., Jeremiah, XXX/1-4; K.M., Jeremiah, L/1-10; K.M., Chronicles II, XXXVIII/22,3; (Türkçe Kitâb-ı Mukaddes tercümesinde konumuzla ilgili bazı bölümlerin çevirileri kapalı kalmış fakat İngilizce çeviri Kutsal Kitap, bunu daha iyi ifade etmiştir. O nedenle İngilizce çeviriye müracaat edilmiştir. Bkz. The Holy Bible, Old and New Testaments, King James Version, Cambridge Press, Cambridge, t.y.); Koreş'in adı Kitâb-ı Mukaddes'te 23 kez geçmektedir; Bkz.: Behnan Konutkat, v.d., **Kutsal Kitap Dizini**, Kitâb-ı Mukaddes Şirk., İstanbul, Yeni Yaşam Yay., 2004, s.1319.

[39] Tayyibî, "Zülkarneyn fi'l-Kur'ân", **a.g.e.**, XXXI/sayı4,5, s.442,443.

[40] Tabâtabâî, **el-Mizân fî Tefsiri'l-Kur'ân**, XIII/207.

[41] **A.e.**, XIII/207,8.

İran Pasargadae'de çıkartılan, arkeolojik bulgu 'iki boynuzlu' taş kabartma heykel, kral Koreş'e aittir[42]. 'İki boynuzlu' lakâbını hükümdara kim takmıştır, kendisi mi yoksa başkaları mı? Başkaları ise, büyük hükümdar, başkalarının taktıkları bir lakâbı kabul mü etmiştir? Bulunan taş rölyefdeki kanatlar, İşayâ sifrinde söylenenleri mi çağrıştırmaktadır[43], gibi sorular üzerinde durulacaktır.

Arkeolojik bulgular; Behistun'daki rölyefli kitâbe, Nakş-ı Rüstem kitâbeleri, Koreş'in Silindir Fermanı, Nabonidus Chronicle ve diğerlerinden, Pers Ahamenî hânedânının, Ahura Mazda'ya inandığı anlaşılmaktadır. Ahura Mazda, Darius için çok büyük önem arzetmekte ve bütün kitabeler bu Rabbe övgülerle başlamaktadır. Yazılanlardan büyük Rab Ahura Mazda'nın, yerin ve göklerin ve insanın yaratanı olduğuna; insanlara bütün nimetleri onun verdiğine ve Darius'u onun hükümdar kıldığına, inanıldığı görülmektedir. Bütün bunlardan, bu hânedânın, tek Allah'a ve âhirete inandıkları belli olmakta; dolayısıyla Koreş'in de Ahura Mazda'ya inanan, ehl-i tevhid bir Zerdüştî olduğu, anlaşılmaktadır[44]. Diğer bazı bulgular ise Koreş'in, Bâbil'in Rabbi Marduk'a inandığını ve Marduk'un, onun icraatlardan hoşnut olduğunu belirtmektedir[45]. Koreş muvahhid ise hem Zerdüşt'ün dînine bağlı olması, hem Marduk'a inanması, hem Yehova tarafından elinden tutulması[46] nasıl mümkün olabilir, gibi sorular üzerinde durulacaktır.

Geç antik dönem Yahûdî târihçisi Josephus'un söylediğine göre; Yahûdîler, Kafkaslar'ın kuzeyinde yaşayan savaşçı kavimlere Ye'cûc ve Me'cûc demektedirler[47]. Yahûdîler'e göre, bu kavimler Ye'cûc ve Me'cûc ise, Kehf ve Enbiya[48] surelerinde geçen ve kıyâmet öncesi bir zamanda ortaya çıkacakları söylenen Ye'cûc ve Me'cûc'un; târihte kalmış İskitler ve Kimmerler'le ilişkisi nedir? Bu kadar uzun

---

42 Max Mallowan,"Cyrus The Great", **The Cambridge History of Iran**, 5.Bs., Cambridge, Cambridge Univ. Press, 2007, II/392-395.

43 Âzâd bunları makalesinde tartışmıştır, bkz.: Âzâd, "Şahsıyyetu Zi'l-Karneyn", **a.g.e.,** ciltI/sayı1, s.69-73.

44 Schwartz, "The Religion of Achaemenian", **a.g.e.**, II/684-6.

45 Oppenheim, "The Babylonian Evidence", **a.g.e.**, II/545-54; Lendering, "Cyrus Cylinder", **a.g.e.**.

46 K.M, İşayâ, LXV/1-6.

47 Bietenholz, **a.g.e.**, s.122.

48 Kehf, 18/94,97; Enbiya, 21/96.

zaman aralığıyla yaşamış olan farklı toplumlar aynı sıfatla mı anılmaktadır, bu anakronik problem nasıl açıklanabilecektir?

Oryantalistlerin ileri sürdüğü, 'Zülkarneyn kıssasının efsânevî İskender'in maceralarını anlattığı' iddiası, Kur'ânî kıssayı târihî bütünlüğü içinde açıklayamamaktadır. Oryantalistlerin konuyu nüzûl ortamından, Zülkarneyn sorusunu soran Yahûdîlerden ve dolayısıyla Tevrât'ın ilgili pasajlarından, antik yazarlardan ve arkeolojik bulgulardan kopuk olarak ele almış oldukları görülmektedir. Onların konuyu, bütünü dikkate almadan, iddialarını sürdürmek için kullanmaları sorgulanacaktır.

Bu çalışmamız, öncelikle klasik ve çağdaş tefsir literatürü açısından Zülkarneyn kıssasının bir değerlendirmesi başlığını taşıdığı için ilk dönemlerden itibaren günümüze kadar gelen tefsir literatüründe Zülkarneyn'in kimliği ve eylemleri konusunun nasıl ele alındığı ve ilgili âyetler yorumlanırken ne tür kaynakların kullanıldığı değerlendirilmeye tabi tutulacaktır; dolayısyla çalışmamız bir literatür taraması niteliğinde olacaktır.

Bu bağlamda, çağdaş Kur'ân yorumlarında, kıssanın değerlendirilmesine bakıldığında târihî tipolojinin dışına çıkan örnekler görülmektedir. Nitekim Kur'ân'ın târihîliği ve Kur'ân kıssalarının ve dolayısıyla Zülkarneyn kıssasının mitoloji olup olmadığı tartışması gündeme gelmektedir[49]. Bu iddia sahiplerinin görüşleri araştırılacaktır.

Zülkarneyn Kıssası hakkında yapılmış bir doktora tezi bulunmaktadır. Fatma Köksal Albayrak "Kur'ân Işığında Zülkarneyn Kıssası" adlı çalışmasında, bütüncül bir yaklaşımla kıssayı ortaya koyarak; onun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmayı hedeflediğini belirtmektedir[50]. Kıssayı ele alışında temel kaynak olarak

---

[49] M. Ahmed Halefullah, **el-Fennu'l-Kasasî fi'l-Kur'ân'il-Kerîm**, 4.Bs., Kahire, Sina lin-Neşr, 1999, s.149-246; Mustafa Öztürk, "Kur'ân'ın Târihsel bir Hitap Oluş Keyfiyeti", **Kur'ân ve Tefsir Kültürümüz**, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2010, s.13-33; Muhammad Asad, **The Message of the Quran**, Gibraltar, Dar al-Andalus, 1980, s. 45l,452; Salih Akdemir, "Kur'ân'ı Anlamada Târihsellik ve Bütünsellik Sorunu", **Kur'ân'ı Nasıl Anlamalıyız** (Tebliğler), İstanbul, Rağbet Yay., 2002, s.107-140.

[50] Fatma Köksal Albayrak, "Kur'ân Işığında Zülkarneyn Kıssası", İstanbul, (yayımlanmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s.1.

tefsir kitaplarını kullandığını belirten Albayrak[51], Kur'ân kıssalarının mâhiyeti üzerine bir alt bölüm verdikten[52] sonra târihî gerçeklik açısından kıssalara olan bakışları[53] gündeme getirmiştir. Yazar, çağdaş dönemde kıssalara bakışı ikiye ayırmakta ve önce kıssaların târihsel gerçekliğini kabul edenlerin delillerini sıralamaktadır; sonra da Kur'ânî kıssaların târihte vâki olduğunu kabul etmeyenleri kendi içinde tekrar ikiye ayırıp kıssaların kaynağının ilâhî olduğunu kabul edenler ve etmeyenler olarak her birinin görüşlerini vermektedir[54].

Albayrak, Zülkarneyn kıssasının yorumları içinde, Zülkarneyn olduğu iddia edilen bütün şahsiyetleri incelemiştir. Onun araştırdığı târihî figürler şunlardır: Makedonyalı Büyük İskender, İskender-i Evvel, Pers kralı Keykûbât (Feridun), Pers kralı Koreş (Keyhüsrev), I. Darius, Teba el-Himyerî, Bir Melek, Oğuz Kağan, bir Asur kralı, Hz. Süleyman (a.s.), Çin İmparatoru Şhin Huvankti ve Akad kralı Naram-Sin[55]. Yazarın, bu târihî figürleri tek tek inceledikten sonra; Kur'ân'daki Zülkarneyn olduğu iddia edilen bu şahsiyetlerin hiç birisinin, Zülkarneyn olmadığı düşüncesine ulaştığı görülmektedir. Albayrak, Kur'ân'da anlatılan kıssaların târihî bir gerçekliği olduğunu kabul etmekte ve adı geçen şahsiyetler olmasa da, Zülkarneyn adı altında, târihe damgasını vuran bir şahsiyetin mutlaka yaşamış olduğunu ve şimdi olmasa da gelecekte, Zülkarneyn'in kim olduğuna dair daha sağlıklı ve belirleyici tespitlerin bulunabileceğini, düşünmektedir[56].

Albayrak'ın tezinde, alıntılarda titiz davranılmadığı görülmektedir. Örneğin, çalışmanın 62. sayfasında aşağıdaki paragraf verilmekte ve bizim parantez içinde gösterdiğimiz kaynağa atıfta bulunulmaktadır:

> "İran geleneklerinde Kiyâniyân denilen hânedânın ilk hükümdarı bilinen Koreş II (Keyhüsrev), MÖ 559 târihinde küçük Pers krallığının başına geçmiştir. Koreş, tahta oturur oturmaz, İonyalı bir kadından doğan kardeşi ile uzun zaman uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu gaileden kurtulmak sonra da kendisini sevdirmek için Yunanistan'daki

---

[51] **A.e.,** s.2.

[52] **A.e.,** s.8-13.

[53] Bkz. Abdullah Emin Çimen, "Kur'ân-ı Kerim'de Helâk Kavramı", İstanbul, (yayımlanmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, s. 3.

[54] Albayrak, "Kur'ân Işığında Zülkarneyn Kıssası", **a.g.e.,** s.13-22.

[55] **A.e.,** s.45-88.

[56] **A.e.,** s.89.

tapınaklara kıymetli hediyeler göndermeye başlamıştır. Yunanlılar, kendilerine yapılan bol ihsanlar tesiriyle Koreş'i semâlara yükseltmiş, ona ölmez şöhret kazandırmışlardır". (M. Şemseddin Günaltay, **İran Târihi,** c.1, Ankara: Türk Târih Kurumu Basımevi, 1948, s.131,2; "İran", **Hayat Ansiklopedisi**, c.5, İstanbul, 1934, s.2200.)

Paragrafta anlatılanlarda bir yanlış olduğu anlaşılmaktadır; çünkü Koreş tahta geçtiğinde onun iktidar adayı bir kardeşi yoktu; dolayısıyla onun bir kardeş problemi olmadığı gibi; o, çok uzaklardaki Yunan tapınaklarına hiç bir zaman kıymetli hediyeler göndermemişti. Yunanlılar da, yeni iktidar olan Koreş'i övüp göklere çıkartmamışlar, tam tersine ona saldırmışlardı. Lidya kralı Kroesus, Perslerin bazı sınır şehirlerini istila etmişti. Nitekim atıfta bulunulan M. Şemseddin Günaltay'ın **İran Târihi**'ne baktığımızda; Albayrak'ın, Pers kralı Koreş'le Lidya kralı Kroesus'u karıştırdığı görülmektedir. Tahta geçtiğinde kardeş problemi olan ve diğer Yunan şehirlerine hediyeler gönderen, Yunan kralı Kroesus'tur.

Yine Albayrak, çalışmasının 71. sayfasında "Koreş, Zerdüştî olup, ilâhî bir dîne tâbî değildir" demektedir. Koreş'in milattan önce altıncı yüzyılda Zerdüştî olması, onun tevhidî inanca sahip olmadığı anlamına gelmemektedir. Koreş döneminde Zerdüştîlik aslen tek Allah'ı, ölümden sonraki hesap gününü ve cenneti, cehennemi kabul eden tevhidî bir dîndir. Bu, arkeolojik bulgu olan Behistun kitâbesi'nde yazılanlardan ve Darius'un Nakş-ı Rüstem'deki mezarının Kaya kitâbelerinde yazılanlardan, açıkça anlaşılmaktadır[57]. İran, İslam hâkimiyetine girince Müslüman yöneticiler, Kur'ân'daki bir âyette[58] Yahûdîler, Sabiîler ve Nasrânîler'le birlikte anılan Mecûsîler'i cizyeye tabi tutmuşlardır; bunun nedeni de onların dinlerinin aslının, diğer Ehl-i kitap gibi, tek tanrılı olmasıdır. Bu konuda, Peygamberimiz (s.a.v.)'in, 'Onlara Ehl-i kitap muamelesi yapın' şeklindeki bir hadisi ve Yemen ve Hecer Mecûsîleri'ne yönelik yaptığı uygulama dikkat çekicidir[59]. Koreş'ten iki yüz sene sonra Makedonyalı İskender'in İran'ı istila ettiği; Persapolis'i yaktırdığı; din adamlarını öldürttüğü görülmektedir. Mecûsî geleneği orijinal Avesta'nın bu yangında yok olduğunu belirtmektedir. İskender'in yaktırdığı

[57] Schwartz, **a.g.m.**, II/685.

[58] Hac, 22/17.

[59] Gündüz, "Mecûsîlik", **TDV İA**, XXVIII/280.

Zerdüştîlik'in kutsal kitabı Avesta'nın, yüzyıllar sonra Sâsânîler döneminde tekrar yazıldığı da bilinmektedir[60]. Bu ikinci Avesta'yı oluşturan dört bölümün sadece birisi Zerdüşt'e atfedilmektedir[61]. Diğer bölümler Helenistik dönemdeki bozulmanın ürünüdür. Koreş'in çağı ise İskender'in Avesta'yı yaktırmasından çok öncedir; Koreş'in kurduğu Pers Ahamenî hânedânı döneminde Mazdeyasna, İran'ın resmî dînidir; monoteisttir ve henüz Avesta'ya Helen kültürü ve Mecûsîlik karışmamıştır[62]. Bu durumda Albayrak'ın, Koreş'in Zerdüştî olduğu için ilâhî bir dîne tâbî olmadığı iddiası gerçeği göstermemektedir.

İsmail Cerrahoğlu da bu konuda bir çalışma yapmıştır[63]; "Ye'cûc-Me'cûc ve Türkler" adlı araştırmanın başında Cerrahoğlu, o güne kadar bu konuda yapılan araştırmaların, Zülkarneyn'in kimliğini ve yapmış olduğu seddi meydana çıkaramadığını; konunun böyle iki bilinmeyeni varken Ye'cûc ve Me'cûc meselesini halletmenin kolay olamayacağını belirtmekte; buna rağmen konu üzerinde bir çalışma yapmasının arkasında Türklerin, Ye'cûc ve Me'cûc olduğu iddiasını reddetmek amacı bulunduğunu açıklamaktadır[64].

Kaynak olarak Tevrât, İncil, gayrı müslim müelliflerin fikirleri ve konunun Kur'ân'da, hadislerde, tefsirlerde ve şerhlerdeki durumunun kullanılacağını belirtmekte ve müphemât olarak gördüğü, Ye'cûc ve Me'cûc konusundaki ilkesini şöyle ifade etmektedir; 'Müphemât nasdaki şekliyle kabul edilir, ondan ibret alınır, haberlerin doğruluğuna inanılır, fakat onları araştırmaktan fayda umulmaz'[65].

Önce, Kitâb-ı Mukaddes'i inceleyen Cerrahoğlu; Ye'cûc ve Me'cûc'un, uzak kuzeyde yaşayan Allah'ın hoşlanmadığı saldırgan, yağmacı ve kalabalık milletler olduğunu ve haddi aşan İsrâil'i cezalandırmak için, onların üzerine saldıracaklarının

---

[60] **A.e.**, XXVIII/281.

[61] Schwartz, **a.g.m.**, II/664-66.

[62] Gündüz, **a.g.m.**, XXVIII/280.

[63] İsmail Cerrahoğlu, "Ye'cûc-Me'cûc ve Türkler", **AÜİF Dergisi**. c.20, Ankara, 1975, s.97-125.

[64] **A.e.,** s.97.

[65] **A.e.,** s.98.

anlaşıldığını; fakat kutsal kitabın ifadelerinden, bu yağmacıların Türkler olduğu sonucunun çıkarılamayacağını, ifade etmektedir[66].

Sonra gayri müslim kaynakları inceleyen Cerrahoğlu; onların, antik târihçi Jesophus'un ifadesini de delil getirerek; kutsal kitapta İsrâil'in kendileriyle tehdit edildikleri saldırganların, İskitler olduğunu ifade ettiklerini ve bu yazarların daha sonra Avrupa'yı istila eden Hunları da; buna dahil ettiklerini ve oryantalistlerin, Kur'ân'daki Ye'cûc ve Me'cûc'un, Süryanice İskender efsânesinin bir yansıması olduğunu söylediklerini, belirtmektedir[67].

Gayri müslim yazarların eserlerini inceledikten sonra; Cerrahoğlu, "Ahd-i Atîk ve Ahd-i Cedîd'de Ye'cûc ve Me'cûc varsa da, onların hiç birisinde Türk lafzı yoktur ve Ye'cûc ve Me'cûc'un Türklere delâlet ettiğini söyleyen Kitâb-ı Mukaddes müfessirleri ve gayrı müslim yazarlar olmuştur", hükmüne ulaşmaktadır[68].

Gayri müslimlerin, Ye'cûc ve Me'cûc'un Türkler olduğu şeklindeki yorumlarının nedenini o, şöyle açıklamaktadır:

> "Türkler, İslâm dîninde kendi manevi benliklerini buldukları için müslüman olmuşlar ve bu dîni kabul ettikten sonra da, onu müdafaa için en büyük cehd ve gayreti göstermişlerdir. Onlar hiç bir şey yapmamış olsalar dahi; Sünniliği, Şiiliğin istilasından korumaları; haçlı ordularına karşı, İslâm'ı savunmaları ve İslâmiyet için en büyük tehlike olan Doğu Roma İmparatorluğu'nu ortadan kaldırıp; Avrupa ortalarına kadar İslâm bayrağını dikmeleri, kafi bir hizmet sayılırdı. Avrupa'da İslâm dîni yerine, Türklerin dîni şeklinde bir ifadenin kullanılışı, Türklerin İslâm'a hizmetlerinin en mühim delilini teşkil eder. Türk ırkının Asya ve Avrupadaki istilalarının husûle getirdiği umûmî dehşet, mağlub milletleri, bu istilaları hep Ye'cüc ve Me'cüc akınlarıyla tefsir ve te'vil etmeye sevketmiştir"[69].

Cerrahoğlu, Kitâb-ı Mukaddes'teki Gog ve Magog'un Kur'ân'daki Ye'cûc ve Me'cûc olduğunu kabul etmemekte; hatta Gog ve Magog'un târihte yaşamadığını belirtmektedir:

> "Yahûdî ve Hıristiyan evhamı ve rüyâları neticesi olan Gog ve Magog'u Türk ırkına tahsis etme gibi bir durum, bu büyük milletin şan, şeref ve haysiyetiyle târih önünde alay etmektir. Hele, Gog ve Magog'u, Kur'ân'daki Ye'cüc ve Me'cüc ile aynı olduğunu söylemek ve Kur'ân âyetlerini bir vesika gibi göstermek de, tatmin edici değildir.

---

66 **A.e.,** s.101,2.

67 **A.e.,** s.101-3.

68 **A.e.,** s.106.

69 **A.e.,** s.120.

Kendilerini Allah'ın seçilmiş, sevgili kulu addeden ve Allah'ı da kendilerine tahsis eden Yahûdîler, kendileri dışında bulunan bütün milletleri Gog ve Magog addederler. Aslında Gog ve Magog adında bir millet yer yüzünde hiç bir zaman bulunmamıştır, böyle bir millet Yunan mitolojisinde bile yoktur. Kur'ân'ı Kerîm Yahûdî hayal ve rüyâlarına asla vasıta kılınamaz. Baş tarafta, çok bilinmeyenli bir problem olduğunu söylediğimiz bu meselenin en doğrusunu Allah bilir"[70].

Cerrahoğlu, makalesini aşağıdaki ifadelerle bağlamaktadır:

"Cinsiyetleri, zaman ve mekanları bildirilmeyen Ye'cüc ve Me'cüc'ün gerek geçmişte Zülkarneyn zamanında mevcut olup hapsedilmeleri, gerekse kıyâmet alâmeti olarak âhir zamanda ortaya çıkıp, dünyayı fesada vermeleri gibi ifadelerden anlaşılıyor ki, onlar her zaman ve her devirde dünyayı ifsad eden kimselerdir. Her milletten olabilirler"[71].

Müslüman Türklerle, kadîm dönemde yaşamış Orta Asya kavimlerinin arasını ayırmak gerekir. Tevrât'ın kadîm dönemde bu kavimler için kullandığı Ye'cûc ve Me'cûc sıfatından yola çıkarak, kendilerini tehdit eden Selçuklu ve Osmanlıyı içine alacak şekilde bütün Türkleri bu sıfatla karalamaya çalışan Avrupalı yazarların iddiaları ideolojiktir ve doğru değildir, Cerrahoğlu'nun vurguladığı budur. Cerrahoğlu, henüz Türk kelimesi bilinmezken, Kur'ân'ın nâzil olmasından bin ikiyüz sene önce yaşayan İskitler ve Kimmerler'e; ya da Peygamberimiz (s.a.v.)'den iki yüz sene önce yaşayan Hunlara, atfen söylenen Ye'cûc ve Me'cûc'un, müslüman Türklerle aynı kabul edimesini doğru bulmamaktadır.

Cerrahoğlu, yukarıda da belirtildiği gibi Zülkarneyn konusunun çözüleceğine inanmamaktadır. Ona göre; gerek Zülkarneyn'in şahsiyeti ve gerekse dolaştığı ülkeler, rastladığı milletler ve garip hadiselerin hepsi birer problem adeta çok bilinmeyenli bir denklem halindedir. O, bilinmeyenler tam olarak çözülemediği için bu konuda sağlam bir neticeye ulaşmanın mümkün olamayacağını, ifade etmektedir. Sonra bunu daha açık olarak belirtmekte; ve, 'Zaten biz de bu yazımızda bir neticeye ulaştığımız veya ulaşacağımız iddiasında değiliz, daha doğrusu şimdiye kadar söylenenleri bir nevi aklî tenkit süzgecinden geçirip, aczimizi itiraf edeceğiz', demektedir[72]. Sonra kabul ettiği sınırlarını bir ilkeyle açıklamakta ve Müphemâtu'l-Kur'ân'dan olan bu meselede merciin nakil olduğunu, bu hususta reyin hiç bir mana

---

[70] **A.e.,** s.124.

[71] **A.e.,** s.125.

[72] **A.e., s.**107.

ifade etmeyeceğini, müphemât hakkındaki haberlerin de sağlam senetlerle, Peygamber (s.a.v.)'e ve sahabeye ulaşması gerektiğini belirtmektedir[73]. Sonra Zülkarneyn' in kim olduğu, gezdiği yerler, kara balçık, karşılaştığı kavimler, set, Ye'cüc ve Me'cüc gibi alt konuların her birinin, müphemât olduğunu; dolayısıyla bunların kim oldukları ve mahiyetlerinin mühim olmadığını, önemli olanın onlardan alınacak ibret olması gerektiğini vurgulamaktadır[74].

Araştırmanın İçeriği

Tezimiz bir giriş, üç bölüm ve bir sonuç kısmından oluşmaktadır. Tezin birinci bölümü, 'Kaynaklarda Zülkarneyn kıssasıdır. Bu bölümde Kur'ânî kıssa, önce Kehf suresi ışığında ele alınacaktır. Zülkarneyn kıssası'nın sebeb-i nüzûlü, hadis kaynaklarında nasıl geçtiği ve isrâilî rivâyetlerdeki yeri incelenecektir. Özellikle konuyla ilgili olarak çok önemli bir yer tuttuğunu düşündüğümüz, Vehb bin Münebbih'in rivâyetini ve Vehb'i araştıracak[75]; yine 'iki boynuzlu'yu Kitâb-ı Mukaddes'te, mitolojik İskender efsânesinde, antik târihte ve arkeolojide ele alacağız.

Tezin ikinci bölümü, 'Klasik Tefsir Literatüründe Zülkarneyn Kıssası' başlığını taşımaktadır. Bu bölümde rivâyet, dirâyet ve işârî tefsirlerde kıssanın nasıl yorumlandığını ortaya koymaya çalışacağız. Burada rivâyet tefsirlerinden; Mukâtil bin Süleyman, Taberî, Semerkandî, İbn Atıyye, İbn Kesîr, Suyûtî, Cemaluddîn el-Kâsimî'nin ve dirâyet tefsirlerinden; Zemahşerî, Fahreddin Râzî, Kurtubî, Beydâvî, Nesefî, Ebu's-Su'ûd, Âlûsî'nin ve son olarak da işârî tefsirlerden; Sülemî, Kuşeyrî ve İbn Acîbe'nin Zülkarneyn kıssası hakkındaki yorumlarını ve Elmalılı Hamdi Yazır'ın işârî yorumunu inceleyeceğiz.

---

[73] **A.e., s**.108.

[74] **A.e.,** s.108.

[75] Josef Horovitz, "Vehb bin Münebbih", **MEB İA**, İstanbul, Leiden tabı tercümesi, 1993, c.XIII, s.260-262.

Tezin üçüncü bölümü, çağdaş dönem Zülkarneyn kıssası yorumları üzerinedir. Bu bölümü, Zülkarneyn kıssasının târihî gerçekliğini kabul edenler ve kıssanın sembolik bir anlatım olduğunu ileri sürenler olarak, iki başlık altında inceleyeceğiz. İlk başlık altında; Elmalılı Hamdi Yazır, Ömer Rıza Doğrul, Abdullah Yusuf Ali, Ebu'l-Kelâm Âzâd, Nûru'l-Hak Tenvîr, Ömer Tayyibî, Seyyid Kutub, İbn Âşûr, Ebu'l A'lâ el-Mevdûdî, Seyyid Hüseyin Tabâtabâî, İzzet Derveze, Saîd Havva, Ebu'l-Hasen Ali Nedvî, Muhammed Ali es-Sâbûnî, Süleyman Ateş, gibi çağdaş âlimlerin Zülkarneyn kıssasına ilişkin yorumlarına yer verilecektir.

Kurân kıssalarının sembolik anlatımlar olduğunu savunanlar olarak; Taha Hüseyin, Muhammed Esed, M. Ahmed Halefullah ve Mustafa Öztürk'ün görüşlerine yer ayıracağız. Görüşleri, kronolojik bir sıra içinde inceleyerek; konunun, tefsir târihinde nasıl bir değişim süreci geçirdiğini, ortaya koymaya çalışacağız.

Sonuç bölümünde ise, Zülkarneyn'in kimliği ve eylemleri konusunda ortaya çıkan sorunlara nasıl çözüm getirildiği; müfessirlerin içine düştükleri yanılgıların neler olduğu; antik İskender efsânesi ile Vehb bin Münebbih'in isrâilî rivâyeti arasındaki benzerlikler; Zülkarneyn'in yaptığı seddin yeri; Ye'cûc ve Me'cûc'un kimler olduğu ve bu miletlerin kıyâmet öncesi ortaya çıkışlarının bizim için ne anlama geldiği konularında, ulaşılan tespitler açıklanmaya ve Zülkarneyn kıssası örneğinden yola çıkılarak, klasik dönem tefsirlerinin kıssalara bakışlarıyla, modern dönemdeki bakış açısının farkı gösterilmeye, çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1 KAYNAKLARDA ZÜLKARNEYN KISSASI

Bu bölümde, tezimizle alakalı olarak sekiz kaynak incelenecektir. Bunlar; Kur'ân'ı Kerîm'deki Zülkarneyn kıssası, kıssanın sebeb-i nüzûl rivâyetleri, ilgili sahih hadisler, kıssanın tefsirinde kullanılan isrâilî rivâyetler, mitolojideki Grek İskender efsânesi, Ahd-i Atîk, antik Grek târihçilerinin eserleri ve ilgili arkeolojik bulgular olacaktır.

1.1 Kur'ân'da Zülkarneyn Kıssası

Kehf Suresi, Kur'ân'ın onsekizinci suresidir, Mekkî bir suredir, bir bütün olarak tek seferde inmiştir[1], Yüz on âyet olan Kehf[2], kıssalardan oluşan müstesna bir suredir. İlk anlatılan Ashab-ı Kehf kıssası'dır[3], sonra bahçe sahipleri meseli vardır[4], üçüncü olarak da Adem-İblis kıssasına yapılan kısa bir atıftan[5] sonra Musa-Hızır kıssası verilmekte[6] ve son olarak, konumuz olan Zülkarneyn kıssası gelmektedir. Kıssa surenin 83. ve 98. âyetleri arasında anlatılmaktadır. Şimdi kıssanın Kur'ân'da nasıl anlatıldığına bakalım:

---

[1] Şemsuddîn el-Kurtubî, **el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân**, Thk: Ahmed el-Berdûnî ve İbrâhîm Etfîş, 20c., 2.Bs., Kahire, Dâru'l-Kutubi'l-Mısrîye, 1964, X/346.

[2] Muhammed Mahmud Hicâzî, **Tefsîru'l-Vâdıh**, 10.Bs., Beyrut, Dâru'l-Cîli'l-Cedîd, 1413h., II/403.

[3] Kehf, 18/9-26.

[4] Kehf, 18/32-44.

[5] Kehf, 18/50.

[6] Kehf, 60-82.

وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُو عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا (18/83)

18/83- Onlar sana ‘iki boynuzlu[7]’ hakkında soruyorlar. De ki: ‘Ondan size birkaç hatıra okuyacağım.’

إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا (18/84)

18/84- Gerçekten Biz, ona yeryüzünde iktidar[8] lütfetmiş ve ulaşmak istediği her şeyin imkânını vermiştik.

فَأَتْبَعَ سَبَبًا (18/85)

18/85- Ve o, bir yol[9] tuttu.

حَتَّى إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَ وَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًا قُلْنَا يَا ذَاالْقَرْنَيْنِ إِمَّا أَنْ تُعَذِّبَ وَ إِمَّا أَنْ تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا (18/86)

18/86- Nihayet güneşin battığı yere varınca; onu kara balçıklı[10] bir gözede batar buldu ve onun yanında da bir kavim bulmuştu; (Biz de) ona, Ey Zülkarneyn! Onlara, (yaptıklarına karşılık) ya ceza ver, ya da güzel muamele et, demiştik.

قَالَ أَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَى رَبِّهِ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكْرًا (18/87)

18/87- O da, onlardan zulmedeni cezalandıracağız; sonra o, Rabbine döndürülecek ve O, zâlim olanı görülmemiş bir azapla cezalandıracaktır, demişti.

---

7 İbn Âşûr, ‘iki boynuzlu’ lafzı için, "Her şeyden önce şunu söylemek gerekir ki, bu Arapça bir lafızdır ve teşbîhî bir anlamdadır; buradan, hakikatte iki boynuzlu birisi anlaşılmaz; ‘Karnân’ kelimesine kesinlikle hakiki anlam verilemez", demektedir. Bkz.: Tâhir b. Âşûr et-Tûnusî, **et-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, 30c., Tunus, Dâru’t-Tûnusîye li’n-Neşr, 1984, XVI/19.

8 Kur'ân, Yusuf, 12/56'daki 'Mekkennâ' kelimesine iktidar anlamı verilmiştir. Bkz.: Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, 8c., İstanbul, Bedir Yay., 1993, IV/2879.

9 Âyetteki sebep kelimesine Taberî'nin, tarîk ve menzil anlamı verdiği görülmektedir. Bkz.: İbn Cerîr et-Taberî, **Câmiu’l-Beyân fî Te’vîli’l-Kur’ân**, Thk: Ahmed Muhammed Şâkir, 24c., 1.Bs., Müessesetu’r-Risâleh, 2000, XVIII/95; Ayrıca Bkz.: Ebu'l-Kâsım Ragıp el-İsfehânî, **el-Mufredât fî Garîbi'l-Kur'ân**, Thk: Safvân Adnân ed-Dâvudî, 1.Bs., Dımeşk, Beyrut, Dâru'l-Kalem, ed-Dâru'ş-Şâmiyeh, 1412h., I/391; Fahruddîn Râzî, **Mefâtihu’l-Gayb**, 32c., 3.Bs., Beyrut, Dâru’l İhyâi’t-Turâsi’l Arabî, 1420h, XXI/495.

10 Âlûsî, " عين حمئة" ifadesindeki " عين " kelimesi, 'su gözesi, pınar' anlamındadır; "حمئة" kelimesi ise 'siyah çamur, kara balçık' anlamındadır, demektedir. Bkz. Şihabuddin Mahmud Âlûsî, **Rûhu'l Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebu'l-Mesânî**, 30 Cüz, Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâs el-Arabî, t.y., XVI/31.

وَأَمَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءً الْحُسْنَى وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا (18/88)

18/88- Ve 'Fakat her kim imân edip güzel bir iş yaparsa, en güzel mükâfat onun olacak ve ona buyruğumuzdan kolay olanı söyleyeceğiz' demişti.

ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا (18/89)

18/89- Sonra yine bir yol tuttu.

حَتَّى إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلَى قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًا (18/90)

18/90- Güneşin doğduğu yere ulaştığında, onu bir kavmin üzerlerine doğarken buldu. O millete kendilerini güneşten koruyacak bir siper[11] vermemiştik.

كَذَلِكَ وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا (18/91)

18/91- Seferleri böyleydi, fakat (bu kez) Biz onun iç dünyasını da kuşatmıştık[12].

ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا (18/92)

18/92- Sonra yine bir yol tuttu.

حَتَّى إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًا لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا (18/93)

18/93- Nihayet iki dağ arasına ulaştığında (dağların bu tarafında) nerdeyse kavli anlamayan bir kavim buldu.

---

[11] Taberîye göre, Zülkarneyn dağların, ağaçların ve binaların bulunmadığı, güneşe açık bir bölgedeki halka ulaşmıştır. Bkz.: Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, XVIII/99.

[12] Müfessir Bikâî, âyetten; Allah'ın, sefer yolunda Zülkarneyn'in gönlüne, bir tatminlik duygusu verdiğini, fakat yaşadığı yoğun olaylar onun ruh dünyasını, bir gariplik duygusu içine soktuğunda Rabbimizin onu azametle kuşattığını anlamıştır. Müfessire göre, bu âyetle Allah, hem Zülkarneyn'in yaşadığı olayları kuşattığını; hem de zahirle birlikte, onun iç dünyasında gelişen duygularını kuşattığını bildirilmekte ve dolayısıyla Rabbimiz, 'Bizim (iç dünyalardan) haberdar oluşumuzu kimse garip bulmasın' demektedir. Bikâî'nin dışında genelde müfessirler bu âyeti, 'Biz onun sahip olduğu bütün imkânları biliyorduk' diye anlamışlardır. Bkz.: Burhâneddin Bikâî, **Nazmu'd-Durer fî tenâsubi'l-Âyâtive's-Suver**, Kahire, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, t.y., XII/132,133.

قَالُوا يَاذَا الْقَرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَى أَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا (18/94)	18/94- Dediler ki: ‘Ey Zülkarneyn! Ye'cuc ve Me'cuc arzda bozgunculuk yapıyorlar. Bizimle onlar arasına bir set yapman şartıyla sana vergi versek olur mu?’
قَالَ مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا (18/95)	18/95- O da,‘Rabbimin bana verdiği imkân ve iktidar (sizin vereceğinizden) daha hayırlıdır. Bana (iş) gücünüzle yardım edin de sizinle onlar arasına çok sağlam bir set yapayım’,
آتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ حَتَّى إِذَا سَاوَى بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قَالَ انفُخُوا حَتَّى إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ آتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا (18/96)	18/96- ‘Bana demir kütleleri getirin’ dedi. Nihayet (boğaza yığılan demirler) yamaçların tepesine kadar yükselip dağlarla aynı seviyeye ulaşınca ‘(Körüklerle) üfleyin’dedi. Sonunda (ateş) demir yığınını kor haline getirince, ‘Bana erimiş bakır getirin de üzerine dökeyim’ dedi.
فَمَا اسْطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا (18/97)	18/97- Artık Ye'cuc ve Me'cuc bu seddin ne üzerinden aşabildiler ne de onu delip geçmeye güçleri yetti.
قَالَ هَذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا (18/98)	18/98- (Zülkarneyn,) ‘Bu Rabbimden (insanlara) bir lütfudur, fakat Rabbimin vaadi geldiğinde (bu aşılmaz) seddi de dümdüz edecektir, Rabbimin vaadi haktır’ dedi.

Kehf suresinin ana teması olarak, yeryüzündeki hayatın insan için ilâhî sınav gereği özellikle süslenip cazip kılınmış olduğu fikrini görüyoruz ve bu cazibenin sebep olduğu dünyevîleşme tehlikesine karşı insan uyarılmaktadır[13]. Dünyanın çekiciliğine aldanıp ona kapıldığı için âhiretten gaflete düşen kimselere kıssalarla misaller verilmiş[14] ve âhirette insanın yaptıklarından hesaba çekileceği vurgulanmıştır[15].

Dünyanın mal ve servetine sahip olma hırsı kalbi kaplarsa; o insanın, ilâhî imtihanı kazanması imkansız olmaktadır[16]. Başarı ancak, şirksiz bir Allah inancını koruyarak; cazip kılınmış dünyevî hayatın, geçici olduğunu unutmadan; güzel ve kaliteli işler, salih ameller yapmakla mümkündür[17]. Bu ayartıcı cazibeye, Kur'ân'la şekillenmiş bir akılla bakılırsa; dünyanın baki olmadığı, onun ve nimetlerinin ölümlü bir sona mahkum olduğu, açıkça görülecektir[18]. Dünyevîliğe kapılmayın uyarısı, kıssalardaki olaylarla detaylı bir şekilde işlenmektedir[19]. Yaşanılan hayat, hangi sosyal statüde olursa olsun, 'hubbu dünyayı' kalbine yerleştirmeyip; Allah'a güvenerek yaşayanların; kahramanlar olarak ebedileştiği görülmektedir. Bu imtihan, isterse Ashab-ı Kehf örneğindeki gibi, çok zor şartlar ve imkansızlıklar içinde yaşanan bir sınav olsun; isterse Zülkarneyn gibi süper bir dünya devletinin başında bulunan bir müminin, en üst sosyal standarda sahip olarak yaşadığı bir imtihan olsun, farketmez.

Kur'ân'ın bize anlattığı Zülkarneyn, ülkesinin doğusunda ve batısında bulunan pek çok toplumu ve devleti hâkimiyeti altına almış; muazzam bir dünya devletinin âdil ve hikmetli hükümdarıdır[20]; Allah'a ve âhirete imân etmektedir[21]; ilhâm-ı İlahî

---

13 Kehf, 18/7, 8, 28, 45, 46, 101.

14 Bkz.: M. Mahmud Hicazî, **Tefsîru'l-Vâdıh**, 10.Bs., Beyrut, Dâru'l-Cîli'l-Cedîd, 1413, II/403.

15 Kehf, 18/21, 29, 98.

16 Kehf, 18/34, 35, 103-105.

17 Kehf, 18/30, 31, 107.

18 Kehf, 18/38-42, 45-48.

19 Kehf, 18/95.

20 Kehf, 18/84-91.

21 Kehf, 18/98.

sahibidir[22]. Kendisine verilen iktidar ve imkanların, Allah tarafından verildiğinin şuurundadır her an şükrünü yerine getirmektedir[23]. Hakim olduğu toplumları büyük devletinin gücünü kullanarak sömürmemekte[24], aksine yönettikleri, insanca yaşasınlar diye; ordusu, imkanları ve zekasıyla -ayırım yapmadan- onlara hizmet etmekte, karşılığını yalnızca Allah'tan beklemektedir[25].

Kıssanın ilk âyetinden onun bir soruya cevap olarak indirildiği açıktır; ilerde açıklayacağımız üzere sebeb-i nüzûl de bunu destekler mahiyettedir ve sorunun Yahûdîler tarafından sorulduğunu, ifade etmektedir. Sure, bütün olarak önceki topluluklarla, özelde Yahûdîlerle ilgilidir; ayrıca Yahûdîlere ve Yahûdî târihine açık atıflar yapan bir grup Mekkî sure içinde bulunmakta; bu surelerle arka arkaya gelmektedir[26]. Bu grup sureye bir bütün olarak bakıldığında, Kehf suresindeki kıssaların, dolayısıyla Zülkarneyn kıssasının Yahûdîlerle ve Yahûdî târihi ile ilişkili olduğu akla gelmektedir.

Zülkarneyn kıssası ile, Mekke’nin kibirli ve inkarcı liderlerine, onların hâkimiyet ve iktidarından çok daha büyük bir iktidarın sahibi ve bu büyük şahsiyetin âhirete olan imânı, örnek gösterilmektedir. Kıssada kendi döneminde bilinen dünyanın tamamını yönetmiş, azametli bir hükümdarın, Allah'a olan saygı ve takvası öne çıkarılmakta ve onun örnekliğiyle Mekkelilerden, zımnen Allah'a ve O'nun elçisine itaat ve âhirete imân istenmektedir. Aynı şekilde, Mekkeli müşrikler aracılığıyla Zülkarneyn'i soran Yahûdîlere de Tevrât'ınızda 'iki boynuzlu'[27] olarak gösterilen ve 'kurtarıcı Mesîh'[28] olarak kabul ettiğiniz büyük hükümdar sizin gibi 'dünyevîlik'e esir olmamıştı ve âhiret'e inanıyordu, demektedir.

---

[22] Kehf, 18/86.

[23] Kehf, 18/95,98.

[24] Kehf, 18/95.

[25] Kehf, 18/83-98.

[26] İsra, Kehf ve Meryem sureleri

[27] K.M., Isaiah, XLV/1-13, s.861.

[28] K.M., Daniel, VIII/1-15, s.1046.

1.2 Sebeb-i Nüzûl Rivâyetlerinde Zülkarneyn Kısssası

İbn Kesîr, Zülkarneyn kıssasının sebeb-i nüzûlünü özetle şöyle vermektedir; Mekke kâfirleri, Ehl-i Kitâb'a bir heyet göndererek Peygamberimiz (s.a.v.)'i imtihan edecek, sorular isterler; onlar da, 'Ona, arzı dolaşan adamı, ne yaptıkları bilinmeyen gençleri ve ruhu sorun' derler. Bunun üzerine Kehf suresi nâzil olur[29].

Mukâtil'in tefsirinde anlattığına göre; Ebu Cehil, Kureyş'e, 'İçimizden bir grubu Yesrib Yahûdîlerine gönderelim, onlara arkadaşımızın gerçekten bir peygamber mi yoksa yalancı mı olduğunu sorsunlar da, ondan nasıl kurtulacağımıza bakalım', der. Bu teklif Mekkeliler tarafından kabul edilir ve aralarında Nadr bin Hâris ile Ukbe bin Ebî Muayt'ın da bulunduğu beş kişiyi, Yahûdîlere gönderirler[30].

Bu grup, Yesrib'e gider durumu Yahûdî din adamlarına anlatırlar; onlar da, Mekkeli müşriklere, Peygamberimiz (s.a.v.)'in nübüvvetini sınayacak üç soru öğretirler. Sorulardan birisi kapalı bir şekilde Zülkarneyn'i sormaktadır; Yahûdîler, 'Ona dünyayı dolaşan adamı sorun; o, arzın doğularına ve batılarına ulaşmıştı; onun haberi neydi, deyin' derler[31].

Taberî, bu olayı şöyle vermektedir; Mekke müşrikleri, Peygamberimiz (s.a.v.)'e Beni Kurayza ve Beni Nadîyr Yahûdîlerinin öğrettiği şeyleri soruyorlardı. Yahûdîler, siz ona bu soruları sorun eğer cevap verebilirse, peygamber demektir; yok cevaplayamazsa, boşa konuşan birisidir, demişlerdi. Mekkeliler soruları sorunca Peygamberimiz (s.a.v.) cevap vereceğini vaat etti. Fakat vahiy gecikti, Cebrail'in gelmesi ertelendi ve Peygamberimiz (s.a.v.), müşriklere olan cevap vaadini yerine getiremedi. Müşrikler, Muhammed sözünü tutamadı (peygamber değilmiş) diye

---

[29] Bkz.: Ebu'l-Fidâ' İbn Kesîr, **Tefsîru'l Kur'ân'il Azîm**, Thk: Samî bin Muhammed Selâme, 8c., 3.Bs., Dâru't-Tiybe lin-Neşr ve't-Tevzî', 1999, V/189; Ebu'l-Hasen Vâhidî, **Esbâbu Nuzûli'l-Kur'ân**, Thk: Kemâl Besyûnî Zağlûl, 1.Bs., Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411h., I/300, no:590; I/306, no:601.

[30] Bkz.: Mukâtil bin Süleymân, **Tefsîru Mukâtil**, Thk: Ahmed Ferîd, 3c., 1.Bs., Beyrut, Dâru'l Kutubu'l- İlmiyye, 2003, II/574-576.

[31] Abdülmelik ibni Hişâm, **es-Siretu'n-Nebevîye**, Thk: Mustafa es-Sika va İbrahim el-Ebyari va Abdül Hafiz eş-Şelbi, 2c., 2.Bs., Mısır, Şirketu Mustafa el-Bani, 1955, I/300-2; Muhammed ibn İshâk, **Kitâbu's-Siyer va'l-Megâzî (Sîreti İbn İshâk)**, Thk: Süheyl Zekâr, Beyrut, Dârru'l-Fikr, 1978, s.201,202.

konuşmaya başladılar. Bunun üzerine Yüce Allah, Yahûdîlerin yönelttiği sorulara cevap olarak, bu sureyi inzal buyurdu. Müşriklerin yalancılığını ortaya koydu[32].

Yukarıda özetle verdiğimiz rivâyetler müfessirlerimizin çoğunluğunca surenin sebeb-i nüzûlü olarak gösterilmektedir[33]. İbn İshâk, **Sîre**'sinde bu rivâyeti senedsiz vermektedir[34]. Taberî ise İbn Abbâs'a dayandırdığı bir senetle rivâyet etmektedir ancak Tahir bir Aşur'a göre senet zincirinde meçhul bir adam vardır[35].

Taberî, Zülkarneyn'le ilgili âyetlerin tefsiri bağlamında Ukbe bin Âmir'den bir rivâyette bulunmaktadır. Rivâyet şöyledir; Yahûdîlerden bir topluluk gelip Peygamberimiz (s.a.v.)'e Zülkarneyn'i sorarlar; o da, başından itibaren onun haberini anlatır. Rivâyete göre o, Rum asıllı bir delikanlıdır, Mısır'a gelmiş ve İskenderiye şehrini kurmuştur; bir melek onu göğe yükseltir, aşağıda dünyayı kuşatan büyük bir okyanus vardır; sonra seddin bulunduğu yere giderler, orada köpek yüzlü bir toplum, Ye'cûc ve Me'cûc'le savaşmaktadır... rivâyet bu şekilde devam etmektedir[36].

Bu rivâyet, sahih hadis kitaplarında geçmemektedir; râvisi Medine döneminde yaşamış olduğu için, bu sorunun Medine Yahûdîlerinden geldiği kanaati ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, rivâyetin içinde, nâzil olan âyetlerin bu soru üzerine bina edildiğini ifade eden herhangi bir bulguya ulaşılamamıştır. Soruya verilen cevabı içermekle birlikte, verilen cevabın ne zaman ve nerede olduğu da belli değildir[37]. İsrâilîyattan olan bu rivâyeti İbn Kesîr şiddetle reddetmiştir.[38] Bunlar dikkate alındığında bu rivâyetin kabul edilmesi mümkün görünmemektedir.

---

32 Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, XVII/592,593.

33 Ayrıca bkz.: Vâhidî, **Esbâbu Nuzûl**, I/300, no:590.

34 İbn İshâk, **Kitâbu's-Siyer va'l-Megâzî**, s.200-202.

35 Tâhir bin Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, XV/242.

36 Taberî, **a.g.e.**, XVIII/92.

37 Konuyla ilgili daha fazla bilgi için, Bkz.: Muhammed İzzet Derveze, **et-Tefsîru'l-Hadîs**, Kahire, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l Arabîye, 1383h., V/93.

38 İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'ân'il Azîm**, V/189,90

1.3 Hadislerde Zülkarneyn Kıssası

Sahih Hadis kitaplarında, bizzat Zülkarneyn'le ilgili hiç bir rivâyet yoktur; fakat Zülkarneyn'in yaptırdığı set ve Ye'cûc ve Me'cûc konusunda hadisler mevcuttur. Kadîm çağda, arzda fesad çıkarttıkları bildirilen Ye'cûc ve Me'cûc'un, Peygamberimiz (s.a.v.)'in bir rüyâsı ile, gelecekte de tekrar Arapların ve Müslümanların başına bela olacaklarının ima edildiği görülmektedir. Bunların, âhir zamanda dünyayı istila edecekleri -Kur'ân'daki atfın yanında[39], hadislerde de anlatılmıştır- haber verilince müfessirler, farklı zamanlarda aynı isimle anıldıkları için Ye'cûc ve Me'cûc'un sıfat olması gerektiğini düşünmüşlerdir[40]. Bunların, bir grup göçebeler ittifakı olduğu ve Ye'cûc ve Me'cûc olarak anılmalarına da tuğyan ve zulüm sıfatlarının neden olduğu düşünülebilir.

Hadisler bu konu çerçevesinde varid olmuştur. Kur'ân'da Ye'cûc ve Me'cûc adıyla anılan bu toplumlar, Zülkarneyn'in dağlık bir bölgedeki tek boğaza yaptırmış olduğu set sayesinde dağların arkasında kalmışlar; seddin inşasından sonra bölgeye girememişler; yağma, talan ve katliamları son bulmuştu. Fakat Kur'ân'ın Zülkarneyn kıssasını anlatmasından yaklaşık altı küsür asır sonra, insanlık ve özellikle Müslümanlar bir felaket olarak ortaya çıkan Moğollar'ın yönettiği göçebelerin, istila ve katliamına maruz kalmışlardır. Cengiz ve Hülâgû'nün yönettiği, Moğol istilası

---

[39] Enbiyâ, 21/96,97; (İzzet Derveze, Ye'cûc ve Mecüc adlı bu iki kabileyi, iki insan toplumu olarak kabul etmenin ve bunların, âhir zamanda da ortaya çıkıp dünyayı istila edeceklerine iman etmenin; her Müslüman için vacip olduğunu; çünkü bunun Kur'ân'da sarahatle ve katiyetle bahsedildiğini; ayrıca sahih hadis kitaplarında da bu konunun detaylı olarak söz konusu edildiğini, bildirmektedir.) Bkz.: Derveze, **Tefsîru'l-Hadîs**, V/107.

[40] Müfessirlerden bazısı, Târihteki Moğol İstilâ ve zulmünü, âhir zamanda vuku bulacağı söylenen Ye'cûc ve Me'cûc saldırısı olarak yorumlamışlardır. (Mesela bkz.: Seyyid Kutub, Tabâtabâî, İbn Âşûr) Çünkü bu istila gerçekten dünya târihindeki en büyük belalardan birisiydi. İbnu'l-Esîr, Moğol istilası için şunu söylemiştir, "Birisi Allâh'ın Âdem'i yarattığı günden bugüne kadar böyle büyük felâket görülmemiştir derse, kesinlikle doğru söylemiş olur". Bkz.: İzzeddîn İbnu'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, Thk: Ömer Abdüsselâm Tedmirî, 10c., Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997, X/333.
Moğollar, o gün bilinen dünyanın üçte ikisini büyük bir zulümle ele geçirmişlerdi. O dönemde yerleşik dünya; Kuzey Afrika, Ortadoğu, Hindistan, Çin ve Avrupa idi. Asya'nın doğusu ve ortasında da büyük bir nüfus yaşıyordu ama bunlar göçebe kabilelerdi. Bu silahlı ve atlı göçebeler, târihte dönem dönem yerleşik toplumlara büyük hücumlar yapmışlardır. İskitler Kafkaslar'dan geçerek Orta Doğu'ya, Hunlar kuzeyden Çin'e ve Roma'ya, Moğollar doğudan İslâm dünyasına ve Avrupa'ya saldırmışlardı. Bkz.: Âzâd, "Şahsıyyetu Zi'l-Karneyn", **a.g.e.**, cilt1, sayı3, sayfa28-30.

müfessirlerimiz tarafından Ye'cûc ve Me'cûc olarak değerlendirilmiştir[41]. Bunun sebebi aşağıda vereceğimiz rüyâ hadisidir.

Peygamberimiz (s.a.v.)'in rüyâsını anlatan söz konusu hadis, ikisi Peygamberimiz (s.a.v.)'in eşleri olmak üzere dört sahabe hanım kanalıyla bize aktarılmaktadır. Zeynep binti Cahş (r.ah.)'nın rivâyetine göre, Peygamberimiz (s.a.v.), bir gün endişeyle uyanır; yüzü kıpkırmızıdır, kelimeyi tevhid getirir ve 'Yaklaşan kötülükten dolayı vah Arapların başına, bugün Ye'cûc ve Me'cûc'un seddi biraz açıldı' demektedir. Bunun üzerine Zeynep (r.ah.) validemiz, 'Ya Resulallah, içimizde bu kadar salih kimse varken, helak olur muyuz?' diye sorar. Peygamberimiz (s.a.v.), 'Kötülükler çoğalırsa evet' diye cevap verir[42]. Müfessirlere göre; Bağdat'ın ve İslâm hâkimiyetinin Moğollar tarafından hunharca yıkılması felaketiyle, bu hadiste anlatılan rüyânın tevilinin gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. Yani İslâm'ın ve Müslümanların asırlar sonra yaşayacağı bu büyük felaket, Peygamberimiz (s.a.v.)'e rüyâsında Ye'cûc ve Me'cûc istilası olarak gösterilmiştir[43]. Sonuç olarak da Moğolların o dönemin Ye'cûc ve Me'cûc'u olduğu düşünülmüştür[44].

Yine bir hadiste Sahabe, kendi aralarında kıyâmet alâmetlerini konuşmaktadırlar. Peygamberimiz (s.a.v.) yanlarına gelir, ne konuştuklarını sorar; konuyu öğrenince onlara, âhir zamanda kıyâmet saatinden önceki bir zamanda bir

---

41 Mesela İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, XVI/32,33.

42 Zeynep binti Cahş (r.ah.)'dan farklı senetlerle rivâyet edilmiştir; Buharî, **Sahîh**, IV/138, H.no:3346; IV/198, H.no:3598; IX/48, H.no:7059; IX/61, H.no:7135; Müslim, **Sahîh**, IV/2207, H.no:2880; IV/2208, H.no:2880; VIII/165, H.no:7337; VIII/166, H.no:7339; Ahmed, **Müsned**, XLV/403, H.no:27413; XLV/404, H.no:27414; XLV/405, H.no:27416; İbn Abbas (r.a.)'tan rivâyet edilmiştir; Buharî, **Sahîh**, VII/51, H.no:5293; Ebu Hureyre (r.a.)'den rivâyet edilmiştir; Buharî, **Sahîh**, IX/61, H.no:7136; Müslim, **Sahîh**, IV/2208, h.no:2881.

43 Seyyid Kutub, Moğolların saldırıları ile son Abbasî halifesi Mutasım'ın öldürülmesi, Abbasî Hilafeti'nin yıkılması, Bağdat'ın talan edilmesi, Müslüman Arapların hakimiyetinin son bulması gibi olayları, Peygamberimizin (s.a.v.) rüyâsının gerçekleşmesi olarak değerlendirmektedir. Bkz.: Seyyid Kutub, **Fî Zılâli'l-Kur'ân**, 6c., 17.Bs., Beyrut, Kahire, Dâru'ş-Şurûk, 1412h., IV/2294.

44 Ebu'l-Kelâm Âzâd, târihteki İskitler'in, Hunlar'ın ve Moğollar'ın diğer insanlara tuğyan ve azgınlık içinde zulmettikleri, yerkürede büyük bozgunculuk yaptıkları ve onlarca millete zarar verecek büyüklükte bir fesada neden oldukları için her birinin Ye'cûc ve Mecüc sıfatını haiz olduklarını söylemekte ve Zülkarneyn dönemindeki Ye'cûc ve Mecüc'ün de İskitler olduğunu ifade etmektedir. Bkz.: Âzâd, "Şahsıyyetu Zi'l-Karneyn" **a.g.e.**, cilt1, sayı3, sayfa28-30.

alâmet olarak Ye'cûc ve Me'cûc'un ortaya çıkacağını söyler[45]. Bu toplumlar dünyayı ele geçirecek, insanlara zulmedecek ve milletlerin kaynaklarını kurutacaklardır.

Konuyla ilgili diğer bir hadiste şunlar anlatılmaktadır: Bir sefer esnasında sahabeden geride kalanlar olur, bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.v.), ‘Ey insanlar! Rabbinizin emrine muhalefet etmekten sakınınız, kıyâmetin zelzelesi pek müthiştir’ âyetini[46] yüksek sesle okur. Ashâb bunu işitince bineklerini kamçılarlar ve Peygamberimiz (s.a.v.)'in, etrafında bir kalabalık oluştururlar. İnsanlar toplanınca, Peygamberimiz (s.a.v.), kısa bir mola verir ve bir konuşma yapar, 'O günün nasıl bir gün olduğunu biliyor musunuz?’ der. Konuşmasında Hz. Adem’den bahseder ve özetle insanların büyük çoğunluğunun Cehennem'i hak edeceğini ve kurtulanların binde bir oranında olacağını, söyler. Ashâb ümitsizliğe kapılır ve hangimiz bu binde bire girebilecek, diye endişeyle sorarlar. Peygamberimiz (s.a.v.), endişelenmemelerini söyler ve onlara müjde vererek, iyi insanların Cennet'i hak edeceğini; fakat Cehennem'e girecek olan çoğunluğun, Ye'cûc ve Me'cûc milletlerinden olacağını bildirir ve sahabesine sizler çalışın ve sevinin der[47].

Peygamberimiz (s.a.v.)'in dilinde, ‘Ye'cûc ve Me'cûc'un çıkması’, âhir zamanı ifade eder olmuştur, bunu şu hadiste de görebiliriz. Bir hanım sahabîden rivâyet edilmektedir; İbn Harmele (r.a.) teyzesinden (r.ah.) rivâyet eder, Rasulullah (s.a.v.) bir hutbe irad ediyordu ve parmağını akrep soktuğu için sarmıştı; şöyle buyurdu, 'Sizler düşmanlarınızın olmadığını söylüyorsunuz, fakat bilin ki Ye'cûc ve Me'cûc çıkıncaya kadar sizin düşmanlarınız eksik olmayacaktır'[48]. Yine Peygamberimiz (s.a.v.) Beyt'in, Ye'cûc ve Me'cûc'un çıkısından sonra da haccedileceğini ve umre yapılacağını söylemiştir[49].

Buhârî, Katâde’den bir rivâyet aktarır: Bir gün Peygamberimiz (s.a.v.)'e bir adam gelir; kendisinin Zülkarneyn Seddi'ni gördüğünü söylemektedir.

---

[45] Hüzeyfe b. Esîd’den rivâyetle; Ahmed, **Müsned**, XXVI/63, H.no:16141; XXVI/67, H.no:16144.

[46] Hacc, 22/1

[47] Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.)’den rivâyetle; Buharî, **Sahîh**, IV/138, H.no:3348; VI/97, H.no:4741; VIII/110, H.no: 6530; Ahmed, **Müsned**, XVI/369, H.no:10632; İmrân bin Husayn (r.a.)’dan rivâyetle; Tirmizî, **es-Sunen**, V/323, H.no:3169; Ahmed, **Müsned**, XXXIII/134, H.no:19901;

[48] İbn Harmele (r.a.)’in teyzesinden (r.ah.) rivâyetle; Ahmed, **Müsned**, XXXVII/19, H.no:22331;

[49] Buharî, **Sahîh**, II/149, H.no:1593; Ahmed, **A.e.**, XVII/316, H.no:11217

Peygamberimiz (s.a.v.) ondan gördüklerini anlatmasını ve seddi tarif etmesini ister. Sahabî, bu büyük duvarın, renkli bir hırka gibi olduğunu ve bu renklerin yol yol kırmızımsı ve siyah çizgiler halinde bulunduğunu söyler, Peygamberimiz (s.a.v.) ise sen onu görmüşsün der[50].

1.4 İsrâilî Rivâyetlerde Zülkarneyn Kıssası

Vehb bin Münebbih el-Yemanî'den[51] ve Ukbe bin Âmir (r.a.)'den[52] gelen rivâyetlerde Zülkarneyn, Makedonyalı İskender'dir, İskenderiye şehrini kurmuştur; batı yönünde güneşin battığı son topraklara kadar gitmiş; güneşin batışını izlemiş, orada bir kavim bulmuş; sonra doğu yönünde güneşin doğduğu ilk ülkeye kadar sefer yapmış; orada güneşin şiddetinden gündüzleri dışarı çıkamayan, çıplak bir toplum bulmuştur. Daha sonra Ye'cûc ve Me'cûc'un, ortaya çıkıp insanlara saldırdığı, dağlar arasındaki tek boğazın bulunduğu yere gitmiş ve o boğaza demirden bir set yaparak, Ye'cûc ve Me'cûc'ü dağların arkasına hapsetmiştir. İsrâilî rivâyetlerin Zülkarneyn kıssasına olan bu şaşırtıcı benzerliği tâbiûndan çağımıza kadar müfessirlerimizin büyük çoğunluğunu etkilemiş ve onları Zülkarneyn'in, Makedonya kral İskender olduğu kanatine götürmüştür. Vehb bin Münebbih'in rivâyetini aşağıda veriyoruz:

> "Zülkarneyn, Rum milletindendi, fakir ve ihtiyar bir Rum kadınının tek çocuğuydu. İsmi İskender'di, başının iki yanı bakırdan olduğu için ona iki boynuzlu yani Zülkarneyn deniliyordu. Büyüdüğünde salih bir kimse oldu ve Allah Teâlâ ona şöyle dedi: 'Ey Zülkarneyn! Ben seni bütün dünya milletlerinin üzerine göndereceğim. Bunlar içerisinde iki ümmet vardır ki, yeryüzünün bütün genişliği bu ikisinin arasında kalır. Yine yeryüzünün ortasında bir ümmet vardır, bu topluluk insanlar, cinler ve Ye'cûc ve Me'cûc'tür. Ayrıca yeryüzünün boylamları ikisi arasında kalan diğer iki ümmet daha vardır ki bunlardan güneşin batısındakine "Nâsik", güneşin doğusundakine ise "Mensek" denir. Aralarında yeryüzünün genişliği kadar mesafe olan iki milletten yeryüzünün sağ cihetinde olanlara "Hâvîl" denir. Diğerine yani yeryüzünün sol bölgesinde olanlara ise "Tâvîl" denilir. Gideceğin milletlerden kimi de dünyanın ortasındadır ki cinler, insanlar, Ye'cûc ve Me'cûc'de dünyanın ortasında oturan milletlerdendir. Allah böyle deyince,
>
> Zülkarneyn dedi ki: ' İlâhî! Senden başka hiçbir kimsenin gücünün yetmeyeceği büyük bir işi, bana yükledin. Ya Rab bana söyle! Ben hangi güçle beni gönderdiğin bu milletlere üstün geleceğim, hangi toplulukla onlardan daha fazla olacağım, hangi hile

---

[50] Buharî, **A.e.**, IV/137; Mukâtil, **Tefsîru Mukâtil**, II/602; Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, XVIII/113.

[51] Taberî, **A.e.**, XVIII/105;

[52] **A.e.**, XVIII/92.

ile onlara tuzak kuracağım, hangi sabırla metanet göstereceğim, hangi lisanla onlarla konuşacağım? Onların dediklerini nasıl anlayacağım. Hangi kulakla onları dinleyeceğim, hangi gözle onları algılayacağım, hangi delille onlarla hasımlaşacağım, hangi kalple onları idrak edeceğim, hangi hikmet ile onların işlerini tedbir edeceğim, hangi ölçü ile aralarında adalet dağıtacağım. Hangi hilm ile onlara sabredeyim, hangi bilgi ile aralarını bulayım, hangi ilimle işlerini yoluna koyayım, hangi elle onlara uzanayım, hangi ayakla onları ele geçireyim, hangi takatle hasımlık yapayım, hangi ordu ile onlarla savaşayım, hangi merhametimle onlara ülfet edeyim? Ey Rabbim, bende bu söylediklerimden hiçbirisi yoktur ki onlara galebe çalabileyim, onlara karşı koyabileyim! Sen Rabb-u Rahîmsin, hiç kimseyi gücünün üzerinde bir şeyle mükellef kılmazsın, herkesi gücü oranında yükümlü kılarsın. Kullarına sıkıntı vermez, işkence etmezsin, bilakis Sen onlara acır, merhamet edersin' dedi.

Allah Teâlâ dedi ki: 'Sen yükümlü kıldığım şeyleri başarabileceksin, senin anlayışını genişleteceğim her şeyi kuşatacaksın. Fehmini genişleteceğim, her şeyi kavrayacaksın; lisanını genişleteceğim, her şeyle konuşabileceksin; kulağını açacağım, her şeyi duyacaksın; gözünü açacağım, her şeyi görebileceksin; işlerini tedbir edeceğim, her şeyi en iyi şekilde yapacaksın; sana hesap kuvveti vereceğim, hiçbir şeyi eksik bırakmayacaksın; sana hafıza gücü vereceğim, hiçbir şeyi unutmayacaksın; sırtını sağlam kılacağım, hiçbir şey seni yıkamayacak; seni destekleyeceğim, hiçbir şey seni yenemeyecek; kalbini güçlendireceğim, hiçbir şey seni korkutamayacak; Nûr ve Zulumâtı emrine vereceğim bu ikisi askerlerinden olacak, Nûr önünde, sana yol gösterecek; Karanlık seni arkandan kuşatıp gizleyecek. Aklını kuvvetlendireceğim, hiçbir şey sana korku veremeyecek; herşeyi önüne sereceğim, herşey üzerine hâkimiyet kuracaksın; adımlarını kuvvetlendireceğim, her şey karşında yıkılacak; sana heybet vereceğim, hiçbir şey sana yaklaşamayacak...'

Kendisine böyle denilince ona tabi olanlarla beraber güneşin doğduğu yerdeki ümmete doğru yola çıktı. Oraya yaklaştığında onları, Allah'tan gayrı kimsenin hesap edemeyeceği büyük bir topluluk, Allah'tan gayrı kimsenin gücünün yetmeyeceği bir kuvvet, çeşit çeşit diller, değişik heva ve hevesler, kalpleri farklı gruplar olarak buldu. Onları hemen Zulmetle kuşattı. Karanlığın ordusundan üç ordu onları her taraftan kuşattı, ta ki onları tek bir yerde topladı. Sonra Nûr ile üzerlerine geldi. Onları Allah'a imâna ve kulluğa çağırdı. Onlardan kimisi imân etti kimisi reddetti. Yüz çevirenlerin üzerine Zulmet çöktü. Her taraftan onları kuşatan karanlık, ağızlarına, burunlarına, kulaklarına, karınlarına doldu, evlerine, yurtlarına girdi. Karanlık üstlerinden altlarından her yerden onları bürüdü ve nihayet korku içinde deniz gibi dalgalandılar, hep bir ağızdan çığlıklar attılar, Bunun üzerine onların üzerindeki azap kaldırıldı onlarda gönüllü olarak Zülkarneyn'in davetine icabet ettiler. Mağrip halkının ordusu büyük topluluklardı. Onları tek bir ordu yaptı. Sonra onlar, Zülkarneyn'in komutasında yürüdüler. Nûr onları yönlendiriyor ve Zulmet arkalarından koruyordu. Nûr önlerinde onlara kılavuzluk edip yol gösteriyordu. Zülkarneyn de arzın sağına doğru yöneldi. Yeryüzünün en sağındaki ülkeye varmayı istiyordu ki onlar 'Hâvil'dir. Alah onun elini, kalbini, görüşünü, aklını ve nazarını, yetkisini musahhar kıldı. Emrettiği zaman hata yapmaz, bir şey yaptığı zaman onu sapasağlam yapardı. Bu millete komuta ederek yürüdü. Nâsik halkı da onu takip ediyordu, denize veya göle vardıklarında küçük tahtalardan gemiler inşa etti. Sonra beraberindeki ordu ve halkla gemilere bindiler. Nehirleri ve denizleri geçtikten sonra gemileri parçaladı, parçaları askerlerine dağıttı; böylece taşıması kolay oldu. Bir süre daha böyle devam etti. Nihayet Hâvîl'e ulaştılar. Nasik'e davrandığı gibi bunlara da aynı muamelede bulundu. Bu bölge ile ilgili vazifesi sona erdiğinde, yüzünü yerin sağ tarafına çevirdi. Güneşin doğduğu yerdeki Mensek'e ulaştı. Daha önceki iki millete yaptığını burada da yaptı ve yine ordu edindi. Sonra yerin sol kısmına doğru yöneldi. O, Tâvil'e ulaşmayı

istiyordu. Bu bölgenin milleti Hâvil'in soyundandı. Bu ikisinin aralarında bütün bir yeryüzü vardı. Daha önceki topluluklara yaptığı gibi davrandı ve onlardan da ordu edindi. Burada da vazifesini ifa ettikten sonra, yeryüzünün ortasındaki cinler, diğer insanlar, Ye'cûc ve Me'cûc gibi başka milletlere yöneldi. Yoluna devam edip giderken doğu cihetinde Türk bölgesine geldi. Salih bir insan topluluk ona dedi ki: Ey Zülkarneyn bu iki dağın arasında arkada Allah'ın yarattıklarından bir grup vardır ki, onların büyük çoğunluğu insana benzer ama onlar hayvanlar gibidirler. Ot yerler, hayvanları, vahşi canlıları aslanın avladığı gibi avlarlar. Yeryüzünün haşeratını, yılanları, akrepleri, Allah'ın yarattığı can sahibi her varlığı yerler haram helal demezler. Bir sene içerisinde âlemdeki hiçbir varlık bunlar gibi çoğalmaz. Şüphesiz, onlar bütün yeryüzünü dolduracaklardır. Oraların ahalisini sürecek, oralara sahip olacaklar ve bozgunculuk çıkaracaklardır. Bize komşu olduklarından beri endişe içindeyiz. Vergi karşılığı, bu iki dağın arasına, bizim ile onlar arasında bir set yapar mısın? Biz de böylece onların şerlerinden kurtulalım!' Zülkarneyn dedi ki: 'Rabbimin bana verdiği imkân vereceğinizden daha hayırlıdır. Siz bana gücünüzle yardım edin. Sizinle onlar arasına bir set yapayım. Bana kayalar, demir ve bakır hazırlayın. Ben de gidip bahsettiğiniz kavmi göreyim' dedi. Zülkarneyn, Ye'cûc ve Me'cûc bölgesini keşfedip, yerlerini tespit etti. Onlardan en uzun olanının bir adamın yarısı kadar bir boya sahip olduğunu gördü. Ellerinin tırnak yerlerinde, âdeta pençeleri vardı, azı ve köpek dişleri ise yırtıcı hayvanlarınki gibiydi. Çeneleri deve çenesi gibiydi. Yemek yediklerinde, çene hareketinin sesi işitilirdi. Bu, devenin geviş getirmesi veya yaşlı aygırlarının kemirmesi gibiydi. Bunlar kıllı yaratıklardı, üzerlerindeki kıllar başın üzerini örten saç gibi vücudlarını gizliyordu. Soğuktan sıcaktan korkmuyorlardı. Onlardan her birinin içi de dışı da kıllı büyük kulakları vardı. Bunların birini altlarına birini üstlerine serip yatıyorlardı. Kadınları da, erkekleri de ömürlerinin ne zaman biteceğini tahmin edebilirlerdi. Çünkü onların kadın ve erkek, her birinin zürriyetlerinden bin çocuk dünyaya gelmedikçe ölmezlerdi. Eğer sayıyı bine tamamlamışlarsa ölümleri yaklaştı demekti. Bahar günlerinde ejderha yerlerdi.Vakti gelince bunlara gökten yağmur gibi ejderha yağardı, bütün sene bunları yeyip şişmanlarlardı ve cinsel azgınlıkları artardı. Kumrular gibi ötüşürler, köpekler gibi ulurlardı. Zülkarneyn bunların hayvanlar gibi hareketlerini görüp, hayrete düştü. Oradan ayrıldı geri dönerek iki dik yamacı olan boğaza geldi. Burada Türk bölgesi sona eriyordu, onun ötesinde güneşin doğduğu ülke vardı. İki dağ arasına set yapmaya karar verdi. Dağlar arasındaki boğaz yüz fersah uzunluktaydı Bu seddin temelllerini atmak için yeri su çıkıncaya kadar kazdırdı, genişliğini elli fersah tuttu, temeli taş doldurttu, harç olarak erimiş bakır kullandı, üst kısmı da dağın seviyesine kadar demir ve bakır karışımıydı. Yapılan seddin demir kısımları siyah, bakır kısımları sarı renkli görünüyordu ve renkli bir hırka gibi idi. Demir duvarın inşasını tamamlayınca onu güçlendirdi. Sonra yola çıktı ve hak ile hükmeden ve onunla doğruya hidayet eden salih bir ümmetle karşılaştı. Bunlar mallarını aralarında eşit olarak bölüşüyorlar, adaletle hükmediyorlar, birbirlerine merhametle davranıyorlardı.Halleri birlikti, sözleri birlikti, ahlâkları birbirlerine benziyordu, yolları sırat-ı müstakimdi, kalpleri uyum içindeydi, davranışları güzeldi. Kabirleri evlerinin kapısındaydı, evlerinin kapısı yoktu, başlarında yönetici yoktu, aralarında hakimler yoktu. Bunların zenginleri, kralları, eşrafı yoktu, aralarında ayrılık gayrılık da yoktu, birbirlerine üstünlük taslamıyor, ihtilafa düşmüyor, tartışmıyorlar ve kavga etmiyorlardı. İnsanların başına gelen musibetler bunların toplumunda yoktu. Bunlar insanların en uzun ömürlüsü idiler. İçlerinde fakir, kaba sözlü ve katı tutumlu kimse yoktu. Zülkarneyn, onların bu haline hayret etti. ... [53].

[53] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, XVIII/105-109.

Bu rivâyet Ye'cûc ve Me'cûc'le alakasız bir şekilde böyle devam etmekte ve nefis terbiyesinde toplum olarak başarılı olmuş, ideal ve hayalî bir toplum anlatılmaktadır. Zülkarneyn de, görevli olmamış olsaydım sizinle kalırdım demektedir. Rivâyetin bu son bölümünü, ayrıntısı ile işârî bir tefsir olan İbn Acibe'nin tefsirinde de görüyoruz[54]. Taberî'nin verdiği yukarıdaki rivâyeti altı başlık altında sınıfladık; müfessirlerin kıssayı yorumlamalarını bu başlıklar altında inceleyeceğiz, başlıklar şunlardır: a) Rivâyete göre Zülkarneyn'in kimliği, b) Zülkarneyn'in ilginç lakâbı, c) Güneşin battığı ülke ve orada karşılaşılan kavim, d) İskender'e Zulumât ve Nûr'un verilişi, e) Güneşin doğduğu belde ve orada karşılaşılan kavim, f) Ye'cûc ve Me'cûc olarak anılan kavimler ve seddin yapılışı.

1.5 Kitâb-ı Mukaddes'te Kral Koreş ve Zulkarneyn ile ilişkisi

Zülkarneyn'in, Pers kralı Koreş[55], olduğunu iddia eden; Ebu'l-Kelâm Âzâd, Tabâtabâî, Nûr'ul-Hak ve Ebu'l-Hasen Ali Nedvî, gibi çağdaş yorumcuların delillerini incelemeye değer bulduğumuz için; Koreş'in, Ahd-i Atik'te nasıl zikredildiğini araştıracağız. Ebu'l-Kelâm Âzâd'a göre, kıssa ile ilgili rivâyetler Peygamberimiz (s.a.v.)'e yöneltilen sorunun kaynağı olarak Yahûdîleri göstermektedir. Âzâd, buna rağmen kıssayı araştıranların Yahûdî sifirlerine yönelmediklerini ve bu nedenle tatmin edici bir sonuca ulaşılamadığını söylemektedir[56]. Sebeb-i nüzûl rivâyetinde geçtiği üzere, Yahûdîlerin, Peygamberimiz (s.a.v.)'e, dünyanın doğularına ve batılarına ulaşan adam kimdi, diye sormalarına[57] rağmen; Kur'ân'ın, sana iki boynuzluyu soruyorlar, demesi[58], dikkat çekicidir. Dolayısıyla, bu Kur'ânî ifadeyi bir ipucu kabul ederek; başından beri

---

[54] Ebû Abbâs İbn Acîbe, **el-Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd**, Thk: Ahmed Abdullah el-Kuraşî Raslân, 7c., Kahire, Nâşir: Dr. Hasen Abbâs Zekî, 1419h., III/299,300.

[55] İktidarı M.Ö. 560-529.

[56] Âzâd, "Şahsıyyetu Zi'l-Karneyn", **a.g.e.**, ciltI/sayı1, s.55.

[57] İbn Hişâm, **Sîreh**, I/301.

[58] Kehf, 18/83.

yapılması gereken şey, 'Yahûdî târihinde "iki boynuzlu"[59] lakâbıyla anılan önemli şahsiyeti aramak olmalıydı, demektedir.

Yahûdîler, milattan önce altıncı yüzyılda birkaç on yıldan beri Bâbil şehrinde sürgünde bulunmakta ve milletçe esaret hayatı yaşamaktaydılar[60]. Bu dönemde Bâbil'de Yahûdîler arasında yaşayan peygamber Daniel'e, Yahûdîlerin bu sürgünden kurtulacakları zamanın geldiği müjdesi, Rahmanî bir rüyâ ile haber verilmektedir. Ahd-i Atik'te Daniel sifrinde, peygamberin, rüyâsında boynuzları değişik bir koç gördüğü ve bu koçun bütün hayvanları yendiği, anlatılmaktadır[61], daha sonra bu olay, Daniel'e yine rüyâsında tabir edilmektedir. Cebrail'in yaptığı tabire göre, bu rüyâ esaretin sonuna işaret etmekte, koç da Med ve Pers krallarını temsil etmektedir[62]. Yahûdîleri Bâbil'den, bu iki boynuzlu, kurtaracaktır. Rüyânın verdiği haberin, târihte gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. Persleri ve Medleri ilk defa birleştiren Koreş, Bâbil'i almış; ilk Med ve Pers kralı olarak Yahûdîlerin esaretine son vermiş; onların vatanlarına dönmeleri için bir ferman yayımlamıştır. Kutsal mâbedin ve Kudüs şehrinin surlarının inşası ve Yahûdîlerin milletçe Filistin'e dönüp yerleşmesinin tamamlanma süreci, Koreş'in iktidar yıllarını aşmış; fakat onun fermanı sayesinde, ardılları olan Pers kralları da, Yahûdîlere destek vermeye devam etmişlerdir[63]. Tevrât'ın Ezrâ sifrinde, Rabbin Koreş'in ruhunu uyandırdığı ve ilahî vaadin yerine getirildiği, belirtilmektedir. Koreş, orada göklerin Allah'ı olan Rabbin, kendisine bütün dünyanın krallıklarını verdiğini ve Kudüs'te Kendisi için bir mâbet yapmasını istediğini, belirtmektedir. Hükümdar, duyurusunda Yahuda bölgesinde yaşayanların, Kudüs'e gidip büyük mâbedin inşasında çalışmalarını; diğer bölgelerde bulunan ve Kudüs'e hicret etmeyen Yahûdîlerin de, Allah'ın mâbedi için takdimeler, gümüş,

---

59 Âzâd bu noktada "Karn = Boynuz" kelimesinin Arapça ve İbranicede aynı anlamda kullanılan ortak bir kelime olduğunu belirterek Tevrât'ın İbranice nüshası Daniel sifrinde kullanılan "iki boynuzlu" ibaresinin İbranice yazılışını vermekte ve bunun tam da Arapça'daki Zülkarneyn anlamına geldiğini bildirmektedir: İbranice = וְלוֹ קְרָנָיִם= veloqerânâim; Arapça = وَ لَهُ قَرْنان ; Bkz.: Âzâd, **a.g.e.**, ciltI/sayı1, s.57.

60 Paul Johnson, **A History of the Jews**, New York, HarperCollins, 1988, s.83-87; Lawrence, “Bâbil’in düşüşü ve Koreş’in Fermanı”, **Kutsal Kitap Atlası**, s.110,111.

61 K.M., Daniel, VIII/1-4.

62 K.M., Daniel, VIII/15-20.

63 Johnson, **a.g.e., s**. 83-5.

altın, eşya ve hayvanlar göndermelerini; böylece mâbedin yapılmasına destek olmalarını, istemektedir[64]. Yahûdîler, Koreş'in emir ve organizasyonu ile esaretten kurtulup vatanlarına dönebilmişler ve orada tekrar mâbet ve şehirlerini kurabilmişlerdir.

Nûr'ul-Hak, Tevrât'ta geçen Koreş'in, Kuran'daki Zülkarneyn olduğunu belirterek; onun ilhâm-ı İlâhi sahibi, takvalı biri olmasının; onun hakkındaki rivâyetlerden anlaşılabileceğini söylemekte ve Tevrât'ın İşayâ sifrinde anlatılanları, delil göstermektedir[65].

İşayâ sifrinde Allah, Koreş'i, Kendi Mesîhi ilan etmekte ve Koreş'in sağ elinden tutup onun önünde yürüyeceğini; milletleri ona boyun eğdirip önünde kralları diz çöktüreceğini; karşısına çıkan engelleri kaldırıp, bronz kepenkleri, demir sürgüleri parçalayacağını; hazineleri ona vereceğini, söylemekte ve Koreş'e hitaben, 'Sen Beni tanımazken seni adınla çağırdım ve lakâbını sana Ben verdim' demektedir. Böylece Koreş'in, İsrâil'in Rabbi Yehova'yı tanıyacağı bildirilmektedir. Ayrıca Rab, güneşin doğduğu yerden batıya kadar bütün insanların, kendisi'nden başka tanrı olmadığını bilmeleri için; Koreş'i, böyle güçlendirip dünya kralı yaptığını, açıklamaktadır[66]. Nûr'ul-Hak, İşayâ sifrinde, Koreş'e verilen ilahî lütufları anlatan altı fıkralık uzun faslın, Kur'ân'ı Kerîm'de şu veciz cümle ile özetlendiğini söylemektedir[67], 'Onu yeryüzünde büyük bir iktidarın sahibi yaptık ve ulaşmak istediği her şey için gereken bütün imkânları eline verdik'[68]. Yine Nûr'ul-Hak İşayâ'da geçen, 'Şüphesiz ki Ben Rabbim, İsrâil'in İlâhı'yım, seni isminle çağırdım[69]' cümlesinin, Kur'ân'daki 'Ona, Ey Zülkarneyn! dedik[70]' âyetiyle örtüştüğünü ve 'Sen Beni tanımazken sana lakâbını Ben verdim[71]' ilhamının da Kuran'daki "Zülkarneyn"

---

[64] K.M., Ezra, I/1-4.

[65] Tenvîr, "Zülkarneyn fî'l-Kur'ân", **a.g.e.**, XXXI/sayı2, s.173-181.

[66] K.M, İşayâ, LXV/1-6.

[67] Nûru'l-Hak, **a.g.e.**, s.174.

[68] Kehf, 18/84; إنا مكنا له فى الأرض و آتيناه من كل شيء سببا

[69] K.M, İşayâ, LXV/3.

[70] Kehf, 18/86; قُلْنَا يَاذَا الْقَرْنَيْنِ

lakâbına işaret ettiğini söylemektedir[72]. Tevrât, Koreş'in, ilâhî bir görevle güneşin doğduğu beldeden battığı beldeye kadar ulaştığını; buralara hakim olduğunu; bunları Allah'tan başka ilah olmadığı bilinsin diye yaptığını, ifade etmektedir. Onun, Yahûdîler için yaptıkları da bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Ahd-i Atik'teki, İşayâ, Yeremya[73] ve Daniel peygamberlerin sifirleri, Yahûdîler için vahye dayalı kitaplardır. Bunlarda Koreş, İsrâiloğulları'nı kurtarmak ve Kudüs'ü tekrar imar etmek için gönderilmiş birisi olarak, anlatılmaktadır. Yahûdîlere göre bu ilâhî ihbarlar, çok önceden bildirilmiş daha sonra da harfi harfine gerçekleşmiştir[74]. Yehova, 'Koreş Benim çobanım'dır, irademi o yerine getirecektir; Yeruşalim bina olunacak ve Mâbet'in temeli atılacaktır' demektedir[75]. Koreş, Daniel'in rüyâsında, 'iki boynuzlu' sembolü ile gösterilirken, İşayâ sifrinde, 'doğunun Kartalı'dır (Bkz: Resim-1) Rab, "Doğudan 'yırtıcı Kuş'u çağıracağım, işte o Benim tavsiyemi yerine getirecektir" demektedir[76].

Yahûdîler Koreş'in ortaya çıkışını, ilâhî bir vaadin yerine getirilmesi ve onu da 'Rabbin Mesîh'i olarak, görmektedirler[77]. Koreş ismi Kitâb-ı Mukaddes'te yirmi üç kez tekrarlanmaktadır[78]; onun Yahûdîleri 2550 sene önce Bâbil esaretinden kurtarışını anlatan Kitâb-ı Mukaddes'in söylediklerinin, arkeolojik bulgu Koreş fermanı ile doğrulandığı ifade edilmiştir[79].

---

71 K.M, İşayâ, LXV/4,5.

72 Nûru'l-Hak, **a.g.e.**, s.174.

73 K.M. Jeremiah, XXIX/10-15.

74 Âzâd, "Şahsıyyetu Zi'l-Karneyn", **a.g.e.**, ciltI/sayı1, s.66.

75 K.M, İşayâ, LXIV/27.

76 K.M, İşayâ, LXVI/11.

77 Âzâd, "Şahsıyyetu Zi'l-Karneyn", **a.g.e.**, ciltI/sayı1, s.67.

78 Konutkat, **Kutsal Kitap Dizini**, s.1319.

79 Neil MacGregor (Director of the British Museum), "The whole world in our hands", **The Guardian,** Saturday 24 July 2004.

Resim-1: **Büyük Koreş'e ait Taş Kabartma İki Boynuzlu Dört Kanatlı Heykel**[80]

[80] Heykel Keşfedildiğinde rölyefin şimdi kırılmış olan üst kısmında taş kabartmanın Koreş'e ait olduğu yazısı bulunmuştu. Şimdi mevcut olmayan bu kitabeyi 1820'de Ker Porter kağıda geçirmişti. Porter'ın bu yazısı şimdi Britih Muesum'dadır. Bu yazı Eski Farsça, Elamca ve Babilce olmak üzere üç dilde yazılmıştır. Bkz.: Mallowan,"Cyrus The Great", **a.g.e.**, II/392, resim 6a.

Koreş'ten önceki 150 yıl boyunca Mezopotamya'yı, Suriye'yi, Kafkaslar'ın güneyini ve Anadolu'yu talan ettikleri, arkeolojik bulgularla ortaya çıkan; İskitler ve Kimmerler'e, Yahûdîler kadîm târihte Ye'cûc ve Me'cûc demektedirler; çünkü o dönemde Filistin'e göre uzak kuzeyde, Kafkaslar'ın ötesinde yaşayan yağmacı Orta Asya kabileleri, Tevrât'ta Ye'cûc ve Me'cûc olarak anılmaktadırlar ve haddi aşan Yahûdîler, Tevrât'ta bu kavimlerin istilası ile tehdit edilmektedirler[81].

1.6 Mitolojideki İskender Efsânesi ve Zülkarneyn Kıssası ile ilişkisi

Mitolojideki İskender ifadesi ile, oryantalistlerin, kıssanın kaynağı olarak göstermeye çalıştıkları Grek efsânesi'ni kastediyoruz. Oryantalistlerin, konumuzla ilgili iddialarını sorgulamak için, mitolojik masalı burada bu başlık altında incelemek ve bu efsâneyle Vehb bin Münebbih el-Yemanî rivâyetinin, ortak yönlerini karşılaştırmak, istiyoruz. İran asıllı bir ailenin çocuğu olan Vehb'in anlattığı uzun rivâyetin, Kur'ân'daki Zülkarneyn kıssası yorumlarında kullanıldığını; 'İsrâilî rivâyetlerde Zülkarneyn kıssası' başlığı altında, görmüştük. Vehb'in rivâyetinin kaynağı olarak, Kur'ân öncesinde, İran'da ve diğer çevre kültürlerde birkaç yüzyıldan beri anlatılan, **Alexander Romance** gösterilebilir[82]. Bu kitapta anlatılan, efsânevî İskender'in kahramanı olduğu, mitolojik masallar; Zülkarneyn kıssasında anlatılanlara benzetilmektedir[83]. Aslında burada birbirine benzetilen iki şeyin, efsâne ile Kur'ân'daki kıssa olmadığını; fakat kıssanın tefsir kitaplarındaki yorumunda kullanılan Vehb'in rivâyetinin, Grek efsânesine benzetildiğini söylemek, daha doğru olacaktır. Fakat oryantalitler bu farkı gözardı etmektedirler. M. Watt, Kur'ân'daki

---

[81] K.M., Ezekiel, XXXVIII ve XXXIX. Bablar

[82] Alexander Romance; Grekçe anonim yazarlı mitolojik bir efsânedir, Helenistik dönemde anlatılmaya başlamış, geç antik dönem ve ortaçağ boyunca devam etmiş, ortaçağın sonuna kadar popüleritesini sürdürmüştür. Otuzdan fazla dilde pek çok versiyonu vardır. Dördüncü yüzyıldan sonra Latince, Süryanice, Ermenice, Pehlevice ve diğer büyük dillere tercüme edilmiştir. Bkz.: Shamma Aharon Boyarin, "Inroduction", **Diasporic Culture and the Makings of Alexander Romances**, ProQuest, Michigan, 2009.

[83] Theodor Nöldeke, **Scketches from Eastern History**, Çev.: John Sutherland Black, London, Adam & Charles Black, 1892; s. 31.

Zülkarneyn'in, İskender olduğunu, Kur'ân müfessirlerinin çoğunluğu kabul etmektedir derken; yukarıdaki vakıayı kastetmektedir[84].

Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus vardır. Grek efsânesinde anlatılan hayalî İskender'in eylemleri, târihteki İskender'in yaptıklarına benzememektedir. Mesela târihî İskender, Filistin sahilini izleyerek Mısır'a inmiş oradan Şam'a geçmiş ve Şam'dan doğuya İran'a yürümüştür. Böylece gidiş yolunda Kafkaslara hiç uğramamış ve dönüşte de Irak'ta ölmüştür[85]. Fakat efsânedeki figür Kafkaslara demir kapı yaptırmaktadır, halbuki târihçilerin çizdiği İskender İmparatorluğu haritası onun Kafkaslara hiç gitmediğini ve bu bölgeye hakim olmadığını göstermektedir. Çağdaş antik târihçiler de İskender'in, Kafkaslara uğramadığını bildirmektedirler[86]. Târihteki İskender, bir putperesttir, ama efsânedeki bir Hristiyan aziz konumundadır[87]. Yazılı olarak bize ulaşmış olan bu efsânenin, Vehb'in rivâyetine ne kadar benzediğini araştırmak için; Alexander Romance'ın İngilizce çevirisi kullanılacaktır[88]. Târihteki İskender'in kurduğu imparatorluk, Kafkaslar'ı, onun güneyindeki toprakları ve Pontus bölgesini içine almıyordu, İskender'in Kafkaslara hiç uğramadığını; onun seferlerinde takip ettiği yol haritası da göstermektedir (Bkz: Harita-1).

---

[84] Watt, “al-Iskandar”, **EI**, IV/127.

[85] Ernst Badian, "Alexander in Iran" **a.g.e.**, II/436.

[86] **A.e.**, II/436.

[87] Edwards, **a.g.m.**, s.1.

[88] Ernest Alfred Wallis Budge, **The History of Alexander the Great**, (Syriac version, edited from five manuscripts), Cambridge, The Cambridge Univ. Press, 1889.

Harita-1: **İskender İmparatorluğu ve İskender'in Sefer Güzergâhı Haritası** (M.Ö. 323)[89]

Harita-2: **Kafkas Dağları'nın Genel Görünüşü**[90]

89 İskender İmparatorluğunun haritası için, Bkz.: Badian, "Alexander in Iran", **a.g.e.**, II/474,475.

90 Kafkas Dağları, Karadeniz ile Hazar Denizi arasını kapatan muazzam bir doğal duvardır ve tek geçiş yeri ortasındaki Darial Boğazıdır. Bkz.: The Caucasus Mountains topographic Map, (Çevrimiçi) http://faculty.unlv.edu/pwerth/447.html, 09 Ağustos 2012**.**

Resim-2: **Kafkaslardaki Darial Boğazı'nın Resmi**[91]

[91] Darial Boğazı'nın, Fransız gravürcü Auguste Blanchard (ö.1898), tarafından 1882'de yapılmış gravür resmi için, bkz.: French Engravings, (Çevrimiçi) http://www.french-engravings.com/product _info.php?products_ id=13052&language=en, 22 Temmuz 2012.

Darial boğazı ya da kanyonu, Kafkaslar dağ silsilesindeki Kazbek Dağı'ndadır ve Kafkasların ortasındaki biricik geçit yeridir. Darial boğazının koordinatları, 42°44′41″N 44°37′2”E 'dir; boğaz zemininde en dar yerin genişliği 8 metre ve boğazın rakımı 1800 metredir; bu kanyon'un yan duvarlarını oluşturan kaya yüksekliği 500 metredir ve boğazın bulunduğu Kazbek Dağı'nın en yüksek yeri 5047 metredir. Bkz.: **The Darial Gorge**, (Çevrimiçi) http://www.ask.com/wiki/Darial_ Gorge? qsrc=3044, 09 Ağustos 2012.

Bu efsâne, oryantalistlerin Kur'ân'ın ilâhî kaynaklı olduğunu reddetmek için kullandıkları bir konu olmaktadır ve bunu ilk söyleyen Alman müsteşrik Nöldeke olmuştur. Theodor Nöldeke, Süryanice Alexander Romance efsânesinin Kur'ân'daki Zülkarneyn kıssasının kaynağı olduğunu, iddia etmektedir[92].

Bu efsânenin, Vehb'in isrâilî rivâyetine benzetilen yönlerine bakacak olursak; Vehb'in rivâyetindeki Zülkarneyn'in, adı İskender'dir; Rum milletindendir, Makedonya kralı Philip'in oğludur; İskenderiye şehrini o bina etmiştir[93]. Mitolojideki İskender de aynen böyledir.

Vehb'in rivâyetindeki İskender, sarığının altına sakladığı iki boynuza sahiptir[94]. Efsânedeki İskender de 'iki boynuzlu' lakâbını taşımaktadır; çünkü tanrı Amon'un oğlu olduğuna inanılmaktadır ve koç ile sembolize edilen Amon gibi, İskender'in de boynuzları vardır; efsâne o kadar etkilidir ki; onun adına basılan sikkelere resmedilen, İskender kafasında iki koç boynuzu bulunmaktadır (Bkz: Resim-3).

Resim-3: **Gümüş sikke üzerine, tanrı Ammon'un boynuzlarıyla resmedilmiş İskender**[95]

---

92 Nöldeke, **Scketches from Eastern History**, s. 31.

93 Taberî, **a.g.e.**, XVIII/105; Kurtubî, **Câmiu li-Ahkâm**, XI/45.

94 Ebu'l-Leys Semerkandî , **Bahru'l-Ulûm**, Thk: Dr. Mahmud Metarcî, 3c., Beyrut, Dâru'l-Fikr, t.y., II/359; İbn Atıyye el-Endulusî, **el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz**, Thk: Abdusselâm Abduşâfî Muhammed, 6c., 1.Bs., Beyrut, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, 1422h., III/538.

95 Büyük İskender (M.Ö.356-323) (Arapça el-İskender), Grek madenî paraları üzerine iki boynuzlu olarak resmedilmişti. Gümüş sikke üzerindeki koç boynuzlu İskender kafası, onun tanrı Jupiter Ammon'un oğlu olduğunu, ima ediyordu. Bkz.: Abdullah Yusuf Ali, **The Holy Qur'an** (Text Translation and Commentary), Maryland/USA, Published by Amana Corp., 1983, s.760, Appendix VII.

Vehb'in rivâyetindeki Zülkarneyn, Ye'cûc Me'cûc'un çıktıkları dağlık bölgedeki dar boğaza, dev bir duvar/bir kapı yaptırmaktadır. Ye'cûc ve Me'cûc bu dev duvarı üstünden aşamamışlardır, çünkü aşılmazdır; yüksekliği 1800 ziradır, sertliği ve kalınlığı o kadar fazladır ki onu delememişlerdir; kalınlığı da 50 ziradır ve uzunluğu ise 100 fersahtır; bu dev duvar, Allah'ın emri olmadıkça da tamamlanmamıştır[96]. Efsânede, İskender'in, Romalıların Yegog Magog dedikleri Hunların yağmalarını durdurmak için, Kafkaslara büyük bir demir kapı yaptırdığı anlatılmaktadır. İmal ve inşasında 3000 demirci ve 3000 bronz döküm ustasının çalıştığı bu büyük kapı, dağlardaki boğaza yapılan dev bir kapı kasasına yerleştirilmektedir[97].

Vehb'in rivâyetinde Ye'cûc Me'cûc'un görünüş ve şekilleri korkunçtur, vahşi hayvan pençesi gibi tırnaklı elleri, köpek dişi gibi dişleri, deve çenesi gibi çeneleri, dev gibi boyları vardır[98]. Grek efsânesinde dağların arkasında yaşayan Agog ve Magog toplumları da korkunç yaratıklardır. Görünüşleri ürkütücüdür, üç dört metre boyları vardır, burunları basık, alınları iğrenç bir görünümdedir; kan içmekte, hayvan derileri giymektedirler[99].

Vehb bin Münebbih'in rivâyetindeki İskender, dünyayı çevreleyip kuşatan Kaf dağlarına hakim olmaktadır; onların ötesinde herşeyi çevreleyen uçsuz bucaksız bir deniz vardır[100]. Efsânedeki İskender de dünyanın sınırlarında neler olduğunu, oraya kadar hangi ülkelerin mevcut bulunduğunu ve göklerin nereye bitiştiğini merak etmektedir. Gökleri kalın bulutlar mı taşımaktadır; yoksa yerden fışkıran ateş sütunları mı onları kaldırmaktadır, bunu merak etmektedir ve bilgeler ona herşeyin çevresinde, dünyayı kuşatan aşılmaz, pis kokulu denizlerin bulunduğunu, söylemektedirler[101]. Ye'cûc ve Me'cûc'un ülkesinin ötesinde korkunç yüksek dağlar vardır, Allah bu dağları bizimle ölümsüzlük ülkesi arasına sınır olarak koymuştur;

---

96 Abdurrahman Suyûtî, **ed-Durru'l-Mensûr fî't-Tefsîri bil-Me'sûr**, Thk: Merkezu Hicr lil-Buhûs, 15c., Mısır, Dâru'l-Hicr, 2003, IX/675; Âlûsî, **a.g.e.**, XVI/41.

97 Wallis Budge, **a.g.e.**, s. 153,154.

98 Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, XVIII/107,111.

99 Budge, **a.g.e.**, s. 177,178.

100 Taberî, **a.g.e.**, XVIII/92; Mukâtil, **a.g.e.**, II/299.

101 Budge, **a.g.e.**, s. 145; 182-184

bunların arkasında ejderhalar, vahşi hayvanlar, yılanlar vardır; bu dağlar bütün dünyayı kuşatmaktadırlar[102].

Suyûtî'nin verdiği bir israilî rivâyette Zülkarneyn ve veziri Hızır, karanlıklar ülkesine girerler, birbirlerinden ayrılıp günlerce zifirî karanlıkta yol alırlar; Hızır, bir kuyu bulur suyundan içer yıkanır; bu âb-ı hayat suyudur, fakat Zülkarneyn suyu bulamaz, sonra tekrar buluşurlar[103]. Grek efsânesinde bu hikâye, karanlıklar ülkesinde, ölümsüzlük suyunu arayan İskender'le aşçısının başından geçmektedir[104].

Vehb'in rivâyetinde Zülkarneyn'in, dağların arkasına hapsetmek istediği Ye'cûc ve Me'cûc, yirmi iki kabileden oluşmaktadır[105]. Grek efsânesindeki İskender de dağlara yaptırdığı demir kapı ile, yirmi iki milleti hapsetmiştir[106]. Vehb'in rivâyetinde Ye'cûc Me'cûc insanları yemektedir[107]. Efsânedeki Ye'cûc Me'cûc insan eti yemektedir[108]. Suyûtî, İbn Ebi Hâtim'in, Vehb bin Münebbih'ten aldığı bir rivâyeti vermektedir; buna göre Zülkarneyn on iki sene iktidarda kalmıştır[109], İskender'in on iki yıl iktidarda kaldığı bilinmektedir.

Vehb'in rivâyetinde, İskender'e bir melek gönderilir; onunla göklere yükselir; melek ona Allah'ın, onu seçtiğini, dünyayı ona vereceğini söyler[110]. Efsânedeki İskender'e de rüyâsında bir melek gelir; Rabbin onunla olduğunu, Ye'cûc Me'cûc'e karşı ona, yardım edeceğini; onu, bütün dünyanın kralları üzerine çıkaracağını, söylemektedir[111]. Yine Vehb'in rivâyetinde Allah, bütün dünyayı İskender'in hâkimiyeti altına vermektedir[112]. Efsânedeki İskender de bir dünya kralıdır[113].

---

[102] **A.e.**, s. 176-8.

[103] Suyûtî, **ed-Durru'l-Mensûr**, IX/651-653; Ebu'l-Berekât Nesefî, **Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, Thk: Mervân Muhammed eş-Şi'âr, 4c., Beyrut, Dâru'n-Nefâis, 2005, III/28.

[104] Budge, **a.g.e.**, s. 174.

[105] Suyûtî, **a.g.e**, IX/675.

[106] Budge, **a.g.e.**, s. lxxviii.

[107] Cârullâh Ebû'l-Kâsım Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl va uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl**, Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407h., II/746.

[108] Budge, **a.g.e.**, s. 178.

[109] Suyûtî, **a.g.e.**, IX/660.

[110] Kurtubî, **a.g.e.**, XI/48.

[111] Budge, **a.g.e.**, s. 179,186.

[112] İbn Atiyye, **Muharreru'l-Vecîz**, III/538;

Bütün bu benzerlikler dikkate alındığında Vehb'in rivâyetinin kaynağının Greklerin efsânesi olduğu görülmektedir. Oryantalistler bu konuda isabet etmektedirler.

1.7 Antik Târihte Kral Koreş ve Zülkarneyn ile İlişkisi

Çağdaş müfessirlerin[114] savunduğu, 'Kur'ân'daki Zülkarneyn'in târihteki Pers kralı Koreş (iktidarı M.Ö. 560-529) olduğu' ihtimalini, sorgulayabilmek için; Koreş'in târihte bıraktığı izler, çağdaş ve antik târihçilerin eserlerinden ve arkeolojik bulgulardaki kayıtlardan araştırılacaktır.

Koreş'in yaptıklarını antik Yunanlı yazarların eserlerinde buluyoruz[115]. Onun İran'dan Ege Denizi sahillerindeki Grek başkent Sardes'e kadar olan uzun batı seferini, Herodotes ve Xenophon ayrıntılarıyla ile anlatıyorlar (Bkz: Harita-4). Koreş, Medleri ve Persleri tek krallık altında birleştirince; Yunan Devleti Lidya'nın kralı Kroesus, Kızılırmak'ı geçerek Koreş'in sınır vilayetlerini işgal eder ve halkı köle edinir. Koreş ülkesini savunmak için hızla Anadolu'ya ilerler; ordular karşılaşır, savaş akşama kadar sürer, yenişemezler; fakat Grekler yılmıştır, ertesi gün Koreş saldırmaz; Kroesus hızla başkentine geri çekilir; yolda müttefikleri olan Bâbil'e, Mısır'a ve Isparta'ya elçiler gönderir; müttefik bir güçle baharda Perslere saldırmayı teklif eder; kış yaklaşmaktadır. Bu devletler de, Medlerin ve Peslerin birleşmesinden rahatsız olmuşlardır. Koreş, toparlanır, saldırgan orduyu takip eder, Kroesus kaleye girmeden yetişir; Pers ordusunun develeri Grek süvarilerini ürkütüp bozar; kral kaleye sığınır. Koreş, başkent Sardes'i kuşatır; on dördüncü günde şehir düşer; Kroesus esir edilir. Koreş, halkı köle edinmez ve Kroesus'u bağışlar ve onu kendi danışma meclisine alır[116]. Kadîm târihte yaşamış olan bu kral, kayıtlara göre yendiği

---

113 Budge, **a.g.e.**, s. 159-61.

114 Ebu'l-Kelâm Âzâd, H. Tabâtabâî, Ebu'l-Hasen Ali Nedvi, Nûru'l-Hak Tenvîr

115 Rawlinson, **a.g.e.**, c.1; Harry C. Avery, "Herodotus' Picture of Cyrus", **The American Journal of Philology**, c.93, No.4., October 1972, s. 529-546; Xenophon, **Cyropaedia**, Çev. W. Miller, 1960.

116 Rawlinson, **a.g.e.**, BookI/72-90, (c.1/ s.160-76).

hükümdarlara ve milletlere karşı, bilinen târihte ilk defa merhameti ile öne çıkmaktadır[117].

Onun, doğu'ya, Afganistan'ın kuzey bölgelerindeki göçebeler üzerine yaptığı seferleri de, antik Grek târihçilerinde buluyoruz. Koreş Lidya'yı fethettikten sonra; İyonya'daki diğer Grek şehirlerinin alınmasını generallerinden birisine bırakıp; Kroesus'la birlikte Ekbatan'a dönmek için ayrılmaktadır ve dönüşte kafasında büyük bir plan bulunmaktadır; Bâbil, Mısır ve kuzey doğudaki Sogdiana ve diğer bozkır bölgelerindeki göçebe Sakalar'ın üzerine bizzat seferler yapacaktır. Asya'nın alt bölgelerini generali Harpagus'a bırakıp uzun doğu ve kuzey doğu seferleriyle Asya'nın yukarı bölgelerindeki tüm milletlere bizzat boyun eğdirmiş; Bâbil fethi öncesinde bu bölgede istisnasız bütün göçebeleri Pers boyunduruğu altına almıştır[118].

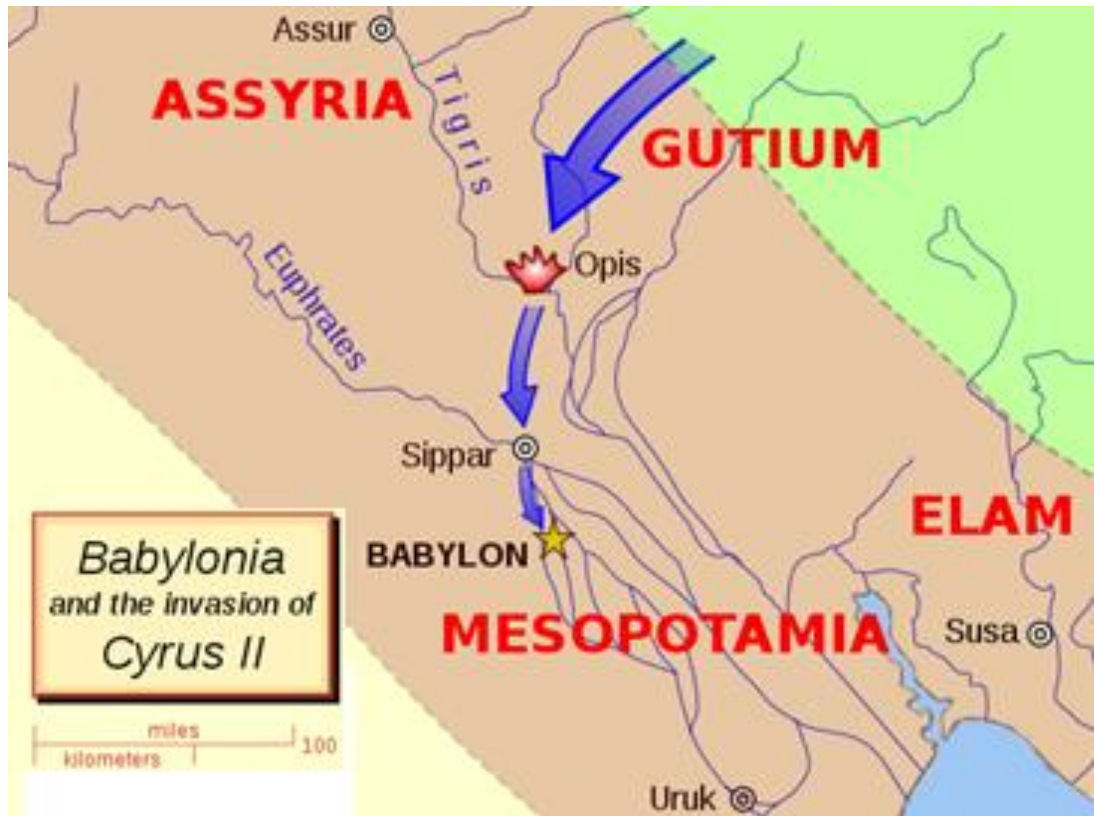
Antik dönem Grek târihçileri, Koreş'in Bâbil seferini de ayrıntılarıyla anlatmaktadırlar: Koreş, Bâbil üzerine ordusuyla yürümektedir, Dicle nehrinin kollarından biri yollarını keser, bu nehir derin ve hızlıdır, sadece kayıklarla geçilebilmektedir. Koreş'in cins atlarından biri nehre atlar ve akıntıda boğulur. Bunun üzerine Koreş, bu nehri bir kadının rahatça geçebileceği hale getireceğini söyler. Bütün yaz ordusuna kanallar kazdırır ve nehri 360 kanala dağıtır böylece, nehir herkesin rahatça geçebileceği hale gelir. Büyük kral, kuzeyden Bâbil üzerine yürümeye devam eder (Bkz: Harita-3); Bâbil surlarının önünde iki ordu karşılaşır; Bâbil ordusu Perslere yenilir ve kaleye kaçarlar. Bâbil surları aşılamaz diye meşhur olmuştur; Herodotes, onların 5 metre kalınlığında 25 metre yüksekliğinde olduğunu söylemektedir. Surları aşmanın imkanı yoktur. Bâbil kralı, çevredeki ülkeler Koreş'e boyun eğdikçe; sıranın kendisine de geleceğini bilmektedir ve savunma için gerekli olan bütün hazırlıkları zaman içinde yapmıştır; Bâbil şehri güvenlidir. Koreş, hücum birliklerini ikiye böler; bir grubu, Fırat nehrinin Bâbil'e girdiği yere, diğer grubu da nehrin şehirden çıktığı surların dibine, konuşlandırır; bunlar, Fırat'ın suları alçaldığında şehre nehrin yatağından girip kapıları açacaklardır. Koreş, daha yukarıda bir yerde derin bir nehir yatağı kazdırmaya başlar; bir festival gecesi nehrin

---

117 Mallowan, "Cyrus The Great", **a.g.e.**, II/409-415.

118 Rawlinson, **a.g.e.**, BookI/153, (c.1/ s.226 ve dipnot5); BookI/177, (c.1/ s.243).

yatağı değiştirilir; şehir halkı merkezde eğlencede iken, Pers ordusu şehre savaşsız girer ve Bâbil, Koreş'e teslim olur[119]. Koreş'in, Bâbil'i aldıktan sonra Yahûdîlere özgürlüklerini vermesini[120]; yirmi civarında millet ve devleti adalet ve merhametle yöneten bir baba olduğunu; antik yazarlar anlatmaktadırlar.

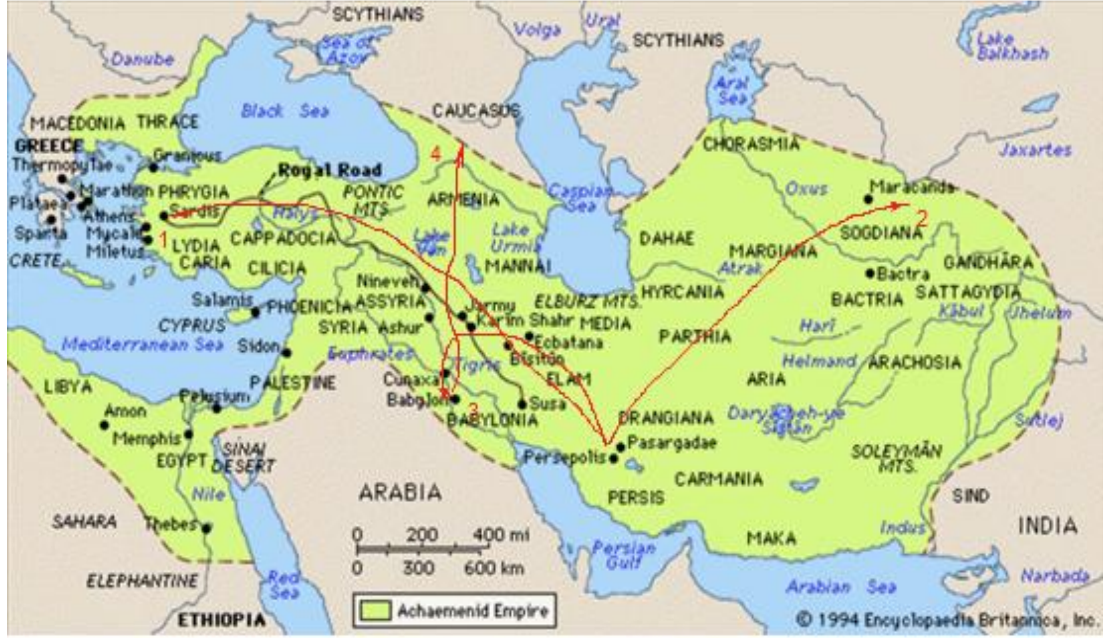

Harita-3: **Pers Kralı Koreş'in Bâbil'e Kuzey'den Girişi**[121]

[119] Rawlinson, **a.g.e.**, BookI/188-92, (c.1/ s.252-55).

[120] Mallowan, "Cyrus The Great", **a.g.e.**, II/408,409.

[121] Perslerin Babil'i işgali M.Ö. 539 Eylül-Ekim. Bkz.: Cyrus's Invasion of Babylonia, (Çevrimiçi) http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/45/Cyrus_invasion_of_Babylonia.svg, 26 Temmuz 2012.

Pers Kralı Koreş'in (M.Ö. 560-529) Herodotes'e göre Sefer Yolları:
1- Batıya, Sardes üzerine yapılan, sefer
2- Doğuya, kargaşa çıkaran göçebeler üzerine, sefer
3- Babil üzerine yapılan sefer
4- Aras nehrini geçip Kafkas Dağlarına, İskitler üzerine, sefer

Harita-4: **Pers İmparatorluğu Haritası** (M.Ö. 539-330)[122]

Antik Grek yazarlardan birisi olan Xenophon, Koreş'in hayat hikâyesini[123] yazmış; eserinde onu ideal bir lider olarak anlatmış; onun yönetim ilkelerini evrensel olarak göstermiş ve bu kitabına onun adını vermiştir[124]. İskender, Perslerin baş şehirleri Persepolis'i ve onların yazılı kaynaklarını yaktırmış ve yasaklatmış olduğu için bugün Persler kendi kadîm ya da antik târihlerini anlatan -arkeolojik bulgular dışında- hiç bir yazılı kaynağa sahip değillerdir[125]. Koreş'in izini târihî kayıtlarda

---

[122] Pers İmparatorluğu, batıda Ege denizine, doğuda Afganistan'ın kuzeyindeki bozkırlara, kuzeyde Kafkas Dağları'na, ulaşıyordu. Bkz.: (Çevrimiçi)http://www.heritageinstitute.com/zoroastrianism/achaemenian/darius2.htm ve bkz.: Conquests of Cyrus - Founder of the Persian Empire, (Çevrimiçi) http://www.awesomestories.com/assets/conquests-of-cyrus---founder-of-the-persian-empire, 18 Eylül 2013.

[123] Yunanlılar Koreş'e "Sayrıs" demektedirler. Bkz.: Herodot kitabında Koreş için ya Cyrus veya the Great King demektedir; Herodot, **The History**, BookI/188.

[124] Xenophon, **Cyropaedia**. (Cyropaeedia Cyrus'un eğitimi demektir.)

[125] Ebu'l-Kelâm Âzâd, "Şahsıyyetu Zi'l-Karneyn"de, **Târihu'l-Mulûku'l-Arz**'dan yaptığı iktibasa göre, konuyla ilgili en eski Arap târihçisi Ebu Hamza el-İsfehanî (ö.970), İran târihi ile ilgili kayıtların

ararken Pers târihçilerini değil de, onun çağdaşı ve düşmanı Greklerin târihçilerini kaynak olarak kullanmamızın nedeni budur.

Koreş, Bâbil'in fethini tamamladıktan sonra; kuzeye Kafkaslar bölgesine yürümeye ve İskitler'in soyundan kabul edilen Massagetlere baş eğdirmeğe, karar verir. (Bkz: Harita-4) Bunlar, savaşcı ve kalabalık bir millettir. Kuzeyde Araxes (Aras) nehrinin kuzey bölgelerinde bulunmaktadırlar. Koreş'in, Araxas nehrinine ulaştığını bildiren Herodot, bu seferde yapılanları anlatmayıp Massageleri anlatmaya başlamaktadır. Massagelerle İskitler'in aynı kıyafetlere ve hayat biçimine sahip, aynı insanlar olduklarını söylemektedir. Târihçi burada Aras nehrinin bataklıklarını ve Hazar Denizi'ni anlatmaktadır. Herodotes o zaman Aras nehrinin Koreş'in imparatorluğu ile Massagetler/İskitler arasında sınır olduğunu ve bir ara İskitler'in Aras nehrini geçerek Kimmerler'in ülkesine girdiklerini ve Masagetlerin asıl vatanının Kafkaslar'ın kuzeyinden doğuya uzanan çok büyük bir ülke olduğunu söylemektedir[126].

1.8 Arkeolojide Kral Koreş ve Zülkarneyn ile İlişkisi

Önce, arkeolojik bulgulardaki Pers kralı Koreş'i araştıracak ve ilk olarak Koreş'in, Bâbil'i aldıktan (M.Ö. 539) sonra yayımladığı, kil silindir fermanı (Bkz: Resim-4) inceleyeceğiz. Koreş'in fermanı, son Kalde kralı Nabonidus'un, Bâbil'in Rabbi Marduk'a karşı yaptığı isyan ve suçları gündeme getirerek, başlamaktadır. Eski kral, Ur ve diğer merkezlerde Marduk'un mâbedinin taklitlerini yapmış; korkmadan sahte ritüeller, kurbanlar, günlük ibadetler uydurmuş; tanrıların kralı Marduk'a yapılan ibadetlere son vermiş; Bâbil halkına, angaryalar yüklemiş ve çevredeki bölgelerin tanrı heykellerini, Bâbil'e getirtmiştir. Böylece insanlar cesetlere dönmüş,

---

Sâsânîler'le sınırlı olduğunu, onların İskender öncesi görkemli dönemlerine vakıf olmanın imkanı olmadığını çünkü hakiki kayıtları ihtiva eden eserlerin İskender'in hücumundan sonra tamamen tahrip edildiğini söylemektedir. (Ayrıntılı bilgi için bkz.: Âzâd, **a.g.e.**, ciltI/sayı2, s.60 ve devamı)

[126] Rawlinson, **a.g.e.**, BookI/201-204, (c.1/ s.266, dipnot9 ve10; s.267, dipnot2; s.268, dipnot6).

halkın çığlıklarını duyan Marduk, Nabonidus'a gazaplanmış; onu cezalandırması ve dünyayı adaletle yönetmesi için dürüst bir kral olarak Koreş'i, seçmiştir[127].

Resim-4: **Pers Kralı Koreş'in kil Silindir Fermanı** (British Museum, no. 90920)[128]

Marduk, sonunda Bâbil'i savaşsız bir şekilde Koreş'in eline vermiştir. Bütün kralları kendisine boyun eğdiren Marduk'u hoşnut etmek için; Koreş, insanları adalet ve dürüstlükle yönetmiş; Yüce Rab da kendisinin yapmakta olduğu bu güzel işlerden razı olmuştur[129].

Koreş, büyük Rab Maruk'un, kendisine Bâbil'i sevdirdiğini; böylece kendisinin, şehre giren ordunun insanları korkutmasına izin vermediğini; Bâbil'in ve onun kutsal mâbetlerinin huzur ve refahını gözettiğini; Bâbil kralı Nabonidus'un yüklediği angaryaları kaldırdığını; bu yaptıklarından Marduk'un hoşnut olduğunu; O'nun,

---

[127] Koreş'in Silindir Fermanı 4-11. satırlar; Bkz.: Lendering, "Cyrus Cylinder (2)", **a.g.e.**; Muhammad A. Dandamayev, "The Cyrus cylinder", **Encyclopaedia Iranica**, 1993, (Çevrimiçi) http://www. iranicaonline.org/articles/cyrus-iv, 18 Ağustos 2013.

[128] Koreş Silindiri, Akadça çivi yazısı ile yazılmıştır, Hormuzd Rassam (ö. 1910) tarafından 1879 yılında antik Babil şehrinde Marduk tapınağının temel kazılarında bulunmuştur, 45 maddelik bir fermandır, British Museum'dadır, bire bir kopyası B.M. binasında sergilenmektedir. (Bkz.: Muhammad A. Dandamayev, "The Cyrus Cylinder", **Encycloapedia Iranica**, 1993; Irving Finkel, "The Cyrus Cylinder", Translated from the original text by Shahrokh Razmjou, **British Museum**.

[129] Bkz.: Lendering, "Cyrus Cylinder (2)", **a.g.e.**, Ferman 12-19. satırlar.

kendine, oğluna ve ordusuna büyük lütuflarda bulunduğunu, bildirmektedir[130]. Koreş, Marduk'un yüce iradesiyle, yukarıdaki denizden aşağıdaki denize kadar, bütün bölgelerdeki taht sahibi kralların, -batıda çadırlarda oturanlara değin, dünyanın bütün krallarının- gelip ayaklarını öptüklerini söylemektedir. Kral Nabonidus'un, ilahların Rabbi Marduk'un gazabını üstüne çekerek, Sümer ve Akkad tanrılarını Bâbil'e getirmiş olduğunu; kendisinin bu tanrı heykellerini Bâbil'den çıkarttığını; Nabonidus'un yüz çevirip ihmal ettiği Marduk mâbedinin, onarım ve bakımını yaptırdığını ve sürgündeki insanların, ülkelerine dönmelerine izin verdiğini, yazmaktadır[131]. Bâbil halkının kendi krallığını yürekten kabul ettiğini; kendisinin de onlara barış ve huzur getirdiğini ve Bâbil'in savunma hatlarını restore ettirdiğini, söylemektedir[132]. Büyük kralı, yönettiği insanlar sevmişler ve ona baba diye hitap etmişlerdir; Koreş modern İran'da da sevilmektedir, Bkz.: Resim-5.

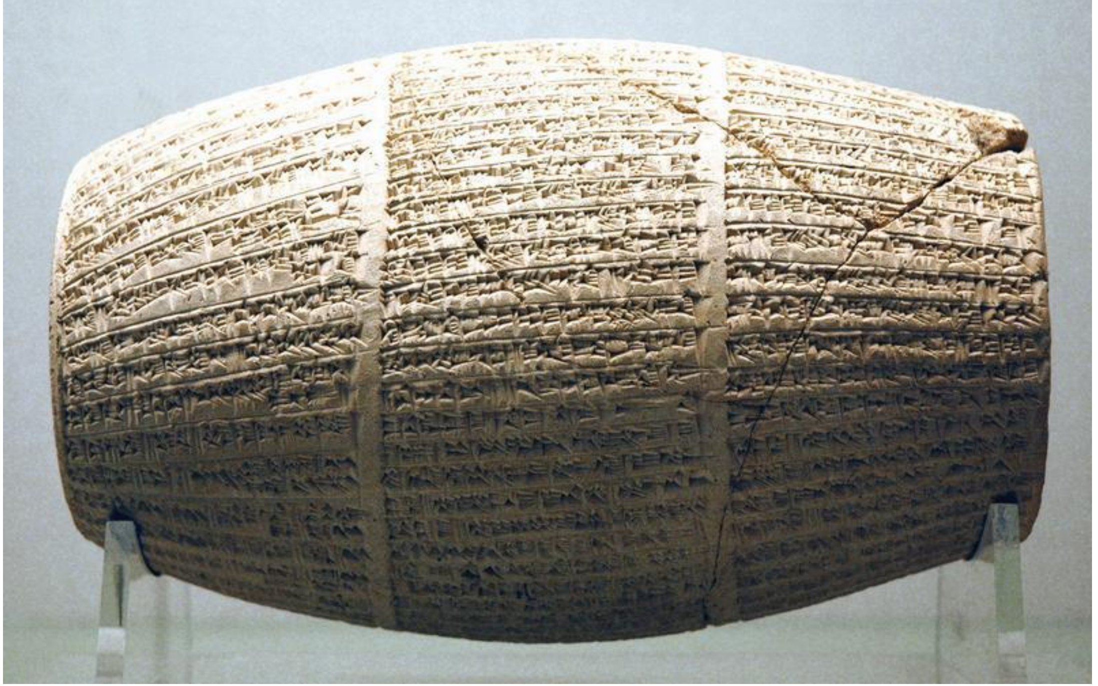

Resim-5: **Tahran'da modern bir İran halı desenindeki Koreş; Kûrûş-u Kebîr**[133]

---

130 Bkz.: Lendering, "Cyrus Cylinder (2)", **a.g.e.**, Ferman 23-27. satırlar.
131 Bkz.: **A.e.**, Ferman 28-33. satırlar.
132 Bkz.: **A.e.**, Ferman 36-43. satırlar.
133 Bkz.: Jona Lendering, "Cyrus", **Livius Org**, (Çevrimiçi) http://www.livius.org/ct-cz/cyrus_I/cyrus.html, 26 Mart 2013.

Harran'daki Ay tanrısı Sin'e ait mâbedin, yüksek bir rahibinin oğlu olan son Kalde kralı Nabonidus (ö.539), Bâbil'in koruyucusu Yüce Marduk'un dînini dışlamış; Sin'in ve güneş tanrısı Şemmaş'ın tapınaklarını restore ettirmiş; bunların dîni ritüellerini diriltmeye, çalışmıştır. Nabonidus, yaptıklarını kendi silindirine (Bkz: Resim-6) yazdırtmıştır ve bunlarla övünüyor görünmektedir[134]. Aşağıda Nabonidus'un kil silindirini görebiliriz.

Resim-6: **Son Bâbil Kralı Nabonidus'un Kil Silindiri** (British Museum, no.91109)[135]

---

[134] Oppenheim, "The Babylonian Evidence", **a.g.e.**, II/541, 546; Mallowan, "Cyrus The Great", **a.g.e.**, II/411.

[135] Çivi yazılı bu silindir, Babil kralı Nabonidus'a (iktidarı 555-539) aittir. Sippar'daki, Güneş tanrısı Şamaş'ın tapınağında arkeolog H.Rassam tarafından bulunmuştur. Kral, burada Harran'daki ay tanrısı Sin, Sippar'daki güneş tanrısı Şamaş ve tanrıça Anunitum'um mâbetlerini restore ettirdiğini anlatmakta ve Sippar'daki çalışmalarda eski krallardan Naram Sin (M.Ö. 2254-2218) ve Shagaraki-shurias'a (M.Ö. 1245-1233) ait kitabeler bulduklarını bildirmektedir. Bkz.: (R. F. Harper, **Assyrian and Babylonian litera**, London, D. Appleton and Co., 1901; "Cylinder of Nabonidus", **the British Museum)**, (Çevrimiçi) http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/highlight_objects /me/c/ cylinder_of_nabonidus. aspx, 18 Eylül 2013.

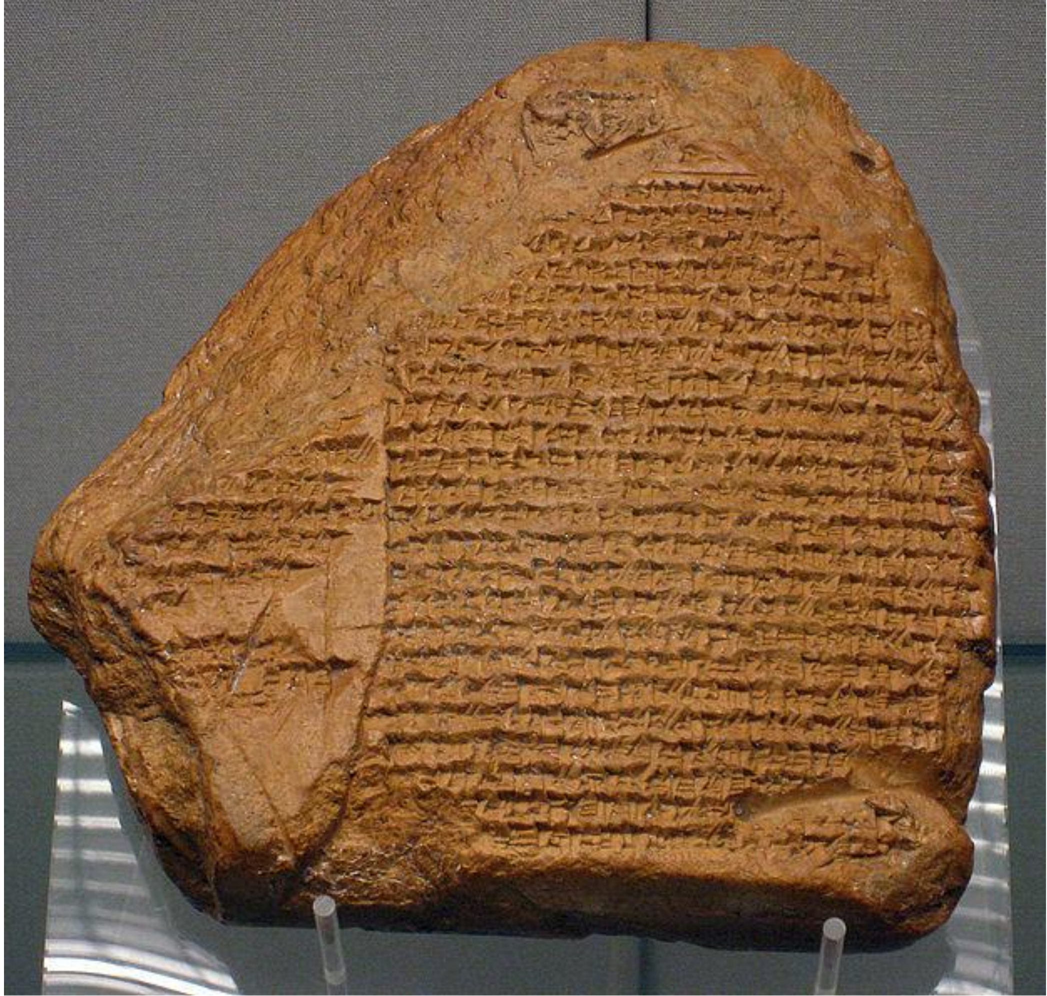
Yine Nabonidus'un, Ay tanrısı Sin'e olan sadakatini gösteren taş kabartmayı aşağıda görebiliriz (Bkz: Resim-7).

Resim-7: **Nabonidus'un Ay'a, Venüs'e ve Güneş'e taptığını gösteren Rölyef** [136]

[136] Nabonidus'un bazalt dikili taş üzerine oyulmuş rölyefi (British Museum, no.90837) onun Ay tanrısı Sin'e olan sadakatini göstermektedir. İlk şekil en büyüktür ve Ay'ı sembolize etmektedir, bu Ay tanrısının üstünlüğünü göstermektedir. Kanatlı şekil Isthar yıldızı Venüs'ü diğeri de Güneşi temsil etmektedir. Bkz.: "Stela of Nabonidus", **the British Museum**, (Çevrimiçi) (http://www. british museum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=367113&partId=1&s earch Text=nabonidus%20relief), 18 Eylül 2013 ve Bkz.: Oppenheim, "The Babylonian Evidence", **a.g.e.**, II/541 ve 546.

Koreş'in askerî seferlerini, sadece antik Grek yazarlarının eserlerinde bulmuyoruz; Koreş, henüz Mezopotamya sahnesinde büyük bir kral olarak boy göstermeden önce; komşu ülke Bâbil'in çiviyazısı kaynakları, onun hakkında bilgi vermekte; **The Nabonidus Chronicle** (Bkz: Resim-8), Koreş'ten bahsetmektedir.

Resim-8: **Kral Nabonidus Dönemindeki Resmî Bâbil Vakayinamesi**[137]

Nabonidus Chronicle'ın ikinci sütunu, 1-4 arası satırları, Med kralı Astyages'in (iktidarı M.Ö. 585-550) ordusunu hazırlayıp; Anşan kralı Koreş'in üzerine yürüdüğünü; ama kendi ordusunun isyan ederek onu yakalayıp Koreş'e teslim

[137] Nabonidus Chronicle, kil tabletlere çivi yazısı ile yazılmış antik Bâbil vakayinamelerinin bir parçasıdır ve son kral Nabonidus dönemi olaylarını anlatmaktadır; (British Museum, no.35382). Bkz.: J.B. Pritchart, "Cuneiform tablet with part of the Nabonidus Chronicle (556-530s BC)", **The British Museum**, (Çevrimiçi) http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/highlight_objects/me/c/cuneiform_fall_of_a_dynasty.aspx ve Bkz.: Lendering, "The Nabonidus Chronicle", **a.g.e**.

ettiklerini (M.Ö. 550); Koreş'in de ilerleyip, Med kraliyet şehri Ekbatan'a girerek altın, gümüş ve kıymetli eşyaları ganimet olarak aldığını, yazmaktadır[138]. Yine Chronicle'ın ikinci sütun, 15-18 arası satırlarında Koreş'in, Lidya üzerine yürüdüğü ve bu batı seferinin zaferle sonuçladığı, anlatmaktadır. Chronicle'da Koreş, Grek seferinden üç yıl önceki Med savaşını anlatan kayıtlarda, Anşan kralı, diye anılırken; Lidya seferinde Pers kralı, diye bahsedilmektedir; çünkü artık Koreş, hem Medlerin hem de Perslerin kralıdır. Chronicle'ın üçüncü sütunu, 12-22 satırlarında, Koreş'in, Dicle üzerinde Opis'te, Bâbil ordusunu bozguna uğrattığı yazılmıştır. Kayıtlar, ganimetler elde eden Koreş'in, içinde Güneş tanrısının tapınağı bulunan Sippar şehrine, savaşsız girdiğini ve kral Nabonidus'un Bâbil'e kaçtığını bildirmektedir. Yazılanlara göre, iki gün sonra Koreş'in ordusu Bâbil'e savaşsız girmiştir; ordunun yanında Koreş'in tarafına geçen, Bâbil kralının Gotium valisi vardır. Şehrin içinde kale gibi korunan Marduk'un Zigguratı Esagila, Koreş'in ordusuna kapılarını açmış ve kral Nabonidus, şehirde yakalanmıştır. On gün sonra Koreş Bâbil'e girerken, şehrin yolları, ellerinde hurma dalları ile onu karşılayan insanlarla doludur; Pers kralı, şehre barış ve güven getirmiş; onun güvenlik duyurusu, halka okunmuştur[139].

Maddeler halinde verdiğimiz Koreş Silindirini ve Nabonidus Chronicle'ı özetlersek; arkeolojik bulgulardaki Koreş, Yüce Marduk'un sadık bir kuludur; O da Koreş'i sevmektedir; onun küçük ordusu üzerine yürüyen muazzam Med ordusuna rağmen Marduk, Med kralını Koreş'e savaşsız teslim etmiştir; aşılmaz duvarları olan Bâbil surlarına doğru ordusuyla ilerleyen Koreş, yolda Marduk'un kendisiyle birlikte olduğunu, bir arkadaş gibi yan yana ilerlediklerini ve O'nu yanında hissettiğini yazmaktadır[140]. Güneş, Ay ve Venüs'e kulluğa başlayan, sahte tanrılar adına halka kurban gibi ritüeller yükleyen ve Rab Marduk'u ve onun dînini dışlayan kral Nabonidus'u ve Bâbil'i, Marduk, savaşsız bir şekilde Koreş'in avucuna koymuştur; Koreş, Bâbil'i alınca yaptırdığı ilk iş, Nabonidus'un getirttiği tanrı heykellerini şehirden çıkartmak olmuştur[141]. Koreş, Nabonidus'un ihdas ettiği uydurma kurban

---

[138] Oppenheim, "The Babylonian Evidence", **a.g.e.**, II/538.

[139] **A.e.**, II/539.

[140] **A.e.**, II/545-53; Finkel, "The Cyrus Cylinder", **British Museum**; bkz. Koreş Silindiri 15. madde.

[141] Finkel, **a.g.m.**; bkz.: Koreş'in Silindir Fermanı 4-8; 9-19;32-36 arasındaki satırlar.

ritüellerini yasaklamış ve Yüce Rab Marduk'un mâbedini restore ettirmiştir. Arkeolojik bulguların genel olarak bildirdiklerine göre, Koreş, Marduk'un gözünde yaptıklarından hoşnut olduğu en sevgili kuludur[142]. Koreş, Marduk'un izniyle Bâbil'in ve tüm arzın hükümdarı olmuştur. Koreş'in, Yahûdîleri vatanlarına gönderip, mâbetlerini ve Kudüs şehrinin duvarlarını, tekrar inşa etmelerine yardım etmesi ile; onun, Bâbil şehrinin surlarını ve Marduk'un zigguratını restore ettirmesi arasında, bir paralellik kurulmakta ve onun tüm halkların kutsallarına saygı gösterdiği ifade edilmektedir[143].

Diğer arkeolojik bulgular olan Nakş-ı Rüstem'deki (Bkz: Resim-9) Darius'un Kaya Mezarı (Bkz: Resim-10) kitâbesi'nde ve 'Behistun'daki Rölyefli kitâbe'de (Bkz: Resim-11) yazılanlardan, dolayısıyla Koreş'in de, Darius gibi Zerdüştî olduğu ve Ahura Mazda'yı her an hesaba katarak yaşadığı anlaşılmaktadır.

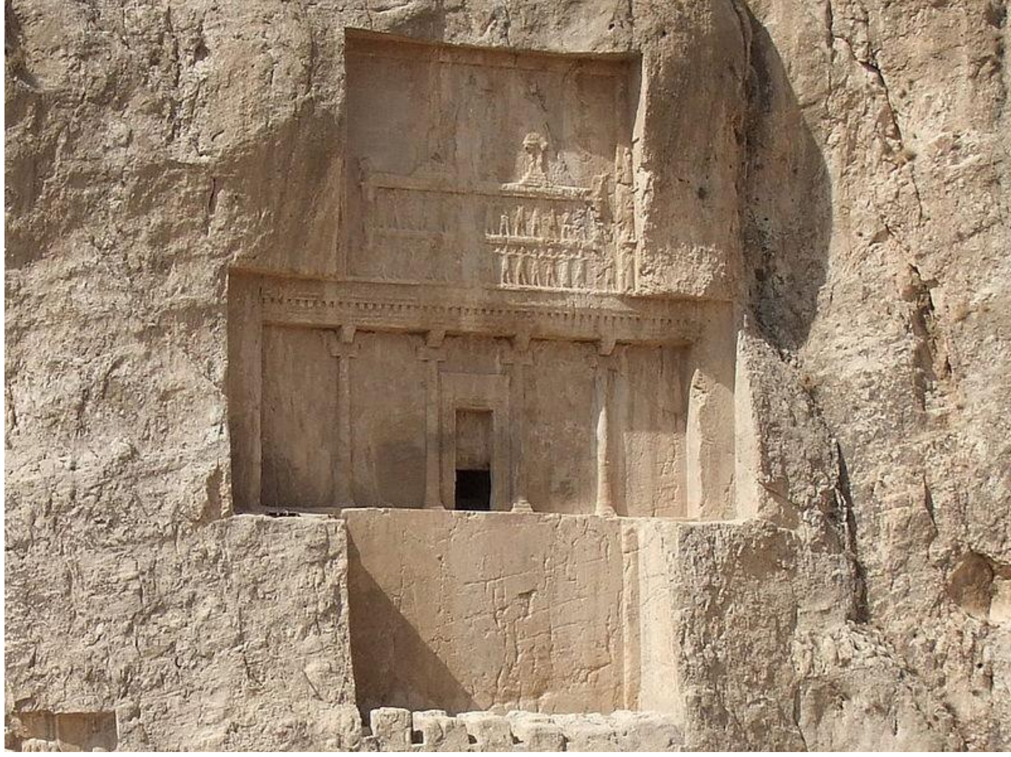

Resim-9: **Nakş-ı Rüstem'deki Ahamenî krallarına ait Kaya Mezarları**[144]

[142] Yazıtların orijinal dilinde geçen "bibil libbi" İngilizce'ye "beloved one" diye çevrilmiştir. Bkz.: Oppenheim, **a.g.e.**, II/545.

[143] **A.e.**, II/552.

[144] Nakş-ı Rüstem, İran'ın Fars eyâletinde Persapolis'ten on iki kilometre kuzeybatıda bulunan arkeolojik bir sitedir.

Resim-10: **Ahamenî Kralı Darius I'e ait Kaya Mezarı Girişi, Nakş-ı Rüstem**

Resim-11: **Behistun'daki Rölyefli Kitâbe**[145].

[145] Behistun, İran'da Kirmanşah eyaletinde bir dağın adıdır. **Behistun kitabesi** de bu kayalık dağda yerden 100 metre yükseklikte bir konumda duvar gibi düz bir kaya üzerine yazılmış taş kabartma bir yazıttır. 25 metre genişliğinde 15 metre yüksekliğindedir. Bu kitabeyi Koreş'ten sekiz yıl sonra iktidar olan kadîm Pers kralı I. Darius (iktidarı M.Ö. 522-485) yazdırtmıştır. Yazıtlar Darius'un askerî

Koreş'ten sekiz yıl sonra iktidara geçen I. Darius döneminde, Zerdüştîlik'in gücünün zirvesine ulaştığı, her iki kitâbenin satırlarından belli olmaktadır. O çağda yirmi üç ülkeyi yöneten[146]; bir dünya imparatorunun yazdırdığı kitâbelerin, hemen her satırında Ahura Mazda'nın, yüce Rab olduğunu vurgulaması bunu çok açık belgelemektedir, (Bkz: Resim-12).

Resim-12: **Ahamenî Kralı Darius I'in Mezarındaki Üst Kitabe, Nakş-ı Rüstem**[147]

başarılarını anlatmaktadır, Çivi Yazısı ile üç farklı dilde yazılmıştır. Bu diller Eski Farsça, Elamca ve Babilce (Akkadca'nın son hali) dir. Aynı metin üç dilde yazılmış olduğu için çivi yazısının çözülmesi bu kitabe sayesinde olmuştur. Binlerce yıllık döneme ait tabletler bundan sonraki 10 yıl içinde okunabilmiştir. Bu kitabe dağlarda ve yerden çok yüksekte olduğu için gözden kaçmış ve Helenlerin imhasından kurtulmuştur. Kitâbe 1838-1843 yılları arasında çözülmüş ve 2006'da UNECO Dünya mirasına dahil edilmiştir. Bkz.: Ann Farkas, "The Behistun Relief", **The Cambridge History of Iran**, Cambridge, 1985, II/828-31; Lendering, "The Behistun inscription", **a.g.e.**

146 Bu vasal ülkeler Behistun kitabesi, Sütun 1, Satır 6'da sayılmaktadır; Bkz.: Lendering, "Behistun (Translation I) ", **a.g.e.**.

147 Nakş-ı Rüstem'de kadîm Pers Ahamenî hânedânı krallarına ait dört kaya mezarı bulunmaktadır; bir tanesinin üzerindeki yazılar açık şekilde mezarın, I. Darius'a ait olduğunu belirtmektedir. Burada Darius'un Mezar kitabeleri bulunmaktadır; bunlar kayaya çivi yazısı ile kazılmış Aramice kitabelerdir. Buradan Darius'un monoteist oluğu anlaşılmaktadır. Bkz.: (Greenfield, "Aramaic in the Achaemenian", **a.g.e.**, II/712 ve Bkz.: Schwartz, **a.g.m.**, II/684,5; Resim için Bkz.: Jona Lendering, "Darius the Great: Naqş-i Rustam inscription", **Livius Org**, (Çevrimiçi) http://www. livius.org/da-dd/darius/darius_i_t01.html, 26 Mart 2013.

Darius'un mezar kitâbesinde, yeryüzünü yaratıp gökleri yükselten, insanlığa saadet veren ve Darius'u pek çok insanın üzerine hakim ve yasa koyucu olarak iktidara getirenin sadece Ahura Mazda olduğu, kralın ağzından yazılmıştır[148]. Behistun kitâbesinde de Ahura Mazda'nın her olayı kontrol ettiği ve târihe müdahale ettiği inancı elle tutulur bir şekilde hissedilmektedir[149]. Darius I, Koreş'in amcazadesi idi, Koreş'in peşinden oğlu Kambiz ve onun ardından Darius I, iktidar olmuştur[150]. Koreş'ten sonra din değişikliği gibi önemli bir olayı gösterecek veya onu ima edecek en ufak bir kayıt yoktur; bu durum Koreş'in de, Darius'la aynı inaçta olduğunu ve Ahura Mazda'ya kulluk ettiğini, göstermektedir. Böylece Darius'un kitabelerde söylediklerini, Koreş'in söyledikleri olarak görmek, mümkündür. Darius bütün başarısını Ahura Mazda'nın lütuf ve rahmetine bağlamaktadır. Âzâd'a göre bu sözler Kehf, 18/98'de geçen 'Bu Rabbimden bir rahmettir' sözlerini hatırlatmaktadır[151].

Darius, bir kitabesinde, her ne yaptımsa Ahura Mazda'nın istediği yerine gelsin diye yaptım; beni yaratan, bu ülkeye kral yapan O'dur; ben Ahura Mazda'ya aitim, O da benimdir, demektedir ve çağdaş araştırmacı Schwartz, Dairus'un monoteist olduğunu belirtmektedir[152]. Bütün bunlar, Koreş'in de içinde bulunduğu Ahamenî kraliyet hânedânının, Darius'tan önce ve sonra, Ahura Mazda'ya ibadet ettiğine delâlet etmektedir. Zaten Koreş'ten bir asır önce, kuzey-doğu İran'ın, büyük peygamber ve öğretmen Zerdüşt'ün tesiri altına girdiği kabul edilmektedir[153].

Çağdaş antik dönem târihçileri, M.Ö. 7. yüzyılda, Kafkaslar'ın güneyindeki her olayda, İskitler ve Kimmerler'in, adları duyulurken; bir sonraki yüzyılın[154] ikinci yarısından sonra, hiçbir arkeolojik kayıtta adlarının geçmediğini, belirtmektedirler.

---

148 Darius I'in Nakş-ı Rüstem'deki Kaya Mezarı kitabesi, Satırlar 1-8; Bkz.: (Schwartz, **a.g.m.**, II/684 ve bkz.: Âzâd, "Şahsıyyetu Zi'l-Karneyn", **a.g.e.**, ciltI/sayı3, s.20,21).

149 Mesela, Behistun kitabesi, Sütun 1, Satır 5-9; bkz.: Lendering, "Behistun Inscription (Translation I)", **a.g.e**.

150 Appendix II, "The Achaemenid Dynasty", **The Cambridge History of Iran**, II/874.

151 Âzâd, "Şahsıyyetu Zi'l-Karneyn", **a.g.e.**, ciltI/sayı3, s.21.

152 Schwartz, **a.g.m.**, II/685.

153 Mallowan, "Cyrus The Great", **a.g.e.**, II/416.

154 M.Ö. 6. yüzyıl.

Bu kavimlerin, yüz elli yıl devam eden bir süreçte[155], -bu dönem Koreş'in iktidarından (M.Ö. 560-529) önceye rastlamaktadır- Kafkaslar'daki Darial boğazından güneye indikleri (Bkz: Harita-5); Urartular'ı, Frigler'i, Lidyalıları, Asur ülkesini, Suriye ve Yahuda'yı yağmaladıkları, halkların korkulu rüyâsı haline geldikleri belgelenmektedir[156].

Harita-5: **İskitler ve Kimmerler'in Kafkaslardan girdiğini gösteren haritalar**[157]

Daha sonra bunların, birden Kafkaslar'ın güneyinde, târihten kayboldukları bildirilmektedir; çünkü bu dönemden sonra adlarının hiçbir kayıtta geçmediği,

---

155 Bu dönem M.Ö. 7. yüzyıl ve 6. yüzyılın ilk yarısıdır. Bkz.: Zaur Hasanov, **Çar İskitler**, Çev.: İlyas Topsakal, T.D.A.V. Yayınları, İstanbul, 2009, s. 7-9.

156 T. Sulimirski, "The Scyths", **The Cambridge History of Iran**, Cambridge, 1985, II/169-73; Ekrem Memiş, **İskitler'in târihi**, Altınpost Yay., 3.Bs., Ankara, 2012, s. 38-43; İlhami Durmuş, **İskitler**, Kaynak Yay., 2007, İstanbul; s.82-92; B.N. Grakov, **İskitler**, Çev.: D. Ahsen Batur, Selenge Yay., 2006, İstanbul; s.43-47.

157 İskitler ve Kimmerler haritada görüldüğü gibi Urartular'a, Frigya'ya, Asurlulara, Yahuda'ya ve diğerlerine saldırmışlardı. 150 yıl boyunca Ortadoğu'yu yağmalayan bu kavimlere Yahûdîler, Ye'cûc ve Me'cûc demişlerdi. Bkz.: Bietenholz, **a.g.e.**, s.122. ve bkz.: "Cimmerians in Romanian History and Culture", (Çevrimiçi) http://romanianhistoryandculture. webs.com/cimmerians.htm, 08 Ağustos 2012.

belgelenmektedir[158]. Bu kavimleri bahsedildiği en son arkeolojik kaydın Lidya kralı II. Alyattes (M.Ö.600-560) ile yaptıkları savaşın kaydı olduğu ve Kimmerler'in bu olaydan sonra adeta milletçe görünmez oldukları belgelenmiştir[159].

Batılı araştırmacılar, İskitler ve Kimmerler'i araştırmak ve Heredotes'in bunlar hakkında yazdıklarının doğruluğunu sorgulamak için; bu kavimlerin, Kafkaslar'ın güneyinde ve kuzeyindeki höyük mezarlarında, arkeolojik kazılar yapmışlardır. Sonuçta bu kavimlerin, Kafkaslar'ın kuzeyindeki ve Ukrayna'daki mezarlarının yaşı, en erken M.Ö. 6. yüzyıla ait olarak tespit edilmiştir. Kafkaslar'ın güneyindeki kurganların yaşının ise, bir önceki yüzyılı, yani M.Ö. 7. yüzyılı gösterdiği, bulunmuştur[160].

Son paragraflarda yapılan tespitler, Orta Asya'lı kavimlerin M.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısından sonra Kafkaslar'ın güneyini terk ederek kuzeye, güney Ukrayna'ya göçtüklerini göstermektedir. Böylece bu kavimlerin târihten kaybolma nedenleri cevaplanmış olmaktadır. Arkeolojik kazılara göre İskitler ve Kimmerler, Mezopotamya ve Anadolu'yu bırakarak, Kafkaslar'ın kuzeyine oradan da güney Ukrayna'ya göç etmişlerdir, bunun târihi de kesin olarak bellidir. Fakat bunların bu verimli toprakları bırakarak neden gittikleri sorusuna cevap verilememektedir. Kimmerler'in gözden kayboluşlarının tam olarak Koreş'in iktidar yıllarından sonraya rastlaması, onları bölgeden kalıcı olarak uzaklaştıranın Koreş olduğunu göstermektedir. Koreş'in Seddi, sayesinde bütün bir Mezopotamya, Anadolu, güney Kafkaslar ve batı İran'ın bu savaşçı göçebelerden kurtulduğunu ve bunun bu bölge insanı için ilâhî bir lütuf olduğunu görmekteyiz[161].

---

158 Yu. N. Drozdov, “Cimmerians”, **Türkic-lingual Period Of European History**, Moscow, Yaroslavl, "Letter", 2011.

159 Jona Lendering, "Cimmerians", **Livius Org**, (Çevrimiçi) http://www.livius.org/cg-cm/cimmerians /cimmerians.html, 27 Mart 2013; Grakov, **a.g.e.**, s.47;Yu. N. Drozdov, **a.g.m**.

160 Sulimirski, **a.g.e.**, II/169-70.

161 Tabâtabâî, **Mizan**, XIII/209,10.

1.9 Değerlendirme

Klasik müfessirlerin, Zülkarneyn kıssası tefsirinde kullandıkları Vehb bin Münebbih el-Yemânî'nin[162] isrâilî rivâyeti ile mitolojik İskender efsânesi arasında büyük benzerlik görülmektedir.

İki kaynak arasındaki benzerliklere kısaca bakacak olursak; her ikisinde de kahramanın adı İskender'dir; her ikisi de Yunanlıdır, hükümdardırlar; İskenderiye şehrini kurmuşlardır ve Makedonya kralı Philip'in oğludurlar. Her ikisinin de boynuzları olduğuna inanılmaktadır. Vehb'in rivâyetindeki İskender, Ye'cûc ve Me'cûc'un insanlara saldırılarını önlemek için; dağlardaki bir kanyon geçide demir kapısı olan bir duvar yaptırmaktadır. Efsânedeki İskender, Agog ve Magog'la savaş yapmakta onları yenmekte ve dağların tek geçiş yerine dev bir demir kapı yaptırarak; bu korkunç saldırganları dağların arkasına hapsetmektedir. Yine İsrâilî bir rivâyette[163], İskender karanlıklar ülkesinde Âb-ı Hayât'ı aramakta, fakat bulamamaktadır. Grek efsânesindeki İskender'in de, başından aynı şeyler geçmektedir. Aynı rivâyette bu ölümsüzlük pınarını, Zülkarneyn'in veziri olan Hızır bulurken; Grek efsânesinde pınarı bulan, İskender'in aşçısıdır. Vehb'in rivâyetindeki İskender, boğaza kapı yaptırarak 22 kabileden oluşan Ye'cûc ve Me'cûc'un biri hariç hepsini, dağların arkasına kapatmaktadır. Grek efsânesindeki İskender dağlara bu kapıyı yaptırarak saldırganlardan 22 milleti hapsetmektedir. Her ikisinde de Allah, bir melek aracılığıyla İskenderlerle konuşmakta ve onları destekleyeceğini bildirmektedir. Her iki İskender de, 'dünyayı çevreleyen Kaf dağlarına' ve bunlar arasındaki bütün milletlere hakim olmuş, dünya kralıdırlar.

Bu iki kaynak kıyaslanacak olursa; Grek efsânesi, isrâilî rivâyetten hem çok daha eski hem de daha geneldir. Bu durumda Vehb'in rivâyetinin kaynağının, Grek

---

[162] Tam adı Vehb bin Münebbihtir, künyesi Ebû Abdullah'dır, İran asıllıdır; San'a yakınlarında Zımar'da h.34'de doğmuştur. İncil ve Tevrât'tan yaptığı nakiller meşhurdur; aynı zamanda hadis ravisidir; bunun yanında Ehl-i Kitâb'ın rivâyetlerini de bilmektedir. San'a kadılığı yapmış daha sonra bırakmıştır; İslâm târihine İsrâiliyât'ı sokan kişi olarak bilinmektedir; bu sıfat onun eski devir kıssalarını rivâyet etmesinden ileri gelmektedir; daha sonraları onun adına hikayeler uydurulduğu tespit edilmiştir. Daha fazla bilgi için Bkz. (Horovitz, **a.g.m.**, c.XIII, s.260-62.)

[163] Bkz.: Suyûtî, **Durru'l-Mensûr**, IX/651-653.

efsânesi olduğu düşünülebilir; çünkü Vehb İranlıdır ve bu efsânenin Vehb'den önce Pehlevice'ye tercüme edildiği belirtilmektedir[164].

Böylece yukarıdaki tespitle, oryantalistlerin, bir buçuk asırdır Kur'ân'daki Zülkarneyn kıssasının, İskender efsânesinden alındığını iddia etmeleri ve bunun sonucu olarak Kur'ân'ın vahiy olmadığı görüşünü destekleme çabaları, zeminini kaybetmektedir. Kur'ân'daki Zülkarneyn kıssası ile müfessirlerin bu kıssa hakkındaki yorumlarının, farklı şeyler olduğunu kabul etmeden; problemin çözülmesi, mümkün değildir; oryantalist iddiadaki boşluk da bu noktadadır.

Önce oryantalist iddianın iç problemi olan, İskender efsânesinin kaynağının ne olduğu sorusuna, cevap aramak gerekmektedir. İskender'in târihî kimliğine bakıldığında; onun, Grek efsânesindeki İskender'e benzemediği açıktır; bu durumda, 'Efsânedeki bazı olayların kaynağı, târihî İskender değilse, kimdir?' sorusunun araştırılması; oryantalistlerin görmek istemediği boşluğu, sorgulayacaktır. Grek efsâne ile Vehb'in rivâyeti, arasında on ikiden fazla konuda benzerlik bulunmakta iken; efsâne ile Kur'ân'daki Zülkarneyn kıssası arasında, dağlara yapılan sedden ve iki boynuzlu lakabından başka hiçbir benzerlik yoktur. İskender adına sonradan uydurulan efsâne, dağlara set yapma olayını, daha önce yaşamış başka târihî bir kimlikten almış olabilir; Kur'ân da, bu meçhul târihî figürü anlatıyor, olabilir. Anonim efsânenin zaman içinde yeni masalları bünyesine katarak büyüdüğü anlaşılmaktadır; çünkü farklı versiyonları arasında, çeşitlilikler göstermektedir. Bu durum, efsânenin Grekçe, Latince, Ermenice, Süryânice, Kıptice versiyonları arasındaki farklar nedeniyle, açıkça görülmektedir[165].

---

[164] Efsânenin 5. yüzyılda Ermenice'ye çevrildiği bilinmektedir çünkü bu versiyon bize ulaşmıştır; bize ulaşmayan Pehlevice versiyonun ise 7. yüzyılın ilk yarısında çevrildiği belirtilmektedir. Bkz. (John Andrew Boyle, "The Alexander Romance in the East and West", **Bulletin of the John RylandsUniversity Library of Manchester**, Manchester, 1977, c.60, no.1. s.13.

[165] Efsânenin bütün bu versiyonlarının ingilizce çevirilerini, Wallis Budge'ın, **The History of Alexander the Great** adlı kitabında bulabiliyoruz.

Çağdaş müfessirlerin, Kur'ânî kıssada zikredilen Zülkarneyn'in, kadîm dönemdeki Pers kralı olduğunu olduğunu savunmaları; kral Koreş'in araştırılması gereğini ortaya çıkardığı için, onu farklı kaynaklardan araştırdık ve üzerinde çalıştığımız ilk kaynak Ahd-i Atîk olmuştur.

Pers kralı Koreş, Yahûdîleri, Bâbil'de 70 sene düçar oldukları esâretlerinden kurtarmıştır (M.Ö.539); Tevrât'a göre, Koreş, Yehova'nın seçilmiş adamıdır; Yahûdîleri kurtarmak için özel olarak görevlendirilmiştir; Yehova'nın gönderdiği doğu kartalıdır; kurtarıcı Mesîh'tir; bu nedenle Yahûdîler, bu krala çok önem vermektedirler, onun adı Ahd-i Atîk'te 23 kez geçmektedir.

Kur'ân'daki Zülkarneyn kıssasının, Peygamberimiz (s.a.v.)'e yöneltilen bir soruya cevap olarak nâzil olduğu görülmektedir. Sebeb-i nüzûl rivâyeti ve diğerleri de soruyu Yahudilerin sordurduğunu göstermekte ve sorunun, 'Dünyanın doğularına ve batılarına ulaşan adam kimdi?' diye sorulduğunu söylemektedir; fakat Kur'ân'ın, 'Sana iki boynuzluyu soruyorlar' dediğini görmekteyiz. Bu Kur'ânî ifadeyi bir ipucu kabul ederek, Yahûdî târihinde 'iki boynuzlu' lakâbıyla anılan önemli şahsiyeti aradığımızda; onu Ahd-i Atik'te Daniel sifrinde bulmaktayız. Yahûdîler, Bâbil esâretindeyken, aralarında yaşayan peygamber Daniel'e, 'İsrâiloğullarının bu sürgünden kurtulacakları zamanın geldiği' müjdesi, Rahmânî bir rüyâ ile haber verilmekte ve kurtarıcı 'iki boynuzlu' koç sembolüyle gösterilmektedir. Rüyânın tevilinde bu koçun Med ve Pers nesillerini (karneyn) tek devlet altında yöneten krallar olduğu bildirilmiştir ki, iki devleti ilk defa birleştiren kral Koreş'tir; Yahudileri esâretten kurtaran ve Beyti Makdis ve Kudüs surlarının tekrar inşası emrini veren yine Koreş'tir, gerçi Koreş'ten sonra Darius da Yahudilere yardıma devam etmiştir[166]; fakat Tevrât'ta övülen kurtarıcı, Koreş'tir.

Ahd-i Atîk'te Yehova, Koreş'i Mesîh ilan etmekte; onun elinden tutup önünde yürüyeceğini; karşısında kralları diz çöktüreceğini, milletleri ona boyun eğdireceğini; önündeki engelleri kaldıracağını ve hazineleri ona vereceğini, söylemektedir. Koreş'e hitaben, 'Sen Beni tanımazken seni adınla çağırdım ve lakâbını sana Ben verdim' demektedir. Böylece Koreş'in, İsrâil'in Rabbi Yehova'yı tanıyacağı bildirilmektedir.

---

166 Josephus, **Antiquities of the Jews**, BookXI/Chapter 1,2,3.

Ayrıca Rab, güneşin doğduğu yerden batıya kadar bütün insanların kendisi'nden başka tanrı olmadığını bilmeleri için; Koreş'i, güçlendirip dünya kralı yaptığını açıklamaktadır[167].

Kadîm târihte Filistin'e göre uzak kuzeyde, Kafkaslar'ın ötesinde yaşayan savaşçı Orta Asya kabileleri, Tevrât'ta Ye'cûc ve Me'cûc olarak anılmaktadır; haddi aşan Yahûdîler, bu kavimlerin istilası ile tehdit edilmektedirler[168]. Yine geç antik dönem Yahûdî Roma târihçisi Josephus, Yahûdîlerin, Kafkaslar'ın kuzeyindeki bu kavimlere Ye'cûc ve Me'cûc dediklerini bildirmektedir; Ye'cûc ve Me'cûc, Tevrât'ın ve Yahûdîlerin bir tabiridir. Bu kelimelerin Arapça'ya başka dillerden geçmiş olduğu anlaşılmaktadır[169].

Koreş'in hayat hikayesini ve siyretini araştırdığımız ikinci kaynak, antik dönemdeki Yunanlı târihçilerin eserleri olmuştur; fakat arkeolojik bulguların, Herodotes'in yazdıklarını doğruladığı ortaya çıktığı için, onun yazdığı târih kitabına daha çok atıfta bulunulmuştur.

Antik Yunanlı yazarlar, Koreş'in Bâbil fethi dışında, üç askeri seferini daha anlatmaktadırlar; onun bu üç seferi batıya, doğuya ve Kafkaslar bölgesine yapılmaktadır (Bkz: Harita-4).

Herodotes'e göre Koreş, batı seferinde İran'dan Ege Denizi'ne kadar ilerlemiştir. O, Medleri ve Persleri tek krallık altında birleştirince; Yunan Devleti Lidya, Perslere saldırmaktadır; Koreş, ülkesini savunmak için hızla Anadolu'ya ilerlemiş; bir kaç hafta içinde Lidya ordusu iki kez yenilmiş, Grek başkenti Sardes, Koreş tarafından fethedilmiştir. Antik yazara göre Koreş, halkı köle edinmemekte, kral Kroesus'u bağışlamakta ve onu kendi danışma meclisine almaktadır. Târihte vakî olmuş bu hâdisenin kahramanının ve olayın yaşandığı coğrafyanın bir takım özellikleri, konumuzla ilgisi açısından önemli görüldüğü için öne çıkarılmıştır. Mesela bu kadîm kral, kayıtlara göre yendiği hükümdarlara ve milletlere karşı, târihte ilk defa merhameti ile öne çıkmaktadır ve Sardes yakınlarındaki İzmir körfezi,

[167] K.M, İşayâ, LXV/1-6.

[168] Cerrahoğlu, **a.g.m.**, s.101,102.

[169] Elmalılı, **a.g.e.**, IV/3287.

denizden yüz kilometre içeriye karaya girinti yapmakta, bir göl görünümü almaktadır ve Gediz nehri, bu körfeze dökülerek körfezin kıyılarını bataklık yapmaktadır. Bu durum bize Kehf, 18/86 ayetini hatırlatmaktadır.

Herodotes, Koreş'in Lidya'yı fethettikten sonra, İyonya'daki diğer Grek şehirlerinin alınmasını generallerinden birisine bıraktığını ve Lidya eski kralı, yeni danışmanı Kroesus'la birlikte ülkeden ayrıldığını, yazmaktadır. Yazara göre, onun kafasında doğudaki Baktria ve Sogdiana gibi bozkır bölgelerindeki, göçebe Sakaların üzerine bir sefer planı bulunmaktadır. Târihte de böyle olmuştur; antik yazar Koreş'in, Asya'nın alt bölgelerini, generali Harpagus'a bırakarak; uzun doğu seferiyle, Asya'nın yukarı bozkırlarındaki tüm milletlere bizzat boyun eğdirdiğini; onun, Bâbil fethi öncesinde bu bölgede, istisnasız bütün göçebeleri Pers boyunduruğu altına aldığını bildirmektedir. Koreş'in uzun doğu seferi ile üzerlerine yürüdüğü Sakalardır[170]. Sakalar, ya da genel adıyla İskitler, sabit evleri, şehirleri olmayan, bozkırda yaşayan, at besleyicisi, göçebe, savaşçı bir toplumdur; bozkır güneşine maruz bir hayatları vardır, arabalarına bağlanmış mobil çadırlarda hareketli bir yaşam tarzları bulunmaktadır[171].

Herodotes, Koreş'in, doğu seferinin ardından Bâbil'in fethini tamamlayarak; kuzeye Kafkaslar bölgesine yürüdüğünü; İskitler'in soyundan kabul edilen Massagetlere baş eğdirmeğe karar verdiğini yazmaktadır. Bunlar savaşçı ve kalabalık bir millettir. Kuzeyde Araxes (Aras) nehrinin yukarı bölgelerinde bulunmaktadırlar. Koreş'in, Araxas nehrinine ulaştığını bildiren Herodot, Araxes'in bataklıklarını ve Hazar Denizi'ni anlatmakta fakat seferin ayrıntılarını vermemektedir.

Kadîm kral Büyük Koreş'i araştırdığımız üçüncü kaynak ise, arkeolojik bulguların getirdiği data olmuştur. Tevrât'ın 'iki boynuzlu'suna ait, 'iki boynuzlu' bir taş kabartma heykel arkeolojik kazılarda bulunmuştur. Heykeldeki insan figürünün başında, 'iki boynuzlu' bir miğfer ve onun üzerinde bir taç vardır, bu taş kabartma heykelin üzerinde, 'Ben Ahamenî kralı Koreş'im' yazmaktadır. (Bkz. Resim-1)

---

[170] Rawlinson, **a.g.e.**, BookI/153.

[171] Memiş, **İskitler'in târihi**, s. 62.

Koreş'e ait kil Silindir Ferman ve Nabonidus Chronicle, Kalde kralının, Sümer ve Akkad tanrılarının heykellerini Bâbil'e getirttiğini; Marduk'a yapılan ibadetlere son verdiğini; Güneş ve Ay tanrılarının mâbetlerini restore ettirdiğini; taklit mâbetler yaptırdığını; Marduk'a rağmen sahte ritüeller, kurbanlar, günlük ibadetler ihdas ettiğini; Bâbil halkına angaryalar yüklediğini; böylece insanların cesetlere dönüştüğünü ve halkın çığlıklarını duyan Marduk'un, Nabonidus'a gazaplandığını; onu cezalandırması ve dünyayı adaletle yönetmesi için Koreş'i seçtiğini, yazmaktadır. Marduk, Koreş'in yaptıklarından hoşnut olmuş; Med kralını, çatışma olmadan Koreş'e teslim etmiştir; halbuki Med ordusu, onunkinden çok daha güçlüdür. Koreş, Bâbil'i fethe giderken yol boyunca Marduk'un, kendisine arkadaşlık ettiğini; onunla yan yana ilerlediklerini, yazmaktadır. Özetle Koreş'in, Marduk'u yüce Rab kabul ettiği ve onu hoşnut etmeye çalıştığı görülmektedir. Sonunda Marduk, Bâbil şehrini ve kral Nabonidus'u da savaşsız bir şekilde Koreş'e teslim etmektedir. Koreş, Bâbil'in ve kutsal Marduk mâbetlerinin huzur ve refahını gözettiğini; Bâbil kralı Nabonidus'un yüklediği angaryaları kaldırdığını; onun getirttiği tanrı heykellerini Bâbil'den çıkarttığını; Nabonidus'un yüz çevirip ihmal ettiği Marduk mâbedinin, onarım ve bakımını yaptırdığını; sürgündeki insanların ülkelerine dönmelerine izin verdiğini; bütün bu yaptıklarından Marduk'un, hoşnut olduğunu; O'nun kendisine, oğluna ve ordusuna büyük lütuflarda bulunduğunu yazmaktadır. Koreş, 'Marduk'un yüce iradesiyle yukarıdaki denizden aşağıdaki denize kadar olan ülkelerdeki, taht sahibi hükümdarlar ve batıda çadırlarda oturanlara varıncaya kadar dünyanın bütün kralları, Bâbil'e gelip ayaklarımı öptüler' demektedir.

Yine arkeolojik bulgular olan Behistun kitâbesi ve Nakş-ı Rüstem'de bulunan Darius'un mezarındaki kitâbelerde; Darius, 'Her ne yaptımsa Ahura Mazda'nın istediği yerine gelsin diye yaptım, beni yaratan, bu ülkeye kral yapan O'dur, ben Ahura Mazda'ya aitim, O da benimdir' demektedir; Dairus'un monoteist olduğu kabul edilmiştir[172]. Koreş'in de içinde bulunduğu Ahamenî kraliyet hânedânının Darius'tan önce de sonra da Ahura Mazda'ya ibadet ettiği, kitabelerden anlaşılmaktadır; bu durumda dolayısıyla Koreş'in de Darius gibi monoteist bir Zerdüştî olduğu ve Ahura Mazda'yı her an hesaba katarak yaşadığı anlaşılmaktadır.

---

[172] Schwartz, **a.g.m.**, II/685.

Koreş'in, arkeolojik kayıtlardaki bilgiyle ortaya çıkan, dindarlığını ve Marduk ve Ahura Mazda ile olan ilişkisini belirledikten sonra; onun, Kafkaslara bir set yaptırdığına işaret eden arkeolojik datayı, öne çıkartmaya çalıştık.

Koreş'in, Kafkaslara yaptığı seferin ayrıntısını, yani oraya set yaptırdığını Grek yazarlar anlatmamaktadırlar; fakat Koreş'in, bu dağlardaki geçide bir duvar yaptırarak İskitler ve Kimmerler'i Kafkaslar'ın arkasında kalmaya mahkum ettiği, arkeolojik bulguların delâletiyle anlaşılmaktadır. Batılıların, İskitler'in kurganları üzerinde yaptıkları arkeolojik mezar kazıları sonucunda; bu kavimlerin, şaşırtıcı bir biçimde M.Ö. altıncı yüzyılın ikinci yarısında, Kafkaslar bölgesinden kuzeye, güney Ukrayna'ya göç ettikleri, tespit edilmiştir; çünkü Kafkaslar'ın kuzeyinde açılan İskitler'e ait bütün mezarlar, târih olarak en erken M.Ö. 6. yüzyılı göstermektedir; daha eski kurganların Kafkaslar'ın güneyindekiler olduğu ortaya çıkmıştır.

İskitler ve Kimmerler, yazıları olmayan göçebeler oldukları için; bunlarla ilgili bilgilere, antik Grek târihçilerinin yazdıklarından ve bunların mezarlarındaki kazılardan elde edilen bulgulardan ulaşılabilmektedir. Söz konusu kaynakların bildirdiklerine göre, bu kavimler, M.Ö. 8. yüzyılın sonunda, 7. yüzyıl boyunca ve 6. yüzyılın başlarında bütün Mezopotamya'yı, Anadolu'yu, Ermenistan'ı, Yahûda'yı yağmalamışlar ve ülkeleri talan etmişlerdir[173]. Modern antik çağ târihçileri bunların adı geçen yüzyıllarda karıştıkları olayların listesini yapmışlar; hangi olaya karıştıklarının, hangi bulgudan tespit edildiğini de göstermişlerdir. Bu kavimlerin bahsedildiği en son arkeolojik kaydın Lidya kralı II. Alyattes (M.Ö.600-560) ile yaptıkları savaşın kaydı olduğu; Kimmerler'in bu olaydan sonra adeta milletçe görünmez oldukları belgelenmiştir[174]. Modern târihçilerden birisi, 'Bunların bu olaydan sonra adeta târihten kaybolduklarını' söylemektedir[175]. Bu durumun nedeni tam olarak açıklanamamaktadır. Koreş'in iktidarı M.Ö. 560-529 arasıdır; Koreş'ten önce 1.5 asır milletlerin korkulu rüyâsı haline gelen bu savaşçıların; kayıtlara göre Koreş'in iktidarından sonra Kafkaslar'ın güneyinde görülmemeleri; Koreş'in

173 Memiş, **a.g.e.**, s. 38-43.

174 Alyettes II, Koreş'in yendiği Lidya kralı Kroesus'un babasıdır. Bkz. Herodotes, BookI/6.

175 Lendering, "Cimmerians", **Livius Org**, (Çevrimiçi) http://www.livius.org/cg-http://www.livius. org/cg-cm/cimmerians/cimmerians.html, 27 Mart 2013.

Kafkaslardaki geçide aşılmaz bir duvar yaptırmış olması, nedeniyle olabilir. Bu konuda asıl konuşması gereken kadîm Pers kaynakları, İskender tarafından yaktırıldığı için; târihin bu dönemi karanlık kalmıştır. Arkeolojik kayıtların bilgisi Kur'ân'daki kıssanın kılavuzluğu ile doğru yorumlanabilmektedir.

Koreş'in, bu kavimlere karşı Kafkaslara bir duvar yaptırdığı, başka arkeolojik bulgular ve antik târihçilerin verdiği bilgiler ile de anlaşılabilmektedir. Darius, kitabelerinde İskitler üzerine yaptığı, Karadeniz'in kuzeyine kadar uzanan büyük seferini anlatmaktadır[176]; antik Grek târihçiler de, Darius'un bu seferinden ve onun bu seferindeki cesaretinden övgüyle bahsetmektedirler[177]. Söz konusu seferin rotası, Kafkaslara Darius'tan önce aşılmaz bir duvar yapılmış olduğunu göstermektedir. Koreş'ten sekiz sene sonra iktidar olan Darius, İskitler üzerine yürümüş; Karadeniz'in kuzeyine kadar ordusuyla giderek bu savaşçıları orada tedip etmiştir. Bu seferinde onun en kısa yol olan Kafkaslar'daki geçidi kullanmayıp; bütün Anadolu'yu kat ederek, İstanbul boğazını ve Tuna nehrini ordusuyla geçmesi; Kafkaslardaki geçidin, onun iktidarından önce kapatıldığını ispatlamaktadır. Hikmetli bir hükümdar, hiç deniz geçmeyen ve daha kısa olan bir yolu kullanmıyorsa; bu, Kafkaslar'ın kapalı olduğu anlamına gelmektedir; eğer bu geçit açık olsaydı ordusunu yanına alıp, milletini saldırıya maruz bırakarak, 2000 mil ülkesinden uzaklaşmazdı. Bütün bunlar Koreş'in Kafkaslar'daki biricik geçit olan Darial boğazını (Bkz.: Resim-2) kapısız bir duvarla Darius'tan önce kapattığını düşündürmektedir.

---

[176] Schmitt, Rüdiger: "The Bisitun Inscriptions of Darius the Great Old Persian Text", **The Old Persian Inscriptions Texts**, School of Oriental and African Studies, Hampshire, BAS Printers Limited, 1991, s.75; Lendering, "Darius the Great (8)", **Livius Org**, (Çevrimiçi) http://www.livius. org/da-dd/darius/darius_i_8.html, 29 Ağustos 2013.

[177] M.Ö. 513/514 yılında Darius'un, modern Ukrayna bölgesindeki, İskitler üzerine İstanbul boğazını geçerek yaptığı büyük seferi görüyoruz. Bu sefer için târihçiler, ana kaynak olarak, Herodotes'in, **The History/B**ookIV'una işaret ediyorlar. Bkz. Lendering, "Darius the Great (8)", **Livius Org**, (Çevrimiçi) http://www.livius.org/da-dd/darius/darius_i_8.html, 29 Ağustos 2013.

İKİNCİBÖLÜM

2 KLASİK TEFSİR LİTERATÜRÜNDE ZÜLKARNEYN KISSASI

2.1 Rivâyet Tefsirlerinde Zülkarneyn Kıssası

Billindiği gibi rivâyet tefsirleri, âyetlerin tefsirine ilişkin Hz. Peygamber'den, sahabeden ve tâbiûndan nakledilen rivâyetleri bünyesinde toplayan tefsirlerdir. Bu çerçevede, Kur'ân tefsirine ilişkin haberler de, şifahî ve yazılı olarak sonraki dönemlere isnadlarıyla birlikte nakledilmiştir. Bu alandaki rivâyet külliyatını hicrî üçüncü asrın sonları ile dördüncü asrın başlarında Muhammed İbn Cerîr et-Taberî (ö.310h.), **Câmiu'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'ân** adlı 30 cüzlük tefsirinde toplamıştır. Bu tefsirde 37000 isnad bulunduğu bildirilmektedir[1].

Kategorik ayırımlara gitmek insan kavrayışı açısından, çeşitli anlama kolaylıkları getirse de; bazen sağlıksız sonuçlara sebebiyet vermektedir. Tefsir târihini temelde "rivâyet" ve "dirâyet" olarak ikiye ayırmanın ve isabet ve güvenilirlik açısından da ilkini tercih etmenin -kategorize etmenin- kazandıracağı bazı kolaylıkları yanında; tefsir târihini doğru okuyamama; hak ettiği konuma yerleştirememe gibi, yan etkileri de görülebilmektedir. Mesela hemen bütün alan literatüründe tefsirin "rivâyet" kanadını temsil ettiği ittifakla belirtilen Taberî tefsirinin; esasında, içerdiği çeşitli özelliklerden dolayı "dirâyet" kanadına da ait kılınması, gerektiği ifade edilmiştir[2]. Rivâyet ve dirâyet tipolojisiyle tefsirleri sınıflarken, yukardaki çekincenin farkında olarak, bu ayrımını yapacak ve tâbiûndan

---

[1] Mehmet Paçacı v.d., "Târih içinde Tefsir ve Tefsir Eğilimleri", **Kur'ân ve Hadis İlimleri**, Ankara, 2007, s.157.

[2] Mustafa Ünver, "Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri'nin Tefsir Târihine Katkıları Üzerine", **OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 17, 369-372, 2004, s. 369.

günümüze kadar geçen süreçte yazılmış; belli başlı rivâyet tefsirlerinin, Zülkarneyn kıssası yorumlarını inceleyeceğiz.

2.1.1 Mukâtil bin Süleyman ö. 150/767 Tefsîru Mukâtil

Yazdığı tefsir bütün olarak bize ilk ulaşan ve tâbiûn müfessirlerinden olan Mukâtil, Zülkarneyn kıssasını isrâilî rivâyetlere dayandırarak değerlendirmektedir. Ona göre, Zülkarneyn Kaf dağlarını ele geçirmiş olan Makedonyalı Kayser İskender'dir; o gün kabul edilen kozmolojide dünya düz bir tepsi gibidir ve onu çevreleyen dağlara Kaf dağları, denilmektedir. Adı İskender olan Zülkarneyn, bu dağların içinde kalan bütün dünyayı ele geçirmiş olarak gösterilmektedir. Allah, ona Cebrail'i gönderip vahyetmiştir. Ona Zülkarneyn denmesinin nedeni de, güneşin doğduğu ve battığı en uç bölgelere ulaşmış olmasından dolayıdır. Doğu seferinde karşılaştığı kavim, güneşin şiddetinden yer altında dehlizlerde yaşamaktadırlar, binaları yoktur. Ye'cûc ve Me'cûc, Nuh peygamberin oğlu Yâfes'in oğullarından, aynı adlı iki kardeşin soyundan gelmektedirler[3].

2.1.2 Taberî ö. 310/922 Câmiu'l-Beyân

Taberî, Zülkarneyn'in Rum milletinden, İskender adında, salih birisi olduğunu belirtmekte; bu nedenle Allah'ın, onu bir peygamber olarak seçtiğini ve arzdaki milletlere hâkim olarak gönderdiğini, rivâyet etmektedir. İskender ise, bu büyük göreve gücünün yetmeyeceğini arz ederek; Allah'ın yardımını talep etmiş, bunun üzerine Allah onun göğsünü, aklını ve dilini genişletmiştir. Allah tarafından kendisine Nûr ve Zulumât tahsis edilen İskender; bu güçlerle, karşılaştığı her orduyu yenmektedir. Sonunda İskender, iki dağın olduğu bölgeye varınca orada karşılaştığı toplum, Ye'cûc ve Me'cûc'e karşı kendisinden yardım istemektedir. Bunlar, dağların arkasındaki iki milletin, hayvanlar gibi olduklarını belirtmişlerdir. Taberî'nin, İbn İshâk'tan onun da Vehb bin Münebbih'ten almış olduğu bu rivâyet

[3] Mukâtil, **Tefsîru Mukâtil**, II/299-301.

isrâilî özelliklerle devam etmektedir[4]. Taberî de, Zülkarneyn kıssası yorumunu, Vehb'in bu rivâyeti üzerine bina etmektedir.

2.1.3 Semerkandî ö. 383/993 Bahru'l-Ulûm

Semerkandî, Kur'ân'daki Zülkarneyn'in İskender olduğunu bildirmekte ve ona neden iki boynuzlu denildiği sorusuna, Vehb bin Münebbih'in rivâyetini kullanarak cevap vermektedir. Vehb, Ehl-i Kitâb'ın bu konuda ihtilaf ettiğini bildirmektedir; bazıları o hem Rumların hem de Perslerin hükümdarı olduğu için ona 'iki boynuzlu' denildi, demişlerdir; fakat diğer grup, onun başının iki yanında, boynuza benzer çıkıntılar olduğu için, ona bu lakabın verildiğini belirtmektedirler. Aktarılan rivâyetin devamında, daha farklı cevap veren üçüncü bir grup daha bulunmaktadır; bunlara göre ise İskender, hem güneşin doğduğu son noktaya hem de battığı son sınıra kadar sefer yaptığı için, Kâf dağındaki kral ona iki boynuzlu demiştir[5]. Semerkandî'nin verdiği rivâyete göre, İskender iki dağın yakınına vardığında, oradaki halk Ye'cûc ve Me'cûc'u ona şikayet etmekte ve bu kavimlerin, kendilerine baskın yaparak gençlerini öldürdüklerini, taze mahsül ürünlerini yediklerini ve sakladıkları kuru erzakı da gaspedip götürdüklerini, bildirmektedir. Semerkandî'nin, bu iki toplumun, neden bu adla anıldıklarını açıklarken kullandığı rivâyete göre, Ye'cûc ve Me'cûc, Yafes bin Nuh'un evladından iki kardeştir; bu kardeşlerin zamanla soyu çoğalmış ve evlatları, onların adıyla anılmışlardır. Diğer bir rivâyete göre, Ye'cûc ve Me'cûc milletinden herbir kimse, bin çocuk sahibi olmadan ölmemektedir. Bunlar öyle çoğalmaktadır ki, gelecekteki hurûçlarında oluşturacakları kalabalık, Şam bölgesindeki Taberîye gölünün suyunu içerek gölü kurutacak ve bölgedeki tüm hayvanları, yeşillikleri, yaprakları, hatta ağaçları bile yiyip tüketeceklerdir[6].

---

4 Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, XVIII/105-118.

5 Semerkandî, **Bahru'l-Ulûm**, II/359.

6 **A.e.,** s.362.

2.1.4 İbn Atıyye ö. 546/1151 Muharreru'l-Vecîz

İbn Atıyye, Taberî'nin İbn İshâk'tan alıntıladığı Vehb bin Münebbih rivâyetini kullanarak; Zülkarneyn'in, Yunan milletinden olduğunu; onun bütün dünyaya hakim olmuş bir cihangir olan, târihteki Makedonya kralı İskender olduğunu, ifade etmektedir. Fakat onun, bir nebî olduğunu söyleyenlerin delillerinin zayıf olduğunu da belirtmektedir[7]. Müfessirimiz, onun lakâbı konusundaki sözlerin en güzelinin, iki yandan saçlarını ördüğü için ona iki boynuzlu denilmesi, olduğunu belirtmektedir. İbn Atıyye'nin Vehb'den aktardığı diğer bir rivâyete göre; İskender, hükümdar olmadan önce bir rüyâ görmektedir ve rüyâsında güneşin doğu ve batı kenarlarına tutunmaktadır ve rüyâsını anlatınca kendisine iki boynuzlu, denilmektedir. Sonra o hükümdar olunca, rüyâsının tevili olarak dünyanın doğusundaki ve batısındaki en uç iki bölgeye ulaşmıştır. Yani dünyanın "iki karn'ına" sahip olmuştur. İbn Atıyye, bu konuda Vehb bin Münebbih'ten iki rivâyet daha zikretmektedir; birinciye göre onun başının iki yanı bakırdan olduğu için, ona bu lakap verilmiştir; ikinciye göre de, sarığının altında gizlediği iki boynuzu olduğu için, ona Zülkarneyn denilmektedir. İbn Atıyye, rivâyetleri verdikten sonra Kâdî Ebû Muhammed'e atıfta bulunarak onun bunları eleştirdiğini aktarmaktadır[8].

İbn Atıyye; Zülkarneyn, târih kitaplarının anlattığına göre ordusuyla dünyayı adım adım dolaşmıştı demektedir; onun, bunu söylerken târihteki İskender'in seferlerini kastettiği ve İskender'i, Zülkarneyn kabul ettiği görülmektedir. Yine onun takvalı biri olduğunu, rastladığı her milletin veya şehrin boyun eğip onun itaatine girdiğini söylemektedir; ama bu konuda pek çok acaip ve garip rivâyetler olduğunu söylemekten de kendini alamamakta ve bu konu târihçilerin mevzuu olduğu için bu garip rivâyetleri uzatmayı hoş bulmuyorum demektedir. Garip rivâyetler derken de efsâneyi kastetmektedir; müfessirin târihî İskender'le efsânedekini henüz tam olarak ayırt edemediği görülmektedir. İbn Atıyye, İskender'in doğu seferinde karşılaştığı toplumun, güneş doğunca şiddetli sıcağa karşı hiçbir sığınakları olmadığı için; yer altındaki dehlizlere ya da denize girdiklerini aktarmakta[9]; fakat rivâyeti eleştirir

---

[7] İbn Atıyye, **el-Muharreru'l-Vecîz**, III/538.

[8] **A.e.,** s.538**.**

[9] **A.e.,** s.540.

mahiyette itirazî bir soru sorarak sonuçta, 'Eğer bunların güneşten korunacak dehlizleri varsa, güneşe karşı bir sütreleri, hem de kalın bir sütreleri var', demekte ve bu durumun âyete ters düştüğünü belirtmektedir[10].

İbn Atıyye, Ye'cûc ve Me'cûc'un ademoğullarından iki kabile olduğunu; bunların farklı cins ve gruplarının bulunduğunu; insanların, bunların nüfusu hakkında ihtilaf ettiğini; bu konudaki haberlerin pek sıhhatli olmadığını, bildirmekte ve o nedenle konuyu kısa tuttuğunu, bildirmektedir. Mesela Ye'cûc ve Me'cûc'un, boyu kısa olan türlerine ilişkin rivâyetlerde aşırılıklar varken; onların yaradılışları ve boylarının uzunluğu konularındaki rivâyetler, ifrat derecesindedir; yine bunların kulaklarının büyüklüğü konusunda da, bu ifratı görüyoruz, demektedir. Müfessir, Ye'cûc ve Me'cûc'un, arzda çıkarttıkları fesat konusunda da ihtilaf edildiğini bildirmektedir. Şöyle ki, kimi bu fesadın yağmalama, çalma ve öldürme şeklinde olduğunu belirtirken; diğerleri bunların, insan eti yediklerini bildirmektedir; fakat bir diğer grubun ise, bunların fesadının gelecekte vuku bulacağını; rivâyetin, geleceğe dönük bir uyarı olduğunu savunduklarını, belirtmektedir. Yine, Ye'cûc ve Me'cûc'e bahar aylarında bulutlardan ejderha yağdığı ve onların rızkının bu olduğu şeklindeki rivâyetlerin, doğru olmadığını; aynı şekilde, onların her birinin bin çocuğu olmadıkça ölmediği ve yollarda hayvanlar gibi çiftleştikleri rivâyetlerinin de doğru olamayacağını, söylemektedir[11].

2.1.5 İbn Kesîr ö. 774/1382 Tefsîru'l Kur'ân'il Azîm

İbn Kesîr, Zülkarneyn'in, Rum milletinden olduğu; Makedonya kralı Philip'in oğlu kral İskender olduğu; İskenderiye şehrini bina ettiği; onu bir meleğin göğe yükseltip, seddin mekanına götürdüğü; orada köpek yüzlü bir toplum bulunduğu; şeklinde devam eden malum rivâyeti, aktardıktan sonra bunu reddetmektedir. Sonra gerçek Zülkarneyn'in, Beytullah'ı, Hz. İbrahim ile beraber tavaf ettiğini; vezirinin Hızır olduğunu; bunun, İskender-i Evvel diye anılması gerektiğini; fakat İkinci İskender diyeceğimiz, Makedonya kralının vezirinin filozof Aristoteles olduğunu

10 **A.e.,** s. 541.

11 **A.e.,** s. 542.

vurgulamaktadır. Müfessirimiz, İskender-i Evvel'i Ezrakî'den, aldığını söylemekte; ama böyle bir figürün varlığını târihî olarak, ispatlayamamaktadır. Bu iddiasından pek de emin olamamakta ve sözü, doğrusunu Allah bilir diye bağlamaktadır. Zülkarneyn'in, İskender-i Evvel olduğu iddiasından dolayı İbn Kesîr'i, İbn Âşûr ve Tabâtabâî eleştirmişlerdir. İbn Kesîr, reddettiği Vehb rivâyetinin, İskender'in lakâbı konusunda söylediklerini kabul etmekte ve iki boynuzlu lakâbını, tefsir ederken aynı rivâyetin içinden bir bölümü kullanmakta, bir beis görmemekte ve Ehl-i Kitâb'ın, 'O, Rumların ve Farsların hakimi olduğu için ona böyle denildi', dediğini Vehb'den aktarmaktadır[12]. İbn Kesîr, Vehb'in rivâyetini bütün olarak reddetmemiştir. Yine de onun bu konuda çok farklı bir yeri vardır; ondan sonra çağımıza değin gelen müfessirler, İskender'in târihî kimliği açık olarak ortaya çıkmasına rağmen, Zülkarneyn'in, İskender olduğu iddiasını, savunmaya devam etmişlerdir.

İbn Kesîr, Vehb bin Münebbih'in rivâyetinin diğer bölümlerini kullanmaktadır[13]. Zülkarneyn'in batıda karşılaştığı topluma Zulümâtı musallat ettiğini, amansız karanlığın onların ağızlarından ve burunlarından vücutlarına, kapı ve bacalarından evlerine girdiğini, onları her yönden kuşatıp aciz bıraktığını rivâyet etmektedir. Yine rivâyete göre İskender bin altıyüz yıl yaşamış ve dünyayı enine boyuna dolaşıp, güneşin doğduğu ve battığı, en doğuya ve en batıya ulaşmıştır[14]. Doğuda karşılaştığı kavmi güneşten koruyacak bir engel olmadığı için bunlar mağaralarda yaşamakta, daha çok balık yemekte ve hayvanlar gibi çayır otlamakta ve kulakları çok büyük olduğu için onları yorgan ve yatak gibi kullanmaktadırlar. Bu halkın ülkesinde güneş ışınları o kadar şiddetlidir ki insanlar gündüzleri dışarı çıkamamaktadırlar[15]. Fakat sonunda İbn Kesîr, Ye'cûc ve Me'cûc hakkında onların sıfatlarını, şekillerini, boylarını ve kulaklarını anlatan garip rivâyetlerin kaynaklarının sağlam olmadığı söylemektedir; ama Vehb bin Münebbih'in sebep olduğu problem İbn Kesîr'den sonra da devam etmektedir[16].

---

[12] İbn Kesîr, **Tefsîru'l Kur'ân'il Azîm**, V/189.

[13] Süleyman Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri**, İstanbul, Yeni Ufuklar Neş., 1990, V/324.

[14] İbn Kesîr, **a.g.e.,** s. 193.

[15] **A.e.,** s. 194.

[16] **A.e.,** s. 195.

2.1.6 Suyûtî ö. 911/1505 Durru'l-Mensûr

Suyûtî, İbn Kesîr'den yüz otuz yedi sene sonra gelmiş olmasına rağmen; Vehb bin Münebbih el-Yemanî'den aldığı İskender rivâyetini, kullanmakta bir beis görmemekte ve Zülkarneyn'in Rum milletinden birisi olarak, adının İskender olduğunu, söylemektedir. Rivâyete göre ona bu lakâbın verilmesi, başının iki tarafının bakırdan olması nedeniyledir. O buluğa erince salih bir adam olmuş, Allah ona hitap etmiş ve seni bütün dünya milletlerine göndereceğim demiştir. O da, bu görevden korkmuş, Ya Rab! senin yardımın olmadan ben bunu başaramam demiştir[17]. İskender, güneşin battığı yerde büyük bir topluma rastlar; onları Zulumât ile bunaltıp bir yere toplar; sonra Nûr'la ortaya çıkıp Allah'a davet eder, bir kısmı inanır[18]. Daha sonra Türk coğrafyasının sınırına varır; salih bir ümmet kendisine sığınır ve iki dağın arasında, ötede hayvanlar gibi yaşayan azgın iki millet bulunduğunu bildirip, bunların yağmalarına karşı ondan yardım isterler[19]. Zülkarneyn ve veziri Hızır, karanlıklar ülkesine girerler; birbirlerinden ayrılıp günlerce zifiri karanlıkta yol alırlar; Hızır bir kuyu bulur suyundan içer yıkanır, bu ab-ı hayat suyudur; fakat Zülkarneyn, suyu bulamaz sonra tekrar buluşurlar[20]. Bu hikâye, Grek İskender efsânesinde, benzer şekilde İskender'le aşçısının başından geçmektedir. Grek efsânesindeki İskender'in, Kaf dağı ve melek macerasına benzeyen anlatımlar, isrâilî rivâyetler olarak Zülkarneyn kıssası biçiminde anlatılmakta ve tefsirlerimize girmiş bulunmaktadır[21].

Zülkarneyn veya İskender, güneşin battığı yere varır, orada on iki bin kapılı çok büyük bir şehir vardır ve şehir çok kalabalık bir nüfusa sahip bulunmaktadır. İlginçtir burada ikinci bir rivâyette bu şehir halkının Rumlar olduğu söylenmektedir. Bu şehir öyle gürültü yapmaktadır ki, bunların yüzünden güneşin batarken çıkarttığı ses duyulmamaktadır[22]. Güneşin doğduğu yere varınca orada bir halk bulur; onları

17 Suyûtî, **Durru'l-Mensûr**, IX/641.

18 **A.e.,** s. 643.

19 **A.e.,** s. 645.

20 **A.e.,** s. 653.

21 **A.e.,** s. 658.

22 **A.e.,** s. 668.

güneşten koruyacak tabiî veya yapay hiçbir engel bulunmamaktadır; güneş ışınları öldürücü yakıcılıktadır; bu nedenle halk güneş doğarken suya veya yeraltı dehlizlerine girmekte; ancak gün batarken çıkmakta ve hayvanlar gibi otlamaktadırlar, bunların kulakları da çok büyüktür[23].

Ye'cûc ve Me'cûc ile ilgili olarak, Vehb'in rivâyetinde anlatılan herşeyi, Suyûtî'de buluyoruz. Mesela bunların her birinin bin çocuğu olmadıkça ölmediği; nüfuslarının bütün insanların onda dokuzunu oluşturacak kadar kalabalık olduğu[24]; Ye'cûc ve Me'cûc'un yirmi iki kabileden oluştuğu; seddi inşa eden Zülkarneyn'in, yirmi bir kabileyi dağların arkasına hapsettiği; fakat bir kabilenin dışarıda kaldığı ve bunların Türkler olduğu[25]; yine Ye'cûc ve Me'cûc Adem'in soyundan olmalarına rağmen, boylarının bir karış, iki karış veya 3 karış olduğu[26], gibi anlatımların hepsi **Durru'l-Mensûr**'da mevcuttur.

2.1.7 Cemaluddîn el-Kâsimî ö. 1332/1914 Mehâsinu't-Te'vîl

Kâsimî'nin tefsiri, rivâyet tefsiri[27] olsa da o Zülkarneyn kıssasını açıklarken müfessirlerin aktardığı isrâilî rivâyetleri kullanmamakta ve âyetlere bağlam içinde kısa ve net mealler vermektedir çünkü Ka'bu'l-Ahbâr ve Vehb bin Münebbih'ten sonra on iki, on üç asır geçmiş, insanlığın bilgisi çok yükselmiştir. Fakat gelenek o kadar güçlüdür ki Kâsimî yine de Zülkarneyn'in kimliği konusunda klasik müfessirlerimizin kahir ekseriyetine uymakta ve Vehb'in rivâyetini alarak Zülkarneyn'in, Makedonyalı Büyük İskender olduğunu ifade etmektedir[28].

---

[23] **A.e.,** s. 670.

[24] **A.e.,** s. 672,3.

[25] **A.e.,** s. 675.

[26] **A.e.,** s. 676.

[27] Kasımî'nin tefsirinin rivâyet olduğu konusunda, Bkz.: Paçacı, "Târih içinde Tefsir", **Kur'ân ve Hadis İlimleri**, s.159.

[28] Kâsimî, **Mehâsinu't-Te'vîl**, VII/64.

2.2 Dirâyet Tefsirlerinde Zülkarneyn Kıssası

Kur'ân'ı tefsir etme faaliyeti, aslında başlangıçtan beri anlama, açıklama ve yorumlama unsurlarını içermesi bakımından bir insan faaliyetidir. Bu ilk müfessir Hz. Peygamberden beri böyledir. Tefsire ilişkin açıklamalar, Peygamberimiz (s.a.v.) ile başlamış sahabe ve tâbiûn dönemlerinde artarak devam etmiştir. Her müfessir kendi bilgi birikimine, tecrübe ve kavrayışına dayanarak görüşlerini ifade etmiştir. Dolayısıyla aklî tefsir yani dirâyet tefsiri Hz. Peygamberden beri var olagelmiştir[29]. Biz bu başlık altında tâbiûndan günümüze kadar geçen süreçte yazılmış belli başlı Dirâyet tefsirlerinin Zülkarneyn kıssası yorumlarını inceleyeceğiz.

Zülkarneyn kıssasına ilişkin açıklamalarda; Rivâyet tefsirleri sadece rivâyetlere dayanırlarken, Dirâyet tefsirleri hem rivâyetleri kullanmışlar hem de mantığın ustası filozof Aristoteles'e vermiş oldukları önemden dolayı onun talebesi İskender'i, Zülkarneyn olarak kabul etmek gibi bir eğilim göstemişlerdir. Örneğin, Fahrettin Razî İskender'in târihî kimliğini iyi tanımasına rağmen, Aristo'nun prens öğrencisinin özel yerine işaret eden Ebu Ali Sinâ'nın entelektüel etkisiyle[30], Makedonyalı İskender'in Zülkarneyn olduğunu savunmakta fakat cevaplanması gereken bir sorun bulunduğunu da itiraf etmektedir[31].

2.2.1 Zemahşerî ö. 538/1143 el-Keşşâf

Bir dirâyet tefsiri yazan Zemahşerî, Vehb'in bu konudaki rivâyetini kullanmıştır; o da, Zülkarneyn'in, kendi çağında bütün dünyaya hakim olmuş, Rum kralı İskender olduğunu, düşünmektedir. Zemahşerî, bu görüşünü teyid için rivâyetler vermektedir; ki buna göre, târihte bütün dünyaya hakim olmuş iki mümin kral bulunmaktadır; bunlardan birisi de Zülkarneyn'dir, o salih bir adamdır; Allah, ona ilim ve hikmet vermiş, heybet giydirmiş, onu tüm arzın hakimi yapmış; Zulumât ve Nûr'u ona, musahhar kılmıştır. Gece sefere çıktığında Nûr, onun önünü

[29] Paçacı "Târih içinde Tefsir", **a.g.e.**, s. 159.

[30] Tabâtabâî, **el-Mizân**, XIII/202.

[31] Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, XXI/493-5;

aydınlatmakta; gündüz sefere çıktığında Zulumât, arkasından gelip onu kuşatarak tehlikelere karşı, korumaktadır. Onun peygamber olduğu söylenmiş, hatta Melek olduğu iddia edilmiştir. Fakat diğer bir rivâyete göre Hz. Ali, onun melek ve peygamber olmadığını, salih bir kul olduğunu; Allah'ın onu sevdiğini ve bulutları onun hizmetine verdiğini, bildirmiştir.

Zemahşerî, onun lakâbı konusunda da Vehb bin Münebbih'den gelen rivâyetleri almaktadır. O Rumların ve Farsların -Rumların ve Türklerin de denilmiştir- kralı olduğu için; ya da başının iki yanı bakırdan olduğu için, ona Zülkarneyn denilmiştir[32].

Zemahşerî, güneşin battığı mekan konusundaki rivâyetleri de almaktadır. Zülkarneyn, batı seferinin sonunda, güneşi "Ayn Hemie" de batmakta iken görmüştür. Hemie kelimesinin okunuşunda İbn Abbas (r.a.) ile Muaviye (r.a.) ihtilaf ederler; İbn Abbas (r.a.) bunu "Hemie" diye okur, anlamı "kara balçıklı" sudur; Muaviye (r.a.) "Hâmie" diye elifle okur, anlamı "sıcak" sudur. Muaviye (r.a.), bunu Abdullah bin Amr (r.a.)'a sorar, o da kendisinin kelimeyi Emiru'l-Muminin gibi okuduğunu söyler. Muaviye (r.a.), bunun üzerine Kab'ul Ahbar'ı çağırtır; o da kendisinin Tevrât'ta güneşi çamurlu bir suya batarken bulduğunu ifade eder; bu açıklama İbn Abbas (r.a.)'ın sözüne uygundur. Bunları aktardıktan sonra Zemahşerî, bu anlaşmazlığı tevil etmeye çalışmakta ve iki okunuşun anlamlarının birbiriyle çelişmediğini, ifade etmektedir. Ayrıca müfessirimiz, batı seferinde karşılaşılan halkın cezalandırılması konusunda, Zülkarneyn'e verilen tercih yetkisi konusunda, bu milletin öldürülmek yerine esir edilmelerinin, onlar için bir cezau'l-hüsna olacağını savunmaktadır[33].

Zemahşerî, İskender'in doğu Seferi için, Ka'bu'l-Ahbar'dan bir rivâyet vermektedir; buna göre, bu ülkede dağlar, ormanlar, binalar yoktur, sadece dehlizler vardır; güneş doğunca insanlar, yer altındaki dehlizlere girmekte ve ancak güneş batarken, maîşetleri için çıkmaktadırlar. Bazılarına göre bu dehlizlerin bir ucu Çin'in ötesinde yüzeye çıkmaktadır ve bu ülkede çok büyük kulakları olan insanlar yaşamaktadır; bunlar bir kulaklarını alta serip, diğerini örtünerek yatmaktadırlar ve

---

[32] Zemahşerî, **el-Keşşâf**, II/743.
[33] **A.e.,** s. 744.

burada güneş, sanki üzeri yağ kaplı bir sudan doğmaktadır. Güneş doğarken madenî bir ses duyulmakta ve bu insanlar dehlizlerden çıkarken çıplak vücutlarını yağlamakta; denizden tuttukları balıkları, güneşte kurutmaktadırlar[34].

Zemahşerî, Ye'cûc ve Me'cûc'un Yafes'in çocuklarının soyundan geldiğini; Ye'cûc'ün, Türklerden ve Me'cûc'un, Deylemlilerden olduğunu bildiren, rivâyeti aktarmaktadır. Bunların, arzda fesat çıkarması açıklanırken; baharda ortaya çıkıp saldırarak, yeşillik namına ne varsa her şeyi yiyip tükettikleri ve kuru gıdaları da yüklenip götürdükleri, hatta insan eti yedikleri, söylenmiştir. Huzeyfe'den, İbn İshâk kanalıyla gelen bir hadis aktarılmakta ve buna göre Peygamberimiz (s.a.v.), 'Ye'cûc ve Me'cûc kavimlerinden bir kimsenin bin erkek çocuğu olmadıkça, onlar ölmezler', demektedir[35]; bunların, çok uzun ve çok kısa boylu olan sınıflarının bulunduğu da aktarılmaktadır[36].

Keşşâf, bir dirâyet tefsiri kabul edilmesine rağmen Zülkarneyn kıssasının tefsirinde onun rivâyet tefsirlerinden bir farkı yoktur, onun yorumlarında hakim olan isrâilî rivâyetlerdir.

2.2.2 Fahreddin Râzî ö. 606/1209 Mefâtihu'l-Gayb

Râzî de, Vehb'in bu konudaki rivâyetini kabul etmektedir; buna göre, Kur'ân'daki Zülkarneyn, Yunanlı Philip'in oğlu Makedonya kralı İskender'dir; fakat o bir dirâyet tefsiri sahibi olarak, verdiği rivâyetleri destekleyen mantıkî deliller ileri sürmektedir. Ona göre, Kur'ân'daki Zülkarneyn'in, o gün bilinen bütün dünyaya hakim olduğunu düşündüğümüzde; böyle büyük bir hükümdarın adının, unutulmadan bize ulaşması gerektiğini kabul etmemiz, gerekmektedir. Târihte dünyanın doğularına ve batılarına hakim olmuş İskender'den başka kral bilinmediğine göre(!); Zülkarneyn'in, İskender olduğunu kabul etmek, ona göre mantığın gereği olmaktadır[37]. Böylece, Razî'nin yorumlarına dirâyet tefsiri

34 **A.e.,** s. 745.

35 **A.e.,** s. 746.

36 **A.e.,** s. 747.

37 Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, XXI/493,4.

özelliğinin yansıdığını görüyoruz; çünkü o tefsirini sadece rivâyete dayalı olarak yapmamakta; buna ilave olarak, iddiasını aklî delillerle de ispat etmeye çalışmaktadır.

Kelamcı olan Râzî, kendi görüşünde bir çelişkinin bulunduğunun da farkındadır. Şöyle ki; ona göre, İskender, filozof Aristoteles'in talebesidir ve doğal olarak onun itikadı üzere olması gerekmektedir; Kur'ân'da Allah'ın, Zülkarneyn'i, yani İskender'i yüceltmesi ve ondan razı olduğunu bildirmesi; bizim dolayısıyla, 'Allah'ın, Aristoteles'in hak ve doğru olduğunu onaylamış olduğunu' kabul etmemizi de, gerektirmektedir; ama buna imkan yoktur, öyleyse bunun çözümü nedir? Bu soruyu cevapsız bırakan Râzî, konuyu, 'En doğrusunu Allah bilir' diye bağlamaktadır[38].

Râzî, İskender'e iki boynuzlu denilmesine neden olarak gösterilen gerekçeleri tek tek saymaktadır. Bunlar arasında Vehb'in rivâyetleri de vardır; mesela onun başının iki yanı bakırdan olması ya da onun başında boynuza benzer iki çıkıntı bulunması nedeniyle ona bu lakâbın verildiğini aktarmaktadır[39].

O, batı seferi ve güneşin battığı yer ile ilgili rivâyetleri vermekte; fakat bu rivâyetleri eleştirmektedir. Meselâ İskender'in batıda ulaştığı şehrin on iki bin kapısı olduğunu ve şehir halkının çıkarttığı gürültünün güneşin batarken çıkarttığı sesi bastırdığını söyleyen İbn Cüreyc'in, rivâyetini acayip bulmaktadır[40]. Yine Razî'nin, dirâyet tefsirine uygun mantıki açıklamalar yaptığını görüyoruz. Ay tutulması ile ilgili haberleri, yorumlayarak; mantıken, güneşin dünyada bir denizde veya gölde batmasının mümkün olamayacağı, sonucuna ulaşmaktadır. Ay tutulmasını izleyen batıda meskün memleketler, olayın gecenin evvelinde olduğunu söylerken; aynı olayı izlemiş olan doğudaki insanların, tutulmanın gündüzün evvelinde olduğunu söylemelerinden; güneş veya ayın dünyada bir yerde batmadığını ispatlamakta ve onların dünya semasında hareket ettiği sonucunu çıkarmaktadır. Böylece âyette geçen, 'Güneşi, kara bir balçıkta batıyor buldu' sözünü yanlış anlamamamız gerektiğini, söylemektedir[41].

---

38 **A.e.**, XXI/495.
39 **A.e., s**. 494.
40 **A.e., s**. 496.
41 **A.e., s**. 496.

Râzî'nin, Zülkarneyn'in doğu seferi hakkında, iki ayrı görüş olarak verdikleri de, isrâilî rivâyetlerdir. Zülkarneyn'in, doğuda ulaştığı yer hakkında verilen birinci görüşe göre, orada insanları güneşin şualarından koruyacak ağaç, dağ, bina gibi hiçbir engel bulunmamaktadır; bu nedenle güneş doğunca halk, yerin altına kazılmış tünellere sığınmakta; veya suya dalmakta ancak, güneş batınca rızık ve geçimleri için, çıkabilmektedirler. Tefsir kitaplarında anlatılan ikinci görüşe göre, bazıları daha da doğuya Çin'in ötesine kadar giderek, bu halka ulaşmışlardır; bu toplum hayvanlar gibi çıplaktır ve kulakları öyle büyüktür ki, onları yatak yorgan gibi kullanmaktadırlar. Güneşin doğuşu yaklaşınca müthiş bir şangırtı duyulmakta, bazıları bayılmaktadır. Doğan güneşin ışıkları, suyun üzerindeki zeytinyağı gibi durmaktadır; güneş doğmadan önce insanlar telaşla dehlizlerine girmekte ve ancak günün sonunda dışarı çıkabilmektedirler; çıkanlar da balık tutmakta ve sonra balıkları, güneşte pişirmektedirler[42].

Razî, Ye'cûc ve Me'cûc konusunda kelimeleri tahlil ettikten sonra yine rivâyetleri vermektedir. Ye'cûc ve Me'cûc kelimeleri hakkında iki görüş vardır. Birincisine göre, Ye'cûc ve Me'cûc kelimeleri gayrı munsarif olmalarından da anlaşılacağı gibi, Arapça değildirler. İkincisine göre ise, bunlar müştak yani türetilmişlerdir. Kisâî, Ye'cûc kelimesinin (تَأَجَّجَ النار) 'ateş tutuştu'dan alındığını, çok hızlı hareket ettikleri için onlara Ye'cûc denildiğini; Me'cûc kelimesinin de مَوْج البحر 'denizin dalgaları'ndan alındığını söylemiştir.

Ye'cûc ve Me'cûc'un hangi millettten oldukları konusunda ihtilaf edilmektedir. Ye'cûc'ün Türklerden, Me'cûc'un Deylemlilerden olduğu söylenmiştir. Bazıları onları bir karış boylu, küçük insanlar olarak vasfetmiş; başkaları da çok uzun boylu, iri kimseler olarak anlatmışlardır. Bazıları da, onların pençeleri ve yırtıcı hayvan dişi gibi dişleri olduğunu, söylemişlerdir. Bunların, arzda çıkarttığı fesat konusunda da ihtilaf edilmiştir; bunların insan öldürdüğü belirtilmiş veya insan eti yedikleri bildirilmiş, ya da başkalarına ait taze mahsulü yeyip bitirdikleri, geriye bir şey bırakmadıkları ve kuru gıdaları da gasb edip götürdükleri söylenmiştir[43].

---

[42] **A.e.,** s. 497.

[43] **A.e.,** s. 499.

2.2.3 Kurtubî ö. 671/1272 el-Câmiu li-Ahkâm

Kurtubî, Zülkarneyn'in Mısır'lı ama Yunan orijinli birisi olduğunu ve adının da Merzuban bin Merduye el-Yunânî olduğu, söylemektedir. Kurtubî'nin belittiğine göre, İbn Hişâm, onun adının İskender olduğunu, İskenderiye şehrini onun inşa ettiğini ve şehrin onun adına nispet edildiğini aktarmaktadır[44]. Müfessirimiz, Zülkarneyn konusunun, problemli olduğunu belirtmekte ve ilk problemin Zülkarneyn'in kimliğini belirlemede, ortaya çıktığını açıklamaktadır; çünkü onun hem bir peygamber olduğu, hem Makedonya kralı İskender olduğu hem de Hermes olduğu iddia edilmiştir, demektedir[45].

Kurtubî, bu konudaki rivayetleri saymaktadır. Bunlara göre; Vehb bin Münebbih, onun Rum milletinden olduğunu söylemiştir; Taberî'nin naklettiği bir hadise göre o, Rum'lardan bir gençtir. İbn Atıyye ise, bunun senedi zayıf bir hadis olduğunu bildirmektedir; Süheyl, ilmu ahbara göre Zülkarneyn'in iki tane olduğunu ifade etmiştir; birincisinin İbrahim (a.s.) zamanında yaşadığı ve onunla görüştüğü söylenirken; diğerinin İsa (a.s.)'a yakın bir dönemde yaşamış olan kral Efridun, olduğu iddia edilmektedir; ama onun da ne kadar yaşadığı, ne zaman yaşadığı konusunda ihtilaf edilmiştir. Onun; Musa (a.s.)'dan sonra, İsa (a.s.)'ın asrından sonra ve İbrahim (a.s.) zamanında yaşadığı ayrı ayrı savunulmuş ve Hızır'ın onun veziri olduğu belirtilmiştir.

Vehb bin Münebbih, onun lakabı konusunda, sarığının altında gizlediği iki boynuzu olduğu için, ona Zülkarneyn denildiğini bildirmiştir[46]. Kurtubî, bu lakâbın verilmesinin gerekçelerini sayarken Vehb bin Münebbih'in diğer rivâyetlerini de vermektedir; o hem Rumların hem Farsların kralı olduğu için ona Zülkarneyn denilmektedir. Kurtubî'nin, Ukbe bin Âmir (r.a)'den naklettiği hadise göre, Ehl-i Kitâp'tan bir adam Peygamberimiz (s.a.v.)'e Zülkarneyn'i sormuş; o da, onun Rum milletinden bir genç olduğunu, kendisine krallık verildiğini ve sefere çıkarak Mısır arzına geldiğini, orada İskenderiye şehrini kurduğunu, bildirmiştir. Rivâyete göre;

[44] Kurtubî, **Câmiu li-Ahkâm**, XI/45.
[45] **A.e.,** s. 46.
[46] **A.e.,** s. 47.

şehri inşa işi tamamlanınca ona bir melek gönderilmiş; birlikte göğe yükselmişler, aşağı baktıklarında İskenderiye şehrini görmüşler; bunun ardından daha yukarıya yükselmişler, sonra melek ona aşağıda görülenleri açıklamıştır. Aşağıda dünyanın tamamı görünmektedir; çevresinde siyah renkli bir okyanus bulunmaktadır; Melek ona, Allah seni bütün dünyaya sultan yapacak; dünyayı dolaş, cahillere hakikati öğret âlimleri koru demiştir[47].

Güneşin, kara bir bataklıkta mı battığı, yoksa sıcak bir suda mı battığında, ihtilaf edilmiştir; bunun sebebi, 'Hemie' kelimesinin farklı kıraatlerinin olmasıdır. İbn Abbas (r.a.) ile Muaviye (r.a.) arasında kelimenin kıraatinde bir ihtilaf olmuş; kelimeyi Muaviye (r.a.) sıcak su olarak okumuş, İbn Abbas (r.a.) ise çamurlu kara bir su diye okumuştur. Konu Ka'b el-Ahbar'a sorulmuş; o da biz Tevrât'ta güneşi çamurlu suda batarken buluyoruz demiştir[48].

Kurtubî, doğu seferini açıklarken de isrâilî rivâyet vermektedir; bu seferde karşılaştığı kavim, güneşin şiddetinden yer altında dehlizlerde yaşamakta ve gündüzleri dışarı çıkamamaktadır[49].

Kurtubî, Ye'cûc ve Me'cûc'ü açıklarken, Vehb bin Münebbih'ten uzun bir rivâyet aktarmaktadır; buna göre, Zülkarneyn Rum milletindendir; yaşlı bir kadının tek oğludur, büluğa erince salih bir kimse olmuş; Allah, ona hitab etmiş ve dünya milletleri kendisine tanıtılmıştır. Batıda Nasik, doğuda Mensek, diğer uç noktalarda Havil ve Tavil milletleri yaşamaktadır. Ortada, bütün bir arz boyunca yayılmış, kalabalık insanlar ve cinler yaşamaktadırlar; bu coğrafyada, iki büyük kabile bulunmaktadır; bunlar Ye'cûc ve Me'cûc'dür. Uzun rivâyet devam etmektedir; arzın ortalarındaki bölgede yaşayan salih bir kavim, dağların ötesinde yaşayan iki azgın millete karşı, Zülkarneyn'den yardım istemektedirler. Bu kavimler, hayvanlar gibidirler, saldırarak bunların mahsulatını, yeşillikleri ve hayvanlarını; hatta arzdaki akrep, yılan dahil bütün haşeratı yemektedirler. Salih kavim, bunların saldırılarından aciz kalmışlardır. Bir de bunların, çok hızlı ürediklerini söylemektedirler;

---

47 **A.e.,** s. 48.

48 **A.e.,** s. 49.

49 **A.e.,** s. 47.

Zülkarneyn'e hitaben, 'Sana vergi versek bizimle bunlar arasına bir set yapar mısın', demektedirler[50].

2.2.4 Beydâvî ö. 685/1286 Envâru't-Tenzîl

Bedavî'ye göre, Zülkarneyn, Farsların ve Rumların veya doğunun ve batının kralı İskender'dir. Onun nebî olduğu konusunda ihtilaf edilse de; imân ve salâhı konusunda ittifak edilmiştir. Bunun kimliğini Yahûdîler veya müşrikler Peygamberimiz (s.a.v.)'i imtihan etmek için sormuşlardır[51].

Beydavî, bundan sonraki âyetleri, batı ve doğu seferi üzerine anlatılan isrâilî rivâyetlere hiç başvurmadan açıklamaktadır. Fakat Ye'cûc ve Me'cûc konusuna gelince, onun tekrar rivâyetleri kullandığını görüyoruz: Bunlar iki kabiledir ve Nuh oğlu Yafes'in çocuklarıdır. Ye'cûc'ün Türklerden, Me'cûc'un de dağlılardan olduğu söylenmektedir. Bunlar yağma yapmakta, insanları öldürmekte, ülkeleri tahrib etmekte, ekinleri telef ederek fesad çıkarmaktadırlar. Özellikle, bahar aylarında ortaya çıkıp saldırarak, mahsul ve yeşillik namına ne varsa yemekte; insanların kuru gıdalarını yağmalayıp götürmektedirler; hatta bunların insan eti yedikleri, söylenmektedir[52].

2.2.5 Nesefî ö. 710/1310 Medâriku't-Tenzîl

Nesefî'ye göre de, Zülkarneyn, İskender'dir; o, bütün dünyaya hakim olmuş dünyaya hükmetmiş târihteki dört kraldan birisidir. O, salih bir kuldur, Allah da ona ilim ve hikmet lutfetmiş; Nûr ve Zulumâtı onun emrine musahhar kılmıştır. Sefere çıktığında Nûr, ona yol göstermekte; Zulumât, onu arkasından kuşatarak, düşmana geçit vermemektedir. Onun, bir peygamber olduğu söylenmekte, hatta o meleklerden

---

[50] **A.e.,** s. 50-52.

[51] Nâsıruddîn Beydâvî eş-Şîrâzî, **Envâru't-Tenzîl va Esrâru't-Te'vîl**, Thk: Muhammed Abdurahman Mar'aşlı, 1.Bs., Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâs el-Arabî, 1418h., III/291.

[52] **A.e.,** s. 293.

bir melekti denilmektedir; Rum ve Farsın meliki olduğu için; ya da kafasında boynuza benzer iki çıkıntı olduğu için, ona Zülkarneyn denilmektedir[53].

Nesefî, Grek efsânesindeki İskender'in 'Âb-ı Hayâtı' arama hikâyesini, İskender dediği Zülkarneyn için, anlatmaktadır; buna göre Zülkarneyn, kitaplarda Sâm'ın oğullarından birisinin, 'Aynı Hayat'ı bularak içtiğini ve ölümsüzlüğe kavuştuğunu okumakta ve bu suyun peşine düşmektedir; veziri ve teyzesinin oğlu Hızır'la birlikte 'Aynu'l-Hayât' (عين الحياة)'ı aramak için, sefere çıkarlar; Hızır, suyu bulup içer ve ölümsüzlüğe kavuşur ama Zülkarneyn, suyu bulamaz. Nesefî bir rivâyet daha vermektedir; Zülkarneyn, batı seferi sonunda güneşin battığı suyun yanında, elbise olarak av hayvanlarının derilerine bürünen çıplak bir kavme rastlamaktadır[54].

Nesefî, doğu seferinin sonunda karşılaşılan toplumla ilgili olarak, şunları aktarmaktadır; bunların ülkesinde hiçbir bina yoktur ve öldürücü güneş doğunca bütün halk, yeraltındaki dehlizlere sığınmaktadır. Müfessir, Ye'cûc ve Me'cûc ile ilgili rivâyetleri de tefsirine almaktadır; bu kavimler, Yafes'in oğullarının soyundandırlar; Ye'cûc Türkler'den, Me'cûc de Deylemli'lerdendir; bunlar öyle azgın ve sınır tanımaz bir güruhtur ki, insan eti yedikleri söylenmektedir. Bu kavimler, baharda ortaya çıkıp saldırarak; insanların mahsulünü ve yeşillik namına herşeyi yeyip tüketmekte ve insanların stoğunda bulunan kuru gıdaları, ne varsa yağmalayıp götürmektedirler. Bunlardan her biri, hepsi silah taşıyan bin çocuğunu, görmedikçe ölmemektedir; denildiğine göre bunlar iki sınıftır; kimi kısalıkta aşırı derecede kısa, kimi de uzunlukta aşırı derece uzun boyludurlar[55]. Bunlar, bir gölle karşılaştıklarında gölün bütün suyunu içmekte; çevredeki bitkileri, hatta ağaçları bile yemekte; hayvanları ve haşeratı dahi yeyip bitirmektedirler. Savaşta diğer milletlere galip gelmektedirler; fakat Mekke, Medine ve Beyti Makdis'e girememişlerdir. Sonra Allah, bunların enselerine yerleşen kurtçuklar musallat etmekte ve bu kurtçuklar bunları helak etmektedir[56].

---

53 Nesefî, **Medâriku't-Tenzîl**, III/28.

54 **A.e.,** s. 28.

55 **A.e.,** s. 29.

56 **A.e.,** s. 30.

Nesefî'nin tefsiri dirâyet tefsiri kabul edilir ama Zülkarneyn kıssası için yazdıklarına baktığımızda ona tam anlamıyla bir rivâyet tefsiri diyebilmekteyiz.

2.2.6 Ebu's-Su'ûd ö. 982/1574 İrşâdu'l-Akl

Ebu's-Su'ûd'a göre, Kur'ân'daki Zülkarneyn, Makedonya kralı Philip'in oğlu, Yunanlı Büyük İskender'dir; târih kitaplarının şahadeti onun, İskender olduğunu çok açık göstermektedir. O, Arap krallarını yenmiş, Kızıl Deniz'e dayanmış, sonra Mısır'a yönelip İskenderiye şehrini kurmuştur; Beyti Makdis'de kurbanlar kesmiş, Ermenistan'a yönelerek Babu'l Ebvâb'ı yaptırmıştır. Sonra Hindistan'a yönelip orayı fethetmiş orada bir sürü şehir kurmuştur. Çin'e yönelip, gazalar yapmış, pek çok uzak milletle savaşmıştır. Sonra Horasan'a dönmüş yine bir çok şehir yaptırmıştır, Irak'a gelip hastalanmış ve Şehrizor'da ölmüştür. Ebu's-Su'ûd'un yazdıklarını Razî'den iktibas ettiğini görmekteyiz[57]. Aslında Ebu's-Su'ûd'un anlattıkları, târih değil kısmen efsânedir; târihteki İskender, hiçbir zaman Kafkaslara gitmemiş, ve orada bir set yaptırdığı iddia da edilmemiştir. Târihçilerin söylediğine göre; onun seferleri, o kadar hızlıdır ve savaş ve isyanlarla o kadar doludur ki, büyük bir set yaptıracak zamanı hiç olmamıştır. O, Mısır'dan Şam'a, oradan da doğuya Perslere yönelmiştir ama ne Kafkaslara ne Serendip adasına ne de Çin'e gitmiştir.

Ebu's-Su'ûd İbn Asakir'den aktararak, otuz altı veya otuz iki yıl yaşamış ve Davud (a.s.) ve Süleyman (a.s.) dan sonra gelmiş olan İskender'in, özelliklerinin İkinci Zülkarneyn olan Makedonyalı'dan başkasına uymadığını ve zaten İmam Razî'nin de bunu açıkladığını söylemektedir. Böylece ikinciden farklı, daha önce yaşamış bir Zülkarneyn (İskender) olduğunu da belirtmiş olmaktadır. Halbuki, daha önce yaşadığı iddia edilen ilk İskender'i, ileri sürenler; bunu, Makedonyalı'nın Zülkarneyn olduğunu reddetmek için dile getirmişlerdi. Fakat Ebu's-Su'ûd, hem daha önce yaşamış bir İskender'e inanmakta; hem de Makedonyalı İskender'in, Zülkarneyn olduğunu iddia etmektedir. Durumu bildiği için de, şöyle bir açıklama

[57] Ebu's-Su'ûd el-'İmâdî, **İrşâdu'l-'Akli's-Selîm ila Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm**, 9 c., Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâs el-Arabî, t.y., V/239,240.

yapma ihtiyacı duymaktadır; Zülkarneyn'in, daha önce yaşamış olan İskender'e nispet edilmesi sonucunu çıkarmak, biraz zor görünüyor. Onun bu yorumu bu konudaki karışıklığı artırmaktadır.

Ebu's-Su'ûd, İbn Kesîr'in, ilk İskender'in Zülkarneyn olduğuna delil olarak, Ezrakî'den verdiği rivâyetleri aynen aktarmakta; fakat onu Zülkarneyn olarak kabul etmemektedir. Ebu's-Su'ûd'un verdiği rivâyete göre, ilk İskender İbrahim (a.s.) eliyle müslüman olmuş ve onunla birlikte Kabe'yi tavaf etmiştir; İbrahim (a.s.)'a saygısından dolayı hacca yürüyerek gitmiş, ata binmeyi kabul etmememiştir. Hızır, bu ilk İskender'in danışmanıdır, onun ordusunun önünde yürümektedir; bulutlar ona boyun eğdirilmiştir, ve o askerlerini bulutlara taşıtmaktadır.

Yine onun, Zülkarneyn'in lakâbı konusunda saydıkları içinde, isrâilî rivâyetleri görüyoruz; Ebu's-Su'ûd, Vehb'in dediği gibi o hem Fars'ın hem Rum'un kralı olduğu için; ya da başında boynuza benzer iki çıkıntı olduğu için; veya başının iki yanı bakırdan olduğu için, ona bu lakâb verilmişti, demektedir[58]. İsrâilî bir rivâyet olan Nûr ve Zulumât'ın onun emrine verildiği ve savaşlarda bunlarla ona başarı ihsan edildiğini de aktarmaktadır.

Ebu's-Su'ûd, Zülkarneyn için sayılan vasıfları sıraladıktan sonra onun şecaatinden bahsetmekte ve bu şahsiyetin ancak ikinci Zülkarneyn, yani Makedonyalı İskender olması gerektiğini söylemekte ve zaten İbn Kesîr de böyle söylemişti diyerek; onun, Yunanlı ve Rum milletinden, Philip'in oğlu İskender olduğunu savunmakta ve onun soy kütüğünü, Hz. İbrahim'e kadar götürüp ona bağlamaktadır. Halbuki İbn Kesîr, tefsirinde değil, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**' sinde bu soy bağını İbn Asakir' den alıntılamakta[59]; ama bu iki şahsiyeti aynı kişi kabul etmenin çok büyük hata olduğunu ve fitnelere sebebiyet verdiğini söylemektedir ve aslında demek istediği, Makedonyalı'yı, Zülkarneyn kabul etmenin büyük yanlış ve fesad kaynağı olduğudur. Ebu's-Su'ûd, İbn Kesîr'in bu eleştirilerini de vermekte; fakat yine de Makedonyalı İskender'i, Zülkarneyn olarak tercih etmektedir[60].

---

[58] **A.e.,** s. 240.

[59] Ebu'l-Fidâ' İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Thk: Alî Şîrî, 14c., 1.Bs., Dâru'l İhyâi't-Turâsi'l Arabî, 1988, II/125.

[60] Ebu's-Su'ûd, **a.g.e.**, s.241.

Batı seferinde, Zülkarneyn'in karşılaştığı kavimle ilgili olarak; Ebu's-Su'ûd'un, bildiğimiz isrâilî rivâyetleri verdiğini görüyoruz; bu kavmin, hayvan derisi giyen vahşiler olduğunu ve bunların, denizin dışarı attığı (pis) şeyleri yediklerini söylemektedir[61]. Yine onun doğu seferi sonunda karşılaşılan kavimle ilgili olarak; isrâilî rivâyeti verdiğini görmekteyiz; bunlarla, güneş aralarında hiçbir engel bulunmamaktadır, hatta elbiseleri bile yoktur; güneş doğunca yer altı dehlizlerine veya denize girmektedirler; ancak gün batarken maişetleri için, çıkmaktadırlar. Bu kavme ulaşmak için, Çin'in ötesine kadar gitmek gerekmektedir; bunların kulakları öyle büyüktür ki, yatarken birini alta serip, diğeri ile örtünmektedirler[62]; güneşin doğarken çıkarttığı şangırtılı sesi, duyunca bazıları bayılmaktadır; güneş doğunca yağa benzeyen bir su üzerine, doğmaktadır ve insanlar hemen dehlizlere sığınmakta, ancak gün yükselince denizden balık tutmak için çıkmakta ve balıkları güneşe fırlatarak pişirmektedirler[63].

Set bölgesine yapılan seferde, yine Ebu's-Su'ûd'un, Ye'cûc ve Me'cûc'le ilgili isrâilî rivâyetleri verdiğini görmekteyiz: O, Türkler, Ye'cûc ve Me'cûc'den bir gruptur; Zülkarneyn'in Seddi yapması ile onlardan ayrı düşmüşlerdir. Ye'cûc ve Me'cûc yirmi iki kabile imiş, set inşa edilince yirmi biri seddin arkasında bir kabile bu tarafta kalmış; ana grubun dışına terk edilenlere, bu nedenle Türk denilmiştir, demektedir. Nuh (a.s.)'ın oğlu Yafes hem Türklerin, hem de Ye'cûc ve Me'cûc'un babası imiş[64]. Ye'cûc, Türklerdenmiş ama Me'cûc konusunda ihtilaf edilmiş demektedir. Rivâyette, bunların cüsseleri çok küçük, boyları bir karıştır; fakat uzun olanların boyları yüz yirmi zira, enleri de ona göredir, denilmektedir ve bunların yırtıcı hayvanlar gibi pençeleri ve dişleri bulunmaktadır. Bunlar, arzda fesat çıkartmakta, insanları öldürmekte, şehirleri tahrip edip, ekini telef etmektedirler. Baharda ortaya çıkarak, yeşillik namına her şeyi yemekte, kuru gıdaları yağmalayıp götürmekte, hatta insan eti yemektedirler[65].

---

61 **A.e.,** s. 242.

62 **A.e.,** s. 243.

63 **A.e.,** s. 244.

64 **A.e.,** s. 244.

65 **A.e.,** s. 245.

2.2.7 Âlûsî ö. 1270/1854 Rûhu'l Meânî

Âlûsî de Razî'nin dediklerini tekrarlamaktadır; Kur'ân'da anlatılan ve hükümranlığı dünyayı kaplamış olan birinin ünü, târih kitaplarına girerek bize ulaşmalıydı; târihte bu vasıflara sahip olan kral sadece Makedonya kralı Philip'in oğlu İskender olduğuna göre, Zülkarneyn ondan başkası olamaz[66]. Âlûsî, bu kabulüyle karşılaştığı problemin çözümünde de Razî'yi tekrarlamakta ve iddiasının karşısında gördüğü çelişkiyi bertaraf edebilmek için, şunları söylemektedir: 'Babası eğitmesi için İskender'i, filozof Aristotales'e teslim etmişti; çocuk beş yıl filozofun yanında kalarak felsefeyi benimseyince, filozofun mezhebine girmiştir'. Müfessir sonuç olarak şu fikre ulaşmaktadır; mademki Makedonyalı İskender, Kur'ân'daki Zülkarneyn'dir; öyleyse, Aristonun mezhebinin hak olması gerekmektedir; fakat buna imkan olmadığına göre, demek ki talebe hocasına her konuda muvafakat etmemektedir; olay tıpkı İmameyn ile Ebu Hanife ilişkisi gibidir. Muhtemeldir ki küfre düşülen konularda hocasına muhalefet etmektedir ve Beyti Makdis'te kurban kesmiş olması da bunun delilidir. Eğer bu görüş eleştirilir ve onun filozofun itikadında olduğu meşhurdur denilirse; o zaman filozofu küfürle itham etmemiz gerekmez; çünkü o, yüce bir yaratıcıyı kabul ettiğini itiraf etmekte ve onu yüceltip tazim etmektedir ve O'ndan başka bir şeye de tapmamaktadır. Zaten Şehristani de, filozofların Allah'a saygıyla tazim ettiklerini, söylemiştir[67]. Âlûsî, İskender Allah'a imân ediyordu, onun hiçbir sözleşmesi veya sözü ya da fiili vefasızlıkla suçlanmamıştır; Aristo'nun tilmizi olması onun, imân ve emanetini değiştirmemiştir, demektedir. Yine; o, önemli konularda Aristo ile istişare etmekte, fakat kararlarını kendi reyiyle vermekteydi; ayrıca Molla Sadreddin Şirazî de, Aristo'nun hikmet sahibi, muvahhid bir âbid olduğunu ve alem'in yaratılmış ve sonlu olduğunu ifade ettiğini söylemiştir, demektedir[68]. Âlûsî, Zülkarneyn'in İbrahim (a.s.) zamanında yaşamış olduğu iddiası yanlıştır; eğer öyle olsaydı ya ondan sonra veya onunla birlikte olması gerekirdi; bu durumda da, onun hükmü altında olması gerekirdi; Zülkarneyn'in, Feridun olduğu iddiası da geçerli değildir; böyle olsaydı, târih

---

[66] Âlûsî, **Rûhu'l Meânî**, XVI/25,6.

[67] **A.e.,** s. 26.

[68] **A.e.,** s. 29.

kitaplarında söylenenleri yok kabul etmemiz gerekirdi; bunları ve bütün bir târihi hesaba kattığımızda, kral Philip'in oğlu, III. Dârâ'yı yenen İskender'i, Zülkarneyn olarak seçmek zorunda kalıyoruz, demektedir[69].

Müfessire göre, batı seferinin sonunda İskender'in, okyanus dedikleri büyük denizin sınırına vardığı belli olmaktadır; bu denizde, 'Kanaryalar' dedikleri adalar vardır. Söylenenlerden birine göre, oraya vardığında güneşi çamurlu kara bir suya batarken bulmuştur[70]. Muaviye (r.a.) bunu, sıcak suya batarken buldu, diye okumuşsa da; sonradan, Kurtubî'nin de söylediği gibi, İbn Abbas (r.a.)'ın kıraatine dönmüş; güneşi, çamurlu suda batarken buldu, diye okumuştur[71]. Âlûsî, Zülkarneyn'in, batı seferi sonunda ulaştığı, deniz sahilinde yaşayan kavimle ilgili olarak, isrâilî rivâyeti vermektedir; denildiğine göre, bu halk elbise olarak vahşi hayvanların derilerine bürünmekte ve yiyecek olarak da denizin sahile attıklarını, yemektedirler. Vehb bin Münebbih'in dediğine göre, bunlara Nasik deniliyormuş ve öyle kalabalıklarmış ki, onları Allah'tan başkası, sayamazmış. Bu şehir halkı, Semud kavminden kalan kimselerin soyundanmış. Diğer tefsirlerde verilen isrâilî rivâyetin bir kısmı, burada değişmiş olarak bulunuyor; orada 12000 kapılı olarak anılan bu şehir, öyle kalabalıkmış ki gürültüsü, güneşin batarken çıkardığı sesi, bastırıyormuş. Fakat Âlûsî'de, bu şehrin kapı sayısı çok azalmıştır; şehrin on iki bin değil, sadece 12 kapısı bulunmaktadır[72].

Âlûsî, Zülkarneyn'in doğu seferi için anlatılan isrâilî rivâyetleri vermekte ve sonuncuyu eleştirmektedir. Rivâyete göre, bu sefer sonunda karşılaşılanların, güneşle aralarında hiçbir engel bulunmamaktadır, elbiseleri bile yoktur; bunlar, güneş doğunca yer altındaki dehlizlere veya suyun altına girmekte; ancak gün batarken çıkmakta ve hayvanlar gibi otlamaktadırlar; bunların, Hintliler veya Zenciler olduğu, söylenmektedir.

Âlûsî, ikinci bir rivâyet veriyor; ravi, bu kavme ulaşmak için Çin'in ötesine kadar gitmiş yanında onların dilini bilen bir arkadaşı da bulunuyormuş; biz buraya

---

69 **A.e.,** s. 30.

70 **A.e.,** s. 31.

71 **A.e.,** s. 32.

72 **A.e.,** s. 33.

güneşin nasıl doğduğunu görmeye geldik, demişler. Güneşin doğarken çıkarttığı sesi, duyunca hikâyeyi anlatan bayılmış; ayıldığında, vücudunu yağla ovduklarını görmüş; güneş doğunca yağa benzeyen bir su üzerine doğuyormuş; hemen dehlizlere girmişler, gün batarken çıkmışlar; sonra denizde avlanmışlar, insanlar balıkları güneşe fırlatarak, pişiriyorlarmış. Bu rivâyeti verdikten sonra Âlûsî, bu tip hikâyelere kulak asmak uygun değildir, bunlara çocuklar inanır, demektedir. Vehb bin Münebbih'in söylediğine göre, bu kavme 'Mensek' deniliyormuş. Sonra Âlûsî, İbn Atıyye'den bir alıntı yaparak, isrâilî rivâyeti ayrıca eleştirmektedir; İbn Atıyye, "Âyete göre, bu kavmin güneşle arasında bir sütre olmaması gerektiği açıktır, eğer bunların güneşe karşı içine sığındıkları dehlizleri varsa, güneşe karşı bir sütreleri bulunmuş oluyor, hem de kalın bir sütre." demektedir, diyerek; İbn Atıyye'nin görüşünü aktaran Âlûsî, bundan sonra kendisinin de onun gibi düşündüğünü açıklamaktadır[73].

Ye'cûc ve Me'cûc hakkında Âlûsî, Süddi kanalıyla bir rivâyet vermektedir; Türkler, Ye'cûc ve Me'cûc'un seriyelerinden bir seriyyedir, onlardan ayrılıp dağlardan dışarı çıkmışlardı; Zülkarneyn geldi, seddi bina etti, bunlar dışarıda kaldılar. Katade'den başka bir rivâyet daha vermekte ve Ye'cûc Me'cûc 22 kabile idi, Zülkarneyn Seddi inşa edince 21 kabile dağların arkasında kaldı; ama kabilelerden bir kabile dışarıya terk edilmiş oldu, bu terk edilenlere Türkler denildi ve bir rivâyete göre de Türkler, Ye'cûc'den; Deylemliler, Me'cûc'dendir, demektedir. Vehb bin Münebbih'den de bir rivâyet daha aktarmakta ve Ye'cûc ve Me'cûc, Nuh (a.s.)'ın oğlu Yafesin oğlu Aşar'ın çocuklarının soyudur, demektedir[74].

Âlûsî, bu sefer hakkında Ka'b el-Ahbar'dan da bir rivâyet vermektedir; Ye'cûc ve Me'cûc Adem'in çocuklarıdır, fakat Havva'dan olmamışlardır. Adem (a.s.) uyumuş ihtilam olmuş, menisi toprakla karışmış; Allah da bundan Ye'cûc ve Me'cûc'u yaratmış. Rivâyeti verdikten sonra da Nevevi'nin, konuyla ilgili olarak fetvalarında, Cumhuru ulemaya göre, peygamberler ihtilam olmazlar dediğini aktarıp rivâyeti eleştirmekte ve uydurma ve hurâfe olduğunu söylemektedir[75]. Hafız İbn

---

[73] **A.e.,** s. 36.

[74] **A.e.,** s. 38.

[75] **A.e.,** s. 38,9.

Hacer'in de Ka'b'ın rivâyetini kabul etmediğini bildirmektedir. Âlûsî'nin bu konuda verilen diğer isrâilî rivâyetleri de aktardığını görüyoruz; Ye'cûc ve Me'cûc'un baharda ortaya çıktığını katliam, tahrip ve yağma yaptıklarını, bütün yiyeceklere el koyduklarını, tazeleri yiyip kuruları alıp götürdüklerini, hatta insan eti yediklerini söylemektedir[76]. Âlûsî set ile ilgili rivâyetleri de vermektedir: Ye'cûc ve Me'cûc, bu dev duvarı üstünden aşamamışlar; çünkü çok yüksekmiş, 1800 ziraymış, sertliği ve kalınlığı o kadar fazla imiş ki onu delememişler; kalınlığı da 50 zira ve temeli su çıkma derinliğindeymiş, uzunluğu ise 100 fersahmış; Allah'ın emri olmadıkça da bu seddin inşası, tamamlanmamış demektedir[77].

2.3 İşârî Tefsirlerde Zülkarneyn Kıssası

Başlangıçta tefsir, sahabe ve tâbiûnun açıklamalarından ibaretti, buna rivâyet tefsiri veya naklî tefsir denilmektedir; sonra dirâyet tefsiri ya da aklî veya re'y tefsiri denilen tefsir gelişmiştir; zaman içinde fırkaların görüşlerini yansıtan tefsir ekolleri doğmuş ve bu oluşum aşamasında mutasavvuflar da, kendi görüşlerine uygun tefsirleri toplamışlar ve yaşadıkları manevi hallere göre, âyetlerden manalar çıkarmışlardır. İlk anda akla gelmeyen, fakat tefekkürle âyetin işaretinden kalbe doğan anlama, 'işârî tefsir' adı verilmektedir[78]. Keşfin şeriate uyması gerekmekte ve şer'i olmayan keşif ve ilhamın hiç bir değeri bulunmamaktadır. İşârî tefsirî, bu anlamda değerlendirmek gerekmektedir[79]. Kur'ân ve sünnete ters düşmeyen; dolayısıyla, İslâm dairesinden dışarı çıkan şiî-bâtınî yorumlardan farklı olan, bir tefsirdir. Biz bu başlık altında, Zülkarneyn kıssası tefsirinin, dört ayrı işârî yorumda nasıl ele alındığını inceleyeceğiz. İlginçtir ki bu işârî yorumlardan birisi, Elmalılı M. Hamdi Yazır'a ait olacaktır.

---

[76] **A.e.,** s. 39.

[77] **A.e.,** s. 41.

[78] Süleyman Ateş, **İşârî Tefsir Okulu**, Ankara, AÜİF Yay., 1974, s. 19.

[79] **A.e.,** s. 332.

2.3.1 Sülemî ö. 412/1023 Hakâiku't-Tefsîr

Sülemî, kıssayla ilgili isrâilî rivâyetleri kullanmamaktadır; çünkü tefsirinde Zülkarneyn kıssasını adeta atlamıştır; ne onun kimliği, ne lakâbının anlamı, ne de seferleri söz konusu edilmiştir; o, sadece dilediği âyeti seçmiş ve ona temsil ettiği ekole uygun bir mana vermiştir. Mesela, kıssaya şu âyeti seçerek başlamaktadır; mealen, 'Gerçekten Biz Zülkarneyn'i yeryüzünde iktidar sahibi yaptık ve ulaşmak istediği her şeyin sebebini eline verdik'. Sülemî, bu âyete şöyle meal vermekte ya da şu sonucu çıkartmaktadır; "Dünyayı onun avucuna koyduk, istediği zaman arz onun önünde dürüldü, arzu ettiğinde gözler saygıyla ona döndürüldü, dilediği vakit su üzerinde yürüdü, hoşuna gittiğinde uçtu. İşte böyle, kim Biz'e karşı ihlaslı olursa, arzımızda onu temkin ederiz de, sevinçten takla atar, dilediğini yapar; Allah'a ait olan herşey, onun mülkü olur". Allah, herşey için bir sebep yaratmış ve sebepleri Kendi varlığına delil kılmıştır; dileyen sadece sebepleri görsün, sonra sebepleri yaratana sırtını dönsün; ama kim bakar da müsebbibin sanatını takdir ederse, kalbi Allah'la dolar; fakat kim kalbini şüpheyle doldurursa, gerçekte göreceği şeylerle kendi arasında bir perde meydana gelir ve o hakikati göremez[80]. Sülemî'nin Zülkarneyn kıssasına ilişkin yorumu sadece bundan ibarettir.

2.3.2 Kuşeyrî ö. 465/1072 Letâifu'l-İşârât

Kuşeyrî'nin tefsirinde de, Zülkarneyn kıssası hakkında asırlardan beri söylene gelen isrâilî rivâyetler, görülmemektedir; Zülkarneyn'in kim olduğu, lakâbının ne anlama geldiği, onun seferleri Kuşeyrî'yi ilgilendirmemektedir. Fakat o kendi sufî ekolüne özgü bir yorum yapmaktadır. Kuşeyrî, Kefh Suresini tefsir ederken, Musa-Hızır kıssasından sonra seksen ikinci âyetin akabinde, Zülkarneyn kıssasının ilk bölümünden yedi âyeti atlamakta; sonra kendi anlayışına uygun olarak tefsir edeceği doksanıncı âyeti ele almaktadır. Bu âyette Zülkarneyn, doğu seferi sonunda üzerlerine güneş doğduğunda, güneşle aralarında hiç bir sütre bulunmayan bir toplumla, karşılaşmaktadır.

---

[80] Ebu Abdurrahman Sülemî, **Tefsîru's-Sülemî va huva Hakâiku't-Tefsîr**, Thk: Seyyid Umrân, 2c., Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001, I/416.

Kuşeyrî'ye göre, bu âyetin işârî bir anlamı vardır ki; bu topluluk, kalplerine hakikat güneşi doğan insanlar topluluğudur ve gün boyunca o güneş, bunların ruhlarında galip bir durumda bulunmaktadır. Diğer insanlar ise, kalplerinde güneşleri batmış olanlardır; bunların hakikat güneşi ile aralarında sütreler, galip bulunmaktadır. Bu kalplerine tevhid güneşi doğan kimselerden öyleleri vardır ki, hayatlarında güneşleri bunlara daima galip durumdadır; o nedenle, ilahî huzurda bulunmak bunların sıfatıdır; gayba şahid olmak vasıflarıdır, tevhid ise bunların hakkıdır. Bunların dışında kalan diğer insanların ise, tevhid güneşinden nasipleri en az seviyede olup, bunlar bu konudaki payları değersiz olan kimselerdir[81].

Halbuki, Kur'ân'daki kıssada, doğu seferi sonunda karşılaşılan topluma, Kuşeyrî'nin açıkladığı gibi olumlu ve üstün bir sıfat yüklenmiş değildir ve hemen sonraki âyette Rabbimiz, Zülkarneyn'i her manada kuşattığını söylemektedir; ama Kuşeyrî, bunu atlamış görünmektedir.

Sonraki âyetlerde Zülkarneyn, iki dağ arasındaki bölgeye ulaşmakta; burada neredeyse "kavli" anlamayacak hale gelmiş bir toplumla karşılaşmaktadır; bu toplum ona, Ye'cûc ve Me'cûc'un kendilerine yaptığı zulüm ve fesadı şikayet etmektedirler ve iki dağ arasındaki boğaza, saldırganların geçişini engelleyecek bir set yapmasını, ondan talep etmekte ve karşılığında da vergi vermeyi, teklif etmektedirler.

Bu âyetlere Kuşeyrî, şöyle anlam vermektedir; bu insanlar, ancak nefislerinin lisanına yönelerek, hidayet bulmaktadırlar; başkalarının fıkhını anlayamamakta ve kendi hikâyelerini anlatırken de, başkalarının ibretlerine sığınmaktadırlar. Bunlar, Allah'a, Ye'cûc ve Me'cûc kapısından yükselmektedirler; yani şikayet ettikleri büyük dertleri, onların Allah'a yükselmelerine vesile olmaktadır. Önce bunun bedelini, O'na ödemeyi garanti etmektedirler; O da, onların taleplerine icabet etmekte ve istediklerini onlar için tahakkuk ettirmekte ve gösterdikleri yetenek ve harcadıkları güçleri oranında, onları himaye etmenin, Kendisi üzerine bir hak olduğunu bildirmektedir. Kendisine verecekleri bedeli de, onlardan almamaktadır[82].

---

81 Abdulkerim Kuşeyrî, **Letâifu'l-İşârât** (**Tefsîru'l-Kuşeyrî**), Thk: İbrâhim el-Besyûnî, 3c., 3.Bs., Mısır, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmmeti li'l-Kitâb, t.y., II/413.

82 **A.e.,** s. 413.

2.3.3 **İbn Acîbe** ö. 1124/1809 **Bahru'l-Medîd**

İbn Acîbe'nin tefsiri diğer işârî tefsirlerden farklıdır; o Kuşeyrî ve Sülemî gibi âyetleri atlamamakta herbir âyete anlam vermektedir; rivâyetleri ve târihi hesaba katmakta, sonra her bölümün ardından o bölüm için ayrıca işârî tefsir, yapmaktadır. İbn Acîbe'ye göre Zülkarneyn, Hz. İbrahim zamanında yaşamış, onunla görüşmüş olan Zülkarneyn'i Ekberdir. Bir de Zülkarneyn'i Asgar vardır ki bu kral, filozof Aristotales'in arkadaşıdır; fakat bu diğerinden daha sonra, İsa (a.s.)'a yakın bir zamanda yaşamıştır; Mahallî de, Zülkarneyn olarak sadece bundan bahsetmiştir, demekte ve Celaleyn tefsirindeki görüşü vermektedir[83]. Müfessirimiz, İmam Râzî'nin, "Zülkarneyn-i Evvel'in, yani ekber olanın, iktidar ve gücünün büyüklüğü açıktır; çünkü Kur'ân ondan bahsetmektedir, târih kitapları da buna şahittir", dediğini aktarmaktadır. Halbuki Râzî, tefsirinde yukarıdaki sözlerle Kur'ân'da bahsedilen Zülkarneyn'in, Makedonyalı İskender olduğunu söylemektedir. Burada İbn Acîbe'nin, savunduğu teze Razî'yi tanık getirmesinde bir yanlışlık bulunmaktadır; çünkü Razî, onunla aynı tezi savunmamaktadır. Müfessirimiz, bu konuda her iki kralın, doğu ve batıdaki hâkimiyetleri en uç noktalara ulaşmıştı; fakat Kur'ân'daki Zülkarneyn büyük olandır; o âdildi, sâlihti ve bütün bölgelerin krallarına boyun eğdirmişti, insanları Allah'a çağıran bir kraldı[84]; Hızır ise, onun ordusunun önünde gidiyordu, onun müsteşarıydı, veziri konumundaydı, ve Zülkarneyn İbrahim (a.s.)'ın eliyle müslüman olmuştu, İbrahim (a.s.) ve İsmail (a.s.)'larla birlikte Kabe'yi tavaf etmişti, demektedir. İbn Acîbe, bunun ardından İbn Kesîr'in, "Zülkarneyn, Hz. İbrahim zamanında yaşamış olandı, Makedonyalı ise filozof Aristoteles'in arkadaşı bir kafirdi, bu ikisini aynı kişi sanmak çok büyük yanlıştır" dediğini de, aktarmaktadır. Fakat İbn Acîbe, İskender'e kafir demeyi içine sindirememekte ve Makedonya kralı İskender'in müslüman olduğunu gösteren ve ölüm arefesinde annesine yazdığı -aslında hayalî olan- duygusal bir mektuptan söz etmekte; sonra da, okuyucusuna, İbn Kesîr'in dediğini kabul etmeden önce, İskender'in mektubunda

---

[83] İbn Acîbe, **Bahru'l-Medîd**, III/299.

[84] **A.e.,** s. 299,300.

yazdıklarını okumasını, tavsiye etmektedir. Sonra İskender'in Aristoteles ile birlikte olması, onun filozofun dîninde olmasını gerektirmeyeceğini, belirtmektedir[85].

İbn Acîbe'nin, Zülkarneyn'in lakâbı konusunda söylenmiş isrâilî rivâyetleri verdiğini görmekteyiz; o, başının iki yanında boynuz benzeri çıkıntıları olduğu için; veya Nûr ve Zulumât onun emrine verildiği için, ona Zülkarneyn denildiğini dile getirmektedir[86]. Onun, batı seferi konusunda söyledikleri arasında da, bildiğimiz isrâilî rivâyetleri görüyoruz. Zülkarneyn, güneşin battığı en son sınıra varınca, vahşi hayvan derilerini elbise olarak bürünen ve denizin dışarı attıklarını yiyen, bir toplumla karşılaşmaktadır[87]. Doğu seferi sonunda karşılaştıkları, güneş doğunca yer altı dehlizlerine girmekte ve hayvanlar gibi otlamaktadırlar. Bunlar kulaklarını yatak yorgan gibi kullanan, acayip büyük kulaklı insanlardır. Bu ülkede güneş doğarken ışıkları denizin üstüne zeytinyağı gibi yayılmaktadır[88].

İbn Acîbe'nin tefsirinde Ye'cûc ve Me'cûc hakkında daha önce zikredilen isrâilî rivâyetleri görmek mümkündür. Bunlar; Türklerin Ye'cûc ve Me'cûc'un soyundan oldukları;Zülkarneyn Seddi yapınca, dışarıda kaldıkları -yani terk edildikleri- için onlara Türk denildiği; Ye'cûc ve Me'cûc'un Yafes'in soyundan geldikleri; kimilerinin boyunun yüz yirmi zirâlık ağaçlar gibi uzun olduğu; kulaklarının çok çok büyük olduğu; bunların, bir fille karşılaşsalar onu bile hemen yeyip bitirdikleri; arzda çok büyük bozgunculuk yaptıkları, hatta insan eti yedikleri gibi, rivâyetlerdir[89].

İbn Acîbe, tefsirinde bir rivâyet tefsiri gibi rivâyetleri kullanmaktadır; fakat bu tefsirlerden farklı olarak, her grup âyetin arkasından, o âyetlerin, işârî anlamlarını vermektedir. Bu yöntemiyle o, hem rivâyet tefsirlerinden, hem de işârî tefsirlerden ayrılmaktadır. O, işârî yorumunda kıssayı şöyle tefsir etmektedir; Zülkarneyn, gözle görülen maddi güneşin battığı yeri aramaktadır; ama o, manevi planda kalpler güneşinin peşindedir. Ona gaybın pencerelerini açacak olan, bu manevi güneştir. Bu nedenle o, kendisini Hakk'ı müşahede güneşine ulaştıracak sebepleri takip

---

[85] **A.e.,** s. 300,301.

[86] **A.e.,** s. 301.

[87] **A.e.,** s. 302.

[88] **A.e.,** s. 304.

[89] **A.e.,** s. 305,6.

etmektedir. Bu güneş irfan ehlinin kalbinde doğmaktadır ve bunlarla bu manevi güneş arasında bir sütre yoktur[90].

2.3.4 **Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın** (ö. 1942) **İşârî Yorumunda Zülkarneyn Kıssası**

Elmalılı, tefsirinin sonunda Zülkarneyn kıssası ile şu beyan olunmaktadır diyerek, kıssayı işârî bir yorumla bağlamaktadır.

> "Arzda hilafete müstehak olan ancak insanı kâmildir; o ise, iki canibe hem âlemi ervâha, hem de âlemi eşbâha malik olan Zülkarneyn'dir. Çünkü arzda ona temkin verilmiş; esbâb aleminde herşeyin sebebine erdirilmiştir; bu suretle o, hem nefsinde kamil, hem de gayrısında mükemmil olmuştur. Onun seferleri, aşağı aleme doğrudur, ilk vardığı yer ruh-i insanînin mağribidir; ruh-i insanînin bir güneş gibi içine battığı 'ayni hamie' alemi tabiat ve ecsaddır. Orada bulunan kavim, kuvvei bedeniyye ve nüfusu arziyyedir. Ona hitabın anlamı şudur; Ya Zülkarneyn dedik, onları riyazât bıçağı ile ve mücahede kılıcıyla öldürmek suretiyle tâzib edeceksin; yahud da haklarında rıfkı müdara ile güzellik yapacaksın. İnsanın nefsi nâtıkası, güneşinin matlağıdır; Ye'cûc ve Me'cûc, muhalif tabiat kuvvetleridir, bunlar insanın işini zorlaştırmaktadırlar. Demir kütleleri getirin demek, sağlam kalpler getirin demektir; ateşe körükle üfleyin demek, ezkârı evrâda devam edin demektir; orada geçen âyetlerin anlamı şudur; Nihayet kalp demirinde, taat ve zikir hararetinin tesiriyle onu ateş haline getirince, getirin üstüne erimiş bakır dökeyim dedi. Bu, kalplerin içine mahabbet cevheri ve metanet kimyası dökmektir; böylece, kalpte Şeytan'ın hilesinin ve masivanın gireceği boşluk kalmaz[91].

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, kıssanın işârî yorumunda, diğer işârî tefsirlerle karşılaştırıldığında oldukça başarılı görünmektedir. Hatta diğerleri gibi kıssadan seçilmiş bir iki âyetin işârî yorumunu değil kıssanın bütününü kapsayan bir işârî yorum yapmakta ve bunda etkili olduğu görülmektedir.

---

[90] **A.e.,** s. 304.

[91] Elmalılı, **Hak Dini**, IV/3292,3293.

2.4 Değerlendirme

Klasik dönemdeki rivâyet ve dirâyet tefsirlerinin tamamı, Kur'ân'daki Zülkarneyn'in, târihte yaşamış bir şahsiyet olduğunu kabul etmişler ve onun târihî kimliği üzerinde görüş beyan etmişlerdir. Taberî, ilk dönemde bu şahsiyetle ilgili bütün rivâyetleri toplamıştır; bazı rivâyetler onun İbrahim (a.s.) zamanında yaşadığını söylemektedir; Buhârî, onu ilk peygamberler arasında saymıştır; Bîrûnî, onun Yemen Himyer krallarından olduğunu iddia etmiştir[92]. Büyük müfessir Fahreddin Râzî, onun Makedonya kralı İskender olduğunu savunmaktadır; Râzî'nin, İskender'in inançlı ve sağlam karakterli biri olduğu kanaatine sahip olduğu görülmektedir. Genelde tefsirlerin büyük çoğunluğunda, Zülkarneyn'in, İskender olduğu kabul edilmiş, gözükmektedirler (Bkz.: Tablo-1). Müfessirlerin kıssa hakkındaki kanaatleri çoğunlukla Vehb'in rivâyeti doğrultusundadır; söz konusu rivâyetin içinden Zülkarneyn'in kimliği konusunu örnek alarak, tefsirlerin görüşlerine genel olarak bakmayı düşündük; çünkü Zülkarneyn'in, İskender olduğu kabulünün, uzun bir dönem tefsirlerin problemi olarak kaldığı görülmektedir.

Müfessirlerin bu konudaki genel görüşünün tek istisnası İbn Kesîr'dir. O, Makedonyalı İskender'in, Kur'ân'daki Zülkarneyn olduğunu belirten Vehb rivayetinin, Peygamberimiz (s.a.v.)'e ref'ini sahih bulmamış ve rivâyetteki isrâilîyâtı çirkinlikle tanımlamıştır. İbn Kesîr, Makedonyalı İskender'in, Zülkarneyn olamayacağını belirterek; Zülkarneyn'in Hz. İbrahim zamanında yaşamış başka bir İskender olduğunu bildirmişse de; onun, bunu târihî olarak ispatlayamadığı görülmektedir. İbn Kesîr'in, Vehb rivâyetinin köpek kafalı adamlar gibi, isrâiliyât içeren bölümlerini de reddettiğini görmekteyiz[93]. Yine İbn Kesîr, Ye'cûc ve Me'cûc hakkında, 'Onların sıfatlarını, şekillerini, boylarını ve kulaklarını anlatan garip rivâyetler, bunların kaynaklarının sağlam olmadığı gösteriyor,' demektedir[94].

---

92 Âzâd, "Şahsıyyetu Zi'l-Karneyn", **a.g.e.**, ciltI/sayı1, s.53.

93 İbn Kesîr, **Tefsîru'l Kur'ân'il Azîm**, V/189.

94 **A.e.,** s. 195.

Klasik dönem müfessirlerinin, Zülkarneyn'in târihî kimliği konusundaki kanaatlerini, bir bütün olarak aşağıdaki tablo üzerinden görebiliriz:

Müfessir ve Ölüm Târihi	Zülkarneyn Hakkındaki Görüşü	Görüşün Referansı
Mukâtil bin Süleyman, ö.767	İskender	Tefsîru Mukâtil, II/299.
Taberî, ö.922	İskender	Câmiu'l-Beyân, XVIII/105.
Semerkandî, ö.993	İskender	Bahru'l-Ulûm, II/359.
Sülemî, ö.1023	İşârî yorum	Hakâiku't-Tefsîr, I/416.
Kuşeyrî, ö.1072	İşârî yorum	Letâifu'l-İşârât, II/413.
Zemahşerî, ö.1143	İskender	el-Keşşâf, II/743.
İbn Atıyye, ö.1151	İskender	Muharreru'l-Vecîz, III/538.
Fahreddin Râzî, ö.1209	İskender	Mefâtihu'l-Gayb, XXI/139.
Kurtubî, ö.1272	İskender	el-Câmiu li-Ahkâm, XI/45.
Beydâvî, ö.1286	İskender	Envâru't-Tenzîl, III/291.
Nesefî, ö.1310	İskender	Medâriku't-Tenzîl, III/28.
İbn Kesîr, ö.1382	İskender-i Evvel	Tefsîru'l Kur'ân'il Azîm, V/189.
Suyûtî, ö.1505	İskender	Durru'l-Mensûr, IX/641.
Celâleyn, ö.1505	İskender	Tefsîru'l-Celâleyn, I/393.
Ebu's-Su'ûd, ö.1574	İskender	İrşâdu'l-Akl, V/239.
İbn Acîbe, ö.1809	Zülkarneyn'i Ekber	Bahru'l-Medîd, III/299.
Âlûsî, ö.1854	İskender	Rûhu'l Meânî, XVI/25.

Tablo-1: **Klasik Dönem Müfessirlerinin, 'Zülkarneyn'in İskender Olduğu Görüşü' Üzerindeki Genel Kabulleri**

Vehb bin Münebbih'in isrâilî rivâyetinde, İskender hakkında anlatılanları kabul eden bazı müfessirler; Vehb'in rivâyetini eleştirmelerine rağmen Zülkarneyn'in, Vehb'in söylediği İskender olacağı sonucuna varmışlardır; bu bir çelişki gibi görünmektedir. Nitekim İbn Atıyye, Ye'cûc ve Me'cûc hakkındaki bazı haberlerin, pek sıhhatli olmadığını belirterek, konuyu bu nedenle kısa tuttuğunu bildirmektedir. Onların boyu kısa olan türlerine ilişkin rivâyetlerde aşırılıklar bulunduğunu, yaradılışları ve boylarının uzunluğu konularındaki rivâyetlerin ise ifrat derecesinde olduğunu, bunların kulaklarının büyüklüğü konusunda da aynı ifratı gördüğünü belirtmektedir. Yine; Ye'cûc ve Me'cûc'e, bahar aylarında bulutlardan ejderha yağdığı ve onların rızkının bu olduğu, şeklindeki rivâyetlerin doğru olmadığını; aynı

şekilde onların her birinin bin çocuğu olmadıkça ölmediği ve yollarda hayvanlar gibi çiftleştikleri rivâyetlerinin de, doğru olamayacağını söylemekte; fakat aynı rivâyetin, Zülkarneyn'in İskender olduğunu anlatan bölümünü, kabul etmektedir[95]. Benzer şekilde Âlûsî de, Vehb'in rivâyetini kullanarak, Zülkarneyn'in İskender olduğunu, kabul etmekte; fakat söz konusu rivâyetin bazı kısımlarını kastederek, 'Bu tip hikâyelere kulak asmak uygun değildir, bunlara çocuklar inanır' demektedir[96]. Elmalılı, Âlûsî'nin, bu rivâyeti eleştirmesine rağmen İskender'i kabul etmesini; onun, târihî problemin sebep olduğu münakaşayı bertaraf etmek için böyle davrandığını belirterek, açıklamaktadır[97].

---

[95] İbn Atıyye, **a.g.e.**, III/542.

[96] Âlûsî, **a.g.e.**, XVI/36.

[97] Elmalılı, **a.g.e.**, IV/3276.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3 ÇAĞDAŞ DÖNEM ZÜLKARNEYN KISSASI YORUMLARI

Çağdaş dönemde tefsirleri sınıflandırırken, klasik dönemdeki gibi rivâyet ve dirâyet tipolojisini devam ettirmek imkansız gibidir; çünkü modern dönemde Kur'ân ve Tefsir anlayışı değişmiş görünmektedir. Özellikle, Kur'ân kıssalarına bakış ve onları yorumlama yöntemi, klasik tefsirden oldukça farklı bir yönelişe sahip bulunmaktadır. Çağdaş dönemde, Kur'ân kıssalarının "târihîliği" tartışılmaya başlanmış ve kıssaların geçmişte yaşanmış bir olayın, gerçek anlatımı olup olmadığı[1]; edebî bir anlatım tarzına sahip olup, temsilî hikayeler olup olamayacakları, gündeme gelmiştir. Bu durumun, çağdaş dönemin zihinsel değişimi ile ilgili olduğu düşünülebilir. Nitekim çağdaş dönemde etkin olan târih anlayışı ve felsefesi artık, târihsel olayların kural ve kanunlarının olup olmadığı; târihî olayları inceleme yöntemlerinin neler olması gerektiği; târih ilminin temel ilkelerinin neler olduğu gibi konuları, tartışmaya başlamıştır[2].

Son yüzyıllardaki batılı filozoflar, târihin kilise dogmalarıyla açıklanmasını ya da bir masal gibi anlatılmasını eleştirmişler; târihi kontrol eden genel idelerin bulunarak târihten ders alınmasını, istemişlerdir[3]. Târihin, olaylar yığını olmaktan çıkartılıp; yöneticilerin kullanabileceği ve insanlığın yararına yön verebilecek bir bilim haline gelmesi için çaba göstermişler ve kimileri, târihi kontrol eden genel yönelimlerin, toplumların çoğunluğunun özümsediği normlar olduğunu, savunmuşlardır. Fakat bu ide ve normların, doğayı kontrol eden yasalardan ayrıldığı noktanın, insanların her yeni nesilde bunları değiştirmesi olduğunu tespit etmişlerdir.

---

1 Geniş bilgi için Bkz. Çimen, "Kur'ân-ı Kerim'de Helâk", **a.g.e.**, s. 149-158.

2 Mehmet Bayraktar, "Târih Felsefesi", **Felsefe**, Editör M. Bayraktar, Ankara, Ankara Üniversitesi Yay., 2007, s.143-176.

3 Doğan Özlem, **Târih Felsefesi**, İstanbul, Anahtar Kitaplar Yay., 1994, s.36-40.

Böylece bu normların, doğa yasaları gibi kalıcılıklarını koruyamadıkları ortaya çıkmıştır[4].

Yine târih felsefecilerinin savundukları bir olgu da, insanın bir gelenek içinde insan olduğu, gerçeğidir. İnsanlar, gelenekleriyle, kendi toplumlarını oluşturan ideleri ve toplumsal normlarını, yaşatmaktadırlar[5]. Târihe yön veren şey, insanların sahip oldukları normlar olduğuna göre ve eğer bu normların kalıcılığı, korunabilirse; tıpkı sabit kalan doğa yasalarının, tabiat olaylarına yön vermesi gibi; insanın da târihi kontrol etmesi, mümkün olabilecektir. Vahyin, insanın, kendi târihini ya da kaderini kontrol edebilmesi ve insanlığın yükselebilmesi için; insan türüne gösterdiği hedef de, budur. İlahî kılavuz, insana doğru toplumsal normları öğretmek ve insanın gelenek içinde bu evrensel normları korumasını sağlamak için; önce ona karakter ve irade kazandırmak istemekte; kıssalarla da, vahiy döneminden önce geçmiş örnekleri, târihsel olgular olarak, sunmaktadır. Doğru gelenekleri peygamberler oluşturmaktadırlar. Vahyin getirdiği normları koruyan çerçeve, işte bu peygamberî gelenektir. Peygamberlerin sünneti, vahiyle verilen normların doğru anlaşılmasını ve vahyin insana öğrettiği evrensel hümanitenin korumasını sağlamak içindir. Bu evrensel hümanite, büyük ölçüde kıssalarla anlatılmaktadır.

---

[4] **A.e.**, s.48-50. (Özetle: Alman târih felsefecisi J. Wegelin, 'târihsel olayları' ya da 'olaylar dizisini' yönlendiren yönelim odaklarından birisinin de, bir ulusun tümünün ya da büyük bölümünün ortak yaşamına geçmiş 'temel değerler' ve 'normlar' olduğunu belirtmektedir. Böylece toplumun değer ölçülerine ve idelerine dayanarak, târihsel olaylar nedensel olarak açıklanabilecektir. Fakat Wegelin bir uyarıda bulunmaktadır; 'Ama bilmeliyiz ki bu değer normları doğa yasaları gibi kalıcı değillerdir, her dönemde değişikliğe uğrayabilirler ve yeni değer ölçüleri ortaya çıkabilir. Bu durumda târihsel olaylara nüfuz edebilmek için toplumsal normların ve idelerin gelişimini sürekli izlemek gerekmektedir'. Wegelin, bu görüşleriyle Hegel'i de etkilemiştir.)

[5] Johann G. Herder, "İnsanlık Târihi Felsefesi Üzerine Düşünceler", **Târih Felsefesi**, Ed. ve Çev.: Doğan Özlem, Anahtar, İstanbul, 1994, s.211-216. (Özetle: Alman târih okulunun, onun ilkelerine bağlı kaldığı filozof J. Gottfried Herder'e göre, târih felsefesini bilimsel düzlemde olanaklı, pratik düzlemde gerekli kılan şey "gelenek"tir. İnsan, yine insanî bir şey olan gelenekle, oluşmaktadır. İnsan, kendini ve başkalarını aynı anda sarıp sarmalayan bir gelenek ağının içinde yaşamaktadır; bu yüzden, gelenek, bugünde yaşayan geçmiştir. Herder, gelenek olmasaydı insanın târihi olmazdı; insan bir doğa varlığı olarak kalırdı; Human ile Homo antropos'un farkı budur; târih içindeki Human'ın, bir târihi vardır, diğerinin yoktur, demektedir. Herder'e göre, her insan, bu nedenle geçmişten aktarılan deneyimlerin, bu deneyimlerin nesilden nesile geçtiği bir bağlam olarak, insan türünün ürettiği geleneğin, bir ürünüdür. İşte bu nedenledir ki, insan soyunun, geçmişten devreden bir birikimi olduğu için, bu birikim bireylerin bir arada yapıp etmelerinin bir ürünü olarak bir hümanitedir. Bizi insan kılan şey işte bu hümanitedir.)

Kur'ân kıssaları, insanlığın târihsel birikiminin seçilmiş örnekleridir; bu târihî tecrübeyi gelecek kuşakların da kullanabilmesi, unutmaması, yeni şaz gelenekler üretmemesi için; kıssalar, toplumsal normların örneklerini yansıtan bu târihî olguları, gerektiği kadarıyla anlatmaktadır. Geçmişteki peygamberlerin, veya salih liderlerin kılavuzluğunda yaşanmış ve doğru sonuçlara ulaşmış olan bu gelenek; gelecekteki nesillere de, doğru normları bildirmek için, kıssaları aktarmaktadır. Eğer Kur'ân'ın naklettiği kıssalar, târihte vâki olmamış efsâneler, mitolojiler olsaydı; insanlık için, tecrübe edilmiş târihî bir olgu olarak sunulmalarının, bir anlamı olmayacaktı. Demek ki Kur'ân kıssalarını, hayalî bir kurgu veya efsânelerin edebî anlatımı olarak anlamak; vahyin insana, insanlığın yaşayarak edinmiş olduğu, hümaniteyi öğretme hedefine ters düşmek olacaktır.

Çağdaş dönemde, kıssaların târihî gerçekliği konusunda görülen ayrışmayı dikkate alarak, ortaya çıkan farklı iki yaklaşımı; yani kıssanın târihî gerçekliğini kabul edenlerle, onun sembolik bir anlatım olduğunu ileri sürenleri, farklı başlıklar altında değerlendireceğiz.

3.1 Zülkarneyn Kıssası'nın Târihî Gerçekliğini Kabul edenler

Kur'ân kıssalarının târihte yaşanmış olaylar olması, Kur'ân'ın, ilâhî mesajı muhataplarına ulaştırmak için târihî olguları araç olarak kullanması nedeniyle, zarurîdir; çünkü târihî olayların asıl kahramanı insandır ve temel yaradılış özellikleri itibariyle insan, başlangıçtan bu yana değişmemiştir. Ayrıca insanlık târihindeki, bütün sebep ve sonuç ilişkilerinin ve bunların hakim unsurlarının hiçbirisinin değişmemiş olduğu görülmektedir. Bu nedenle Kur'ân'ın anlattığı kıssalar, târihte yaşanmış gerçek olayları kullanarak ders vermektedirler[6]. Nitekim çağdaş müfessirlerin -Muhammed Esed dışında- hiçbirisi Zülkarneyn kıssasının yaşanmamış bir efsane, mitoloji veya kurgu olduğunu söylememiştir. Aslında Kur'ânî kıssanın içindeki bazı belirtiler Zülkarnenyn'in, gerçek bir kişilik olduğuna açıkça işaret etmektedir[7]. Bizim çalıştığımız onaltı çağdaş Kur'an yorumcusunun her biri, Zülkarneyn'in tarihte yaşamış adil, mümin ve büyük bir hükümdar olduğunu kabul etmişlerdir; onların bu konudaki görüşlerini aşağıda vereceğiz. Kur'an kıssalarının mitoloji olduğunu asıl iddia edenler müsteşriklerdir ve onların görüşlerinin ideolojik olduğu görülmektedir.

3.1.1 Elmalılı Hamdi Yazır ö. 1361/1942 Hak Dîni Kur'ân Dili

Elmalılı, Kehf suresinin başında, surenin sebeb-i nüzûlü olarak verilen; Yahûdîlerin öğretmesiyle Mekkeli müşriklerin Peygamberimiz (s.a.v.)'e üç soru sorması olayını; rivâyeti zayıf gördüğü için delil kabul etmemekte ve itirazlarını şöyle sıralamaktadır; İbn İshâk rivâyetin senedini vermeden onu aktarmış; bunun nedeni rivâyeti zayıf görmesidir; Taberî'deki rivâyetin senedinde bir meçhul vardır; Buhârî ve Müslim'de Abdullah bin Mesud'dan gelen diğer rivâyette ruh sorusu

---

[6] İdris Şengül, "Kur'ân Kıssalarının Târihi Değeri", **Kur'ân Kıssalarının Anlam ve Değeri**, Ankara, IV. Kur'ân Sempozyumu, Fecr Yay., 1998, s.170,171; Çimen, "Kur'ân-ı Kerim'de Helâk", **a.g.e.**, s. 149-158.

[7] Kehf, 18/91; M. Sait Şimşek, **Günümüz Tefsir Problemleri**, Konya, Kitap Dünyası, t.y., s. 373.

Medine'de sorulmuştur; halbuki sure Mekkîdir, üç soruya verilen cevaplar, neden tek surede toplanmamıştır; bu yüzden surenin tefsiri bu sebeb-i nüzûle istinad edilemez, demektedir[8]. Biraz sonra göreceğimiz gibi, kıssayı açıklayan geleneksel temeli kabul etmeyen Elmalılı, kıssanın tefsirinde kendisine bir zemin bulamamış, kıssanın problemini çözememiş ve ilginç yorumlar yapmıştır; mesela, Zülkarneyn'in ulaştığı ve arasına demir duvar yaptığı iki dağ arası bölge için, Sibirya v.s. gibi birkaç ihtimal saydıktan sonra; burasının Bering boğazı mevkii olması pek muhtemeldir, demektedir:

> "... bir zamanlar Asya'nın Behreng boğazından Amerika'ya bağlantısı bulunduğuna ve Zülkarneyn de eski târihte yaşadığına göre, Asya'nın doğusunda, Amerika'nın batısında bulunan Behreng ismindeki yer olması da pek muhtemeldir.[9]"

Kıssa'nın, Yahûdî târihine açık atıflar yapan sureler grubu (17/İsra, 18/Kehif, 19/Meryem gibi) içinde yer alması; Yahûdî târihine yönelik haberlerin inzâl olduğu bir dönemde inmesi; geleneğimizin, Yahûdîlerin sorusu üzerine kıssanın indiğini bildirmesi; kıssa ile ilgili mevcut problemin doğrudan Yahûdîlerle ilgili olması; Elmalılı'nın itirazlar ettiği uyuşmazlıkları, kimi müfessirlerin te'lîf etmiş olması, onun bu konuda yanıldığını düşündürüyor.

Emalılı, Zülkarneyn, lakâbı için pek çok görüş ileri sürülmüşse de; bize göre en meşhuru, 'Arzın Şarku Garbına' sahip demek olmasıdır; fakat, Kur'ân'ın zevkine uygun olanı, o zâhire ve bâtına sahip olduğu için ona, böyle denilmiştir, demektedir[10].

Müfessirimiz, Zülkarneyn'in kimliği konusunda ileri sürülen görüşleri samakta ve o, Himyer hükümdarlarından Şemmar Yeraş, Afridun ve İskender Zülkarneyn sanılmıştır, demektedir. İskender'in Zülkarneyn olduğu konusunda târihî ve büyük bir münakaşa olduğunu kabul eden Elmalılı; bu bin seneyi aşan çağlar üstü tartışmanın bertaraf edilebilmesi için; bazı müfessirler, İskenderi kabul etmek

---

[8] Elmalılı, **Hak Dini**, IV/3219,3220.

[9] **A.e.,** s. 3286.

[10] **A.e.,** s. 3275.

istemişlerdir; Âlûsî de buna zahib olmuştur, demektedir. Sonra da şaşırtıcı bir şekilde İskender'in muvahhid bir hâkim olduğunu söylemektedir[11].

Daha sonra da, Zülkarneyn olduğu iddia edilen isimleri, saymaya devam etmektedir: 1) Afrîdun b. Esfiyan b. Cemşîd, 2) Merziban b. Merduye, 3) Abdullah b. Dahhâk, 4) Mus'ab b. Abdullah b. Feynan b. Mansur b. Abdullah b. el-Ezr b. Avn b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe b. Ya'rub b. Kahtan, 5) Ebu Kerb Semiyy b. Ubeyd b. Efrîkiş el-Himyerî, 6) Sa'b b. Râyiş, dedikten sonra sözü bağlamakta ve târihin karanlık meçhuliyeti içinde Zülkarneyn'in kim olduğunu kestirmek mümkün değildir, demektedir[12].

Elmalılı, Zülkarneyn'in kimliğini belirsiz bırakarak batı seferine geçmekte ve o, batı seferi sonunda arzın gün batısı tarafındaki nihayetine varmıştı; burası Bahr-i Muhîti Garbi Atlasî'dir, demektedir. O, Atlas Okyanusu kıyısında, Hâlidât denilen adaların göründüğü sahilde, güneşin okyanusta batışını izlemişti; fakat biz, bugün burasının neresi olduğunu bilemiyoruz, demektedir[13]. Güneşin batışını izlerken, grubun vicdanında bıraktığı intibâ, dünya şevketinin mahdûdiyetini görüp fanîliğini anlamak olmuştu, demekte[14]. ve Zülkarneyn'in doğu seferine geçmektedir; o doğuya yönelmişti, vardığı yerin Afrika'nın doğu sahili olması muhtemel ise de; zahir olan burasının Asya'nın en uzak doğusu olmasıdır, demektedir[15]. Fakat bu Asya'nın en uzak doğusunun neresi olduğu da belli değildir.

Elmalılı, Zülkarneyn'in son seferini anlatmaktadır; o, iki seddin bulunduğu bölgeye ulaştı, demekte ve iki seddin ne olabileceğini açıklamaktadır; ama bu izahta bir netlik bulunmamaktadır. O, 'Bu iki set, sun'î iki mânia olabileceği gibi, iki deniz, iki yer kıtası, iki dağ gibi, tabiî, yahut görünen ve görünmeyen şeyler de olabilir', demektedir. Bu muğlak tanımın ardından Zülkarneyn'in nereye gittiğine karar verememekte ve 'Burası Çin Seddi olabilir, Kafkaslardaki Demirkapı olabilir, Ural dağları olabilir, Sibirya olabilir, Bering boğazı mevkii olabilir, fakat iki set arasından

---

11 **A.e.,** s. 3276.

12 **A.e.,** s. 3277-9.

13 **A.e.,** s. 3282,3.

14 **A.e.,** s. 3284.

15 **A.e.,** s. 3284,5.

murat Türkistan olmak lazım gelir', diye bağlamaktadır[16]. Elmalılı'ya göre; Zülkarneyn'den Ye'cûc Me'cûc'e karşı yardım isteyen kavim Türklerdir ve Ye'cûc Me'cûc'e karşı yapılacak set Türklerin kuvvet ve iânesi ile yapılmıştır[17].

Emalılıya göre Ye'cûc Me'cûc'un kim olduğu da belli değildir; gerçi Frenkler, Orta Çağı açan, Kavimler Göçü'ne neden olan ve Batı Roma İmparatorluğu'nu istila eden Hunlara, Yagug Magug demişlerdir -bu tâbir barbardan daha şedittir- ama bunların kim olduğu belli değildir. Aslı ve nesebi belirsiz, din ve millet tanımaz bir halitâi beşer ki, hurûçları eşratı saattendir[18], demektedir.

Emalılı; iki dağın arasına demir bir baraj yapılmasının, o günkü medeniyetle pek mümkün olmadığını söylemektedir; ona göre bu, ya bir mucize olarak meydana gelmiştir; veya gelecekte teknolojinin ulaşacağı yüksek seviyeyi işaret eden bir kinayedir:

> "Demir kütlelerinden bir dağ ördürüp de körükleyerek mecmuunu bir ateş haline getirdikten sonra üzerine erimiş bakır dökmek şüphesiz ki müdhiş bir ameliyedir. Acaba medeniyyeti kadîmede demircilik böyle dehşetli bir ateşi idare edecek, böyle büyük bir ameliyeyi yapabilecek kadar yükselmiş mi idi? İhtimal, fakat bunu, ya müfessirînin dedikleri gibi Zülkarneyn'in bir mucizesi telakki etmek; veya bununla beraber sanatın istikbaldeki imkanı terakkisine işaretle, yapılan redmin, son derece kuvvet ve metanetinden kinaye ve temsil anlamak daha zahirdir.[19]"

Elmalılı, malum seddin maddi anlamda inşa edildiğine inanmadığı için, bu seddi aramamış ve manevi bir tefsir yapmıştır; Türklerin târihte Zülkarneyn'e kuvvetle yardım etmesi, arzı fesaddan kurtarmak içindir ve bununla onların gelecekte de İslâm'a hizmet edeceklerine işaret edilmiş demektir; şu halde Ye'cûc ve Me'cûc Seddi'nin yıkılması demek, Türklerin inkırazı demektir, bu da arzın fesadı demek olacaktır ki eşratı saattendir, demektedir[20].

---

16 **A.e.,** s. 3285,6.

17 **A.e.,** s. 3287.

18 **A.e.,** s. 3287,8.

19 **A.e.,** s. 3290.

20 **A.e.,** s. 3292.

3.1.2 Ömer Rıza Doğrul ö. 1372/1952 Tanrı Buyruğu

Ömer Rıza'ya göre, Zülkarneyn kıssası, Pers kralı I. Darius'u (Dârâ'yı) anlatmaktadır. Ona göre, Ahd-i Atîk'te Daniel sifrinde anlatılan rüyâda, peygamberin rüyâ aleminde gördüğü iki boynuzlu, Darius'tur[21]. Bu hükümdar, İran İmparatorluğu'nu yeniden teşkil etmiş, fütuhatıyla hududunu Ermenistan, Kafkasya ve Turan steplerine, Orta Asya yaylalarına kadar götürmüş görünmektedir. Arkeolojik bulgular olan Darius kitâbelerinden, onun Zerdüşt'ün bozulmamış dinine hararetle mutekit olduğu görülmektedir; bu kral aynı zamanda büyük devlet adamı ve teşkilatçı kabul edilmektedir[22]. Ömer Rıza'ya göre, Darius'un yaptıkları ve itikadı dikkate alınırsa onun Kur'ân'daki Zülkarneyn olması kuvvetle muhtemeldir[23] ve onun batı seferi sonunda ulaştığı, güneşin battığı suyun, Karadeniz olması ihtimal dahilindedir. Yazara göre, kıssada anlatılan güneşten başka örtünecek şeyleri olmayan çıplak kavim ile, Hazar Denizi sahilleri civarında yaşayan kabileler anlatılmaktadır[24]. Ömer Rıza, kıssasaki Zülkarneyn'in, mücadele ettiği Ye'cûc ve Me'cûc'un; Darius'un, Kafkaslarda kendilerine karşı savaştığı İskitler veya Sakalar[25] ve onun ulaştığı iki dağın da Ermenistan ve Azerbaycan dağları, olduğunu düşünmektedir[26]; Yazar; Tevrât'ın, Ye'cûc ve Me'cûc'un, Filistin'e göre kuzey ve kuzeybatı istikametinde yaşadıklarını, belirttiğini; antik târihçi Josephus'un da böyle söylediğini ifade etmektedir[27]. Ona göre kıssada bahsedilen set, Derbent seddidir; bu set Hazar Denizi ile Kafkas dağları arasında kalan dar bir geçişi kapatmaktadır. Bununla İran serhaddi, kuzeydeki İskitler'e karşı güvence altına alınmış olmaktadır, demektedir[28].

---

[21] Ömer Rıza Doğrul, **Tanrı Buyruğu**, 2.Bs., İstanbul, Ahmet Halit Kiabevi, 1947, s.475.

[22] **A.e.**, s. 490.

[23] Mevlana Şiblî Numanî, **Siret-ün Nebi** (Asr-ı Saadet), Çev.: Ömer Rıza Doğrul, 5c., İstanbul, Eser Neş., 1978, III/120.

[24] Ömer Rıza, **Tanrı Buyruğu**, s. 491.

[25] **A.e.**, s. 493.

[26] **A.e.**, s. 491.

[27] **A.e.**, s. 492,3.

[28] **A.e.**, s. 493.

3.1.3 A. Yusuf Ali[29] ö. 1373/1953 The Holy Qur'an (Commentary)

Abdullah Yusuf Ali, târihî veya coğrafî açıklamaların, ibret alınıp ders çıkarılacak bir mesel gözüyle bakılan bir kıssa üzerinde pek etkili olamadığını; bu durumun, Zülkarneyn kıssası için de geçerli olduğunu; genelde Kur'ân'daki bütün kıssalara bu gözle bakıldığını; bunun sebebinin de kıssaların vermek istedikleri manevi bir ders, bir hisse bulunduğuna inanılması olduğunu, söylemektedir[30]. O, bu yaklaşımın, Zülkarneyn kıssası için doğru bir târihî açıklama yapılmasını engelleyen faktörlerden birisi olduğunu, düşünmektedir.

Yusuf Ali'ye göre, Zülkarneyn'in kimliği, Kur'ân'da tam olarak verilmemektedir; fakat genel kanaate göre o, Makedonya kralı İskender'dir[31]. Kendisi de Zülkarneyn'in, İskender olduğu konusunda en ufak bir şüphesi bulunmadığını ve bununla târihteki İskenderi kastettiğini çok açık olarak ifade etmektedir[32]. Yusuf Ali, Zülkarneyn için Kur'ân'da söylenen sıfatları, Makedonyalı İskender'in kendisinde topladığını, düşünmektedir,

Müfessir, İskender, batının efendisidir; çünkü bütün Yunan şehir devletleri, ilk defa tek güç altında birleşerek, onun hâkimiyetini kabul etmişlerdir; doğunun efendisidir; çünkü büyük Pers İmparatorluğunun bütün toprakları, onun hâkimiyetini kabul etmiştir; batı Asya, Mısır, kısmen Orta Asya, Afganistan, kısmen Pencap ona boyun eğmiştir; ona 'iki boynuzlu' denilmektedir; tacında iki büyük krallığı temsil eden amblemler olarak iki boynuz vardır; o sıradan kralların üstündedir; adına basılan paralarda, başında iki boynuzla resmedilmiştir ve o, kendisini, tanrı Jüpiter Amon'un -Amon'un başında iki koç boynuzu olduğuna inanılıyordu- oğlu kabul etmektedir, demektedir. Yine o, iki zaman dilimine hükmetmiştir; onun iktidar ve

---

[29] Abdullah Yusuf Ali, 1872 de İngiliz Hindistanı'nda doğmuştur, Hindistanlı zengin bir tüccarın oğludur, dîni bir eğitim almıştır, hâfızı Kur'ân'dır, Arapçayı akıcı konuşmaktadır. O, ayrıca İngiliz Edebiyatı tahsil etmiştir ve İngilizce'yi de çok akıcı olarak konuşabilmektedir. Onun en önemli özelliği; o târihte düzgün bir dille Kur'ân'ı İngilizceye tercüme etmiş, meal ve tefsir yazmış olmasıdır. Onun İngilizce meal-tefsiri Hindistan'da, Amerika ve İngiltere'de en yaygın olarak kullanılan çeviridir. Abdullah Yusuf Ali, 1938'de Kuzey Amerika'nın 3. (Kanada'nın ilk) câmisi olan A. Rashid Mosque'un açılması için büyük destek vermiştir. Londra'da ölmüş, müslüman mezarlığına gömülmüştür. (Bkz.: http://en.wikipedia.org/wiki/Abdullah_Yusuf_Ali, 24 Ağustos 2013)

[30] A. Yusuf Ali, **The Holy Qur'an**, s.760,763, Appendix VII.

[31] **A.e.,** s. 753, dipnot 2428.

[32] **A.e.,** s.763, Appendix VII.

otoritesi yaşamı ile sınırlı değildir; Avrupa, Asya ve Afrika (Mısır) târihlerini etkilemiştir; onun tesiri, kendisinden sonra nesillerce, devam etmiştir; onun fetihleriyle Grek sanatı, Orta Asya ve kuzey-batı Hindistan'daki Gandhara sanatını etkilemiştir, demektedir. Yine Mısır'da kurmuş olduğu İskenderiye şehri, sadece Yunanistan ve Roma için değil fakat Yahûdîlik ve Hıristiyanlık için de, bir kültür merkezi olmuş ve M.S. 6. yüzyıla kadar üstünlüğünü korumuştur; -Jüstinyen onun felsefe okullarını 529'da kapatmıştı- onun felsefi ve bilimsel okulları Akdeniz havzasından çok daha geniş bir alanda etkisini sürdürmüştür, demektedir[33].

Yusuf Ali, genelde İslâm ulemasının, Kur'ân'daki Zülkarneyn'i, İskender olarak kabul etmiş olduklarını, belirtmektedir. Ona göre, bazı ulemanın, buna itiraz ederek Zülkarneyn'in, Hz. İbrahim zamanında yaşamış başka bir İskender olduğunu ileri sürmeleri ve onun bir imân ve Allah adamı olduğunu; fakat ikinci İskender'in Grek tanrılarına inanan bir pagan olduğunu söylemeleri havada kalmaktadır; çünkü bu ilk İskender tam olarak tanınmamakta ve sadece farzedilen, târih öncesi, hayâlî bir kimlik olarak kalmaktadır; aslında o yok hükmündedir, demektedir. Diğer taraftan, Makedonyalı İskender hakkında bize ulaşan bilgilerin, onun insanlık için çok yüksek idealler taşıyan birisi olduğunu gösterdiğini; İsa (a.s.)'dan üç yüz yıl önce yaşamış olması onun bir imân adamı olmasını engellemediğini; çünkü Allah'ın her çağda bütün milletlere vahyettiğini, belirtmektedir. Yusuf Ali, İskender'in, düşüncenin bütün alanlarında, saf doğrunun peşinde olan Aristo'nun, talebesi olmasının; onun için bir leke olmaması gerektiğini; yine onun tanrı Amon'a atıfta bulunması da çağının hurâfelerine, şaka ile karışık bir atıfta bulunması; olarak değerlendirilebileceğini, bildirmektedir. Sokrat'ın, Grek tanrıları ile konuşmasından, Aristo ve Platon'un putperest ifadelerinden, onların, paganlar olduğu sonucunu çıkarmanın; yanlış olacağını ifade etmekte; Etiyopya geleneksel hikâyelerinde İskender'in büyük bir peygamber kabul edildiğini bildirmektedir[34].

Abdullah Yusuf Ali'nin, 'Zülkarneyn, İskender'dir' demesi; aynı şeyi söyleyen geleneksel İslâm ulemasından farklıdır; mesela, çağdaş müfessir Ali Sâbûnî de

---

[33] **A.e.,** s.760, Appendix VII.

[34] **A.e.,** s.760,761, Appendix VII.

'Kur'ân'daki Zülkarneyn, İskender'dir' demektedir; ama o, tâbiûn döneminden gelen rivâyetler böyle dediği için ve klasik mufessirûnun kahir ekseriyeti bunu kabul ettiği için, böyle söylemektedir. Yusuf Ali, İngiliz Edebiyâtı tahsil etmiş; hoca olarak Grek târihi okutmuş; İskender'in hayatını bir hobi olarak Grek târihçilerinden ve modern yazarlardan okumuş ve onunla ilgili olan bir çok bölgeyi ziyaret etmiştir[35]. Onun; batının, Aristoteles, Yunan sanat ve kültürü ve İskender hakkındaki övgülü anlatımının etkisi altında olduğu, görülmektedir. İskender'i, insanlık için çok yüksek idealler besleyen ve kısacık hayatında çok büyük işler başarmış; asil ve büyük bir ruh olarak görmektedir; Kur'ânî kıssadaki tercihinin temel sebebi budur ve geleneksel ulemâdan ayrılmaktadır.

Yusuf Ali, Zülkarneyn'in, Pers kralı Koreş olduğunu savunan görüşü, eleştirmektedir; Kitâb-ı Mukaddes'in, Daniel kitabında adı geçen iki boynuzlu koç, eğer söylendiği gibi Pers kralını ve dolayısı ile Zülkerneyn'i temsil ediyorsa, onun bir erkeç tarafından yere serilmesi; Zülkarneyn'in utanç verici, aşağı bir konuma düşmesi demektir; bunu Kur'ân'ın övdüğü Zülkarneyn'e, yakıştırmak mümkün değildir; zaten Daniel'in sifri de pek mevsuk değildir; o nedenle bu görüş doğru kabul edilemez, demektedir[36].

Müfessire göre, Zülkarneyn yani İskender, çok güçlü bir kraldır; fakat ona bu gücü veren Allah'tır; çünkü onu kendi planı için kullanmıştır; bu nedenle ona sebepler/araçlar/imkanlar vermiş ve çok farklı kültür ve medeniyetler üzerine yolu uzatılmıştır; bu âdil kral, bencil ve gasbedici değildir; zayıfları korur, yasadışı azgınları da cezalandırır[37].

Yusuf Ali, Zülkarneyn olduğu ileri sürülen bir diğer şahsiyet, Yemenli kadîm Himyerî kral, hakkında hiç bir şey bilinmediği için onun, sahip olduğu sıfatlar söz konusu edilemez, demektedir[38].

---

35 **A.e.,** s.763.

36 **A.e.,** s.761, Appendix VII.

37 **A.e.,** s.753, dipnot 2428.

38 **A.e.,** s.761, Appendix VII.

Yusuf Ali'ye göre; batı seferinde ulaşılan mekan Makedonya'dadır; bu seferde sözü edilen güneşin battığı yerin, en uç batı olması gerekmemektedir; çünkü güneşin battığı böyle bir yer yoktur; 'Güneşin battığı yer' ifadesi müfessirleri şaşırtmıştır; halbuki Zülkarneyn'in, İskender olduğu kabul edilmiş olsa, âyetin tarif ettiği bulanık su gözesinden neyin kastedildiği kolayca anlaşılacaktır. Onun batı yönünde ulaştığı 'Ayn-ı Hemie' Makedonya'nın batısında, Arnavutluk sınırındaki Ohri gölüdür. İskender, batı yönünde sefer yapmış ve bu bulanık sulu göle ulaşıp güneşin batışını burada seyretmiştir. Bu gölün suyu daima bulanıktır; çünkü kireç taşı çıkan bir bölgede, yeraltı su kaynakları tarafından beslenmektedir[39].

Abdullah Yusuf Ali, Ye'cûc ve Me'cûc ile demir set hakkında; Makedonyalı İskender, Pers ülkesini istila ettikten sonra, Hindistan'a gitmeden önce Buhara (Sogdiana) ve Semerkand'a (Maracanda) uğramış ve demir seddi burada yapmıştır; Buhara'nın, yaklaşık 150 mil güney doğusunda Hisar bölgesinde kayalık ve çok dar bir geçit bulunmaktadır; İskender, bu geçide demir kapısı olan bir sur yaptırmıştır; 'Derbent Demirkapı' da burasıdır, demektedir. Yusuf Ali, bu iddiası için; burası şimdi Buzghol Khana (Keçi ağılı) diye anılmaktadır; ama önceleri burası 'Demir Kapı' diye anılmaktaymış; şimdi burada bir duvar yoktur, ama târihte burada bir derbent, yani bir set bulunmaktaymış; yedinci yüzyılda Çinli seyyah Hiouen Tsiang, Hindistan'a giderken bunu görmüş; bu kapı demir saçla kaplı, üzerinde ziller asılı iki kanatlı bir kapıymış demekte ve yakınlardaki bir gölün adının 'Iskandar Kul' olması; ona göre, bölgenin, İskender'le ilişkisini göstermektedir. Yine o, Abbasî halifesi Vasık'ın (M.S. 842-846) Zülkarneyn Seddi'ni araştırmak için gönderdiği heyetin ulaştığı yerin, bu geçit olduğunu, iddia etmektedir[40].

Yusuf Ali, buradaki Derbent'in, Hazar Denizi'nin batı kıyısındaki diğer Derbent'yle alakası olmadığını; bazılarının, bu ikinci Derbent'i İskender'in seddi zannetmelerinin yanlış olduğunu; çünkü İskender'in, Kafkaslara hiç uğramadığını ve bir tarafı dağ, diğer tarafı deniz olan buradaki Derbent'te bulunan demirkapı duvarının, Kur'ân'daki tarife uymadığını belirtmektedir. Ona göre, yapılan seddin

---

[39] **A.e.,** s.754, dipnot 2430.

[40] **A.e.,** s.762, Appendix VII.

Buhara yakınlarındaki olduğu anlaşılınca; Ye'cûc ve Me'cûc'un kimliği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır; bunlar, seddin diğer tarafındaki Orta Asya'da yaşayan vahşi Moğol kabileleridir, İskender'den yardım isteyenler ise Türklerdir. Türkler, maden işlemeyi bilen, medeni, çalışkan zeki bir millettir[41].

İbn Kesîr, Vasık'ın gönderdiği araştırma heyetinin gittiği yerin Kafkaslarda, Tiflis şehri yakınlarında, Darial geçidindeki set olduğunu söylemektedir; bu ise Yusuf Ali'nin dediği Buhara yakınlarındaki Derbent, Demirkapı değildir. El-Bidaye'de anlatılanlara göre, Abbasî Halifesi Vasık, elçisi Sellam'ı Ye'cûc ve Me'cûc Seddi'nin bulunduğu yere göndermektedir; elçinin elinde bölge hükümdarına yazılmış bir mektup bulunmaktadır; Sellam'ın yanında, işi kolaylaşsın diye, hediye olarak götürdüğü, erzak yüklü 2000 katır bulunmaktadır. Sellam ve beraberindeki heyet, Samarra'dan yola çıkmakta Tiflis'e varmaktadır; Tiflis hükümdarı İshâk da, ona Serîr Sahibine yazılmış bir mektup vermekte; Serîr valisi de Lam hükümdarlarına bir mektup yazmaktadır. O da Kaplan Şah'a bir mektup yazmakta; Selam'a yardımcı olmasını istemekte, Kaplan Şah da Hazar hükümdarına bir mektup yazmaktadır. Kafile oradan ayrılıp 26 gün boyunca yol almaktadır; pis kokulu siyah renkli bir araziye varmakta ve sonunda demir sedde ulaşmakta ve ancak iki sene sonra dönmektedirler[42].

İbn Kesîr'in anlattığı, özetle yukarıdakidir; yazılanlardan, burasının Kafkaslardaki Darial geçidi olduğu anlaşılmaktadır; çünkü gidilen bölgede Tiflis Şehri vardır; Hazar hükümdarına mektup yazılmaktadır; petrol çıkan kapkara renkli pis kokulu bir bölgeden geçmektedirler. İbn Âşûr, müslüman târihçilerin Kafkaslardaki, petrol çıkan bölgeye pis kokulu belde dediklerini söylemektedir[43]. Böylece Yusuf Ali'nin; Halife Vasık'ın araştırma heyeti, Orta Asya'daki Derbent geçidine gitmişti; bu da İskender'in buraya set yaptığını gösteriyor iddiası el-Bidayenin tanıklığıyla boşa çıkmış olmaktadır.

Abdullah Yusuf Ali, bir düşünür ve müfessirdir; onun yaptığı İngilizce meal-tefsir; 20. yüzyılda İngilizce konuşan dünyaya, Kur'ân'ın en doğru şekilde

---

[41] **A.e.,** s.762,3, Appendix VII.

[42] İbn Kesîr, **el-Bidâye**, VII/141.

[43] İbn Âşûr, **et-Tahrîr**, XVI/26.

anlatılması konusunda büyük hizmet vermiştir. O, Kur'ân'ın, bütün insanlığa ulaştırılması konusunda İngilizce'nin önemli bir araç olduğunu farketmiş ve bu dile olan hâkimiyetini bu amaç için en güzel şekilde kullanmıştır. Fakat Zülkarneyn kıssasının tefsirinde isabet edememiş; İngilizce literatüre hakim olması nedeniyle İskender efsânesine ulaşma imkanına rağmen, kıssanın problemini görememiştir.

3.1.4 Ebu'l-Kelâm Âzâd ö. 1377/1958 The Tarjuman al-Qur'an

Ebu'l-Kelâm Âzâd, bin yıldan fazla devam eden bir süreç içinde müfessirlerimizi ve İslâm ulemasını bunaltan ve çözülemeyen bir efsâneye son vermiştir. Zülkarneyn kıssasını; Kur'ân'ı, târihi, arkeolojiyi ve Kitâb-ı Mukaddesi kullanarak tefsir etmiş, Zülkarneyn'in kimliğini açığa çıkarmıştır. Onun bu konudaki görüşleri önce tefsirinde[44] dile gelmiş sonra da Sekâfetu'l-Hind dergisinde üç sayı üst üste neşredilen, seksen küsür sayfalık ilmi derinlikli çalışmasında yayımlanmıştır. Biz onun Zülkarneyn kıssası ile ilgili görüşlerini, hem tefsirinin İngilizce çevirisi '**The Tarjuman al-Qur'an**' dan, hem de '**Şahsıyyetu Zi'l-Karneyn el-Mezkûr fi'l-Kur'ân**' adlı çalışmasından özetleyeceğiz.

Mevlana Ebu'l-Kelâm Âzâd, kıssanın ilk âyetinden onun Peygamberimiz (s.a.v.)'e sorulan bir soruya cevap olarak nâzil olduğunun anlaşıldığını belirtmekte ve âyetlerin üslubundan da 'iki boynuzlu' lakâbının, soranların önceden kullandıkları bir lakâb veya isim olduğunu, düşünmektedir. Âzâd'a göre, Tirmizi, Nesei ve İmam Ahmed'in Müsned'inde vermiş oldukları rivâyetten, soruyu sorduranların Yahûdîler olduğu ve bu konudaki diğer rivâyetlerden de sorunun kaynağının, onlar olduğunda ittifak bulunduğu, anlaşılmaktadır. Yahûdîler, Peygamberimiz (s.a.v.)'den, bu şahsiyetin neler yaptığını ve kim olduğunu, sormaktadırlar[45].

---

[44] Mevlânâ Ebu'l-Kelâm Âzâd, **The Tarjuman al-Qur'an**, (Qur'an Commentary), English Translation by Dr. Syed Abdullatif, Second Edition, Trust for Qur'anic Cultural Research India, Hyderabad, Mis Golden Pres, 1982, III/372-383.

[45] Âzâd, "Şahsıyyetu Zi'l-Karneyn", **Sekâfetu'l-Hind**, ciltI/sayı1, s.51,54.

Âzâd, 'iki boynuzlu' lakâbının müfessirlerimizi şaşırttığını belirtmekte; müfessirlerin görüşlerini özetlemekte ve bunları söyledikten sonra Himyer kralının ve İskender'in, Zülkarneyn olamayacağını ispatlamaktadır[46].

Âzâd, Zülkarneyn'in kimliği üzerine ileri sürülen farklı görüşleri eledikten sonra; bu kralın, Yahûdîler için önemli biri olduğuna ve onların târihinde aranması gerektiğine karar vermekte ve önce bu şahsiyetin Kur'ân'da geçen sekiz sıfatını tespit etmektedir[47] ve bu özelliklere göre, Yahûdî târihi sorgulanacaktır.

Böylece Âzâd, kimliği sorulan târihî adamı, Yahûdîlerin, târih ve dinlerinin temel kaynağı olan Kitâb-ı Mukaddes'te aramakta ve Kur'ân'ın kıssaya başlarken öne çıkarttığı 'iki boynuzlu' lakâbını, Daniel sifrinde bulmaktadır. Arapça ve İbranice'de ortak olan 'karneyn' kelimesi, Ahd-i Atîk'te aynen Kur'ân'daki gibi, kullanılmaktadır. Âzâd, daha sonra, bu sıfatla gösterilen târihî şahsiyetin, diğer özelliklerinin Kur'ân'daki sıfatlara uyup uymadığını sorgulamaktadır. Ahd-i Atîk'te, Daniel peygamber sifrinde, onun gördüğü bir rüyâda, her hayvanı yenen 'iki boynuzlu' bir koç bulunmaktadır; daha sonra yine rüyâsının içinde gördükleri, peygambere tabir edilmekte ve bununla Yahûdîlere bir müjde verilmektedir. İki boynuzlu olarak anılan ve gösterilen bu koç, Yahûdîleri, Bâbil esaretinden kurtaracak şahsiyeti, sembolize etmektedir. Rüyâ gerçekleşmiş ve târihe mâl olmuştur. Tevrât'ın 'iki boynuzlu' dediği bu kral, Yahûdîleri, târihte milletçe maruz kaldıkları, Bâbil köleliğinden kurtarmış; vatanlarına dönmelerini, sağlamış, Filistin'deki kutsal mâbetlerini inşa etmeleri için her imkanı vermiştir.

Âzâd, Ahd-i Atîk'te bu konuyla ilgili İşayâ ve Yeremya sifirlerini de incelemektedir. Tevrât'a göre bu kral, Allah'ın seçilmiş adamıdır; Yahûdîleri kurtarmak için özel olarak gönderilmiştir; Allah'ın gönderdiği 'doğu kartalı'dır; 'kurtarıcı Mesîh'tir. Bu nedenle Yahûdîler bu krala çok önem vermektedirler. İki boynuzlu olarak sembolize edilen bu târihî figür, kadîm Pers İmparatorluğunun

---

[46] **A.e.,** s.53-55.

[47] **A.e.,** s.50,51.

kurucu kralı Büyük Koreş'tir[48] (غورش veya غوروش). Yunanlılar ona سائرس, Yahûdîler خورس demektedirler[49].

Âzâd, Koreş'in Mazdeyasna (مزديسنا) dîninde olduğunu; yani Zerdüştîlik'e mensup olduğunu, söylemektedir; o çağda, Yahudîler ve Zerdüştîler dışında, paganizm yaygındır; fakat bu iki zümre putperestliğin her türlü tezahüründen uzaktır. Bu durumda makul olan şudur ki, Koreş Bâbil'i fethettiğinde; Yahûdîlerin akâidine, dinlerinden gelen ahlâkî ahkâma muttalî olmakta ve ehl-i tevhid Yahûdîlere saygı göstererek onların kutsal kitaplarında söylenen ihbarları samimiyetle değerlendirmektedir[50].

Âzâd'ın, Zülkarneyn'in, Pers kralı Koreş olduğu düşüncesini, kesinliğe ulaştıran son adım, Yunanlı târihçilerin yazılarında ve Tevrât'ta bulunmayan bir delile ulaşması olmaktadır. Bu kanıt, kadîm İran'ın başkenti İştahr yakınlarında, Morgab nehri kıyısında dikili olarak bulunan, Koreş'in taş kabartma heykelidir, (Bkz.: Resim-1). Bu heykel insan şeklindedir; başında iki boynuzu vardır; fakat bunlar koç boynuzu gibi değildir; Daniel peygamberin rüyâsındaki gibi biri öne diğeri arkaya doğru uzanmaktadır; yine bu heykelin kanatları vardır; bu da İşayâ sifrinde söylenenleri çağrıştırmaktadır. Rab, kutsal kitapta, "..doğudan bir kartal çağıracağım o Beni hoşnut edecek" demektedir. Heykeli inceleyip, detaylı etütler yapan Sir Robert K. Porter, Gürcistan ve İran gezilerini anlattığı kitabında, heykelin karakalem resmini yayımlamıştır. Heykelin kaidesinde bulunan çivi yazısı ile yazılmış kitabe, heykel bulunduğunda henüz silinmemiştir ve bu resimle birlikte yayımlanmıştır, bu yazı heykelin Koreş'e ait olduğunu bildirmektedir. Daha sonra Fransız yazar Deu Lafoy, İran'ın kadîm dönemine ait eserleri tanıttığı kitabında bu taş heykelin üç boyutlu bir çizimini yayımlamıştır[51].

---

48 **A.e.,** s.55-73; (Araplar, Koreş kelimesini, Ebul Kelâm gibi Gayın ile (Goroş) değil, Kaf harfi ile (Koruş) yazmaktadırlar.)

49 **A.e.,** s.57.

50 **A.e.,** s.65,66.

51 **A.e.,** s.68,69.

İslâm hakim olunca Müslümanlar, çevre kültürleri ve târihleri Arapça'ya tercüme etmişlerdir; fakat Arap târihçiler, kadîm İran târihini yazmak istediklerinde târihsel malzeme olarak hiç bir şey bulamamışlardır; buldukları sadece Sâsânîler döneminde yazılan efsânelerdir[52]. Durum böyle olunca Âzâd, bu konuda kaynak olarak, Yunanlı târihçilerin -Herodotus, Ctesies, Xenophon- eserlerini, arkeolojik bulguları -Dârâ kitabeleri veya Behistun yazıtları, Koreş'in heykeli, Koreş'in mührü- kullanmaktadır. Bu çivi yazısı okunmuştur ve arkeolojik bulguların sağladığı bilgi ile Antik Yunan târihçilerinin yazdıkları örtüşmektedir[53].

Yunan târihçilerinin yazdıklarına göre, Koreş, Medleri ve Persleri birleştirince; bu güçlenme karşısında rahatsız olan Lidya kralı, batıdan Perslerin bazı eyaletlerine saldırmıştır. İlk savunma savaşını kazanan Koreş, batı yönünde hızla ilerleyerek bütün Anadolu'yu geçmiş ve Ege Denizi kıyısındaki başkent Sardis'i fethetmiş; ama halka hiç bir haksızlık yapmamış; fazladan, saldıran kral Kroesus'u, affederek kendi danışma meclisine almıştır[54]. Batı seferinden sonra Mekran (Belucistan) ve Baktria (Belh çölü) bölgesinde yaşayan barbar kabileler ayaklanmıştır. Koreş bölgeye doğu yönünde bir askerî sefer yaparak onları kontrol altına almaktadır; bu seferi de, Yunanlı târihçiler yazmaktadırlar[55].

Koreş'in, Lidya'yı alıp halkına dokunmadığı duyulunca; Bâbil halkı ileri gelenlerinden oluşan bir heyet, Koreş'in huzuruna çıkıp onu Bâbil'i alması için davet etmişlerdir; halk baskı ve zulümden yılmıştır. Bütün târihçiler, o zaman Bâbil'in, yeryüzünün en sağlam surlarına sahip olduğunda müttefiktirler. Bâbil'in eski valisi Gobryas, Koreş'e sığınarak ona yol göstermiştir. Bâbil'in içkili bir bayram gecesinde Dicle[56] nehrinin yatağını değiştirerek; nehrin şehre girdiği, surların altındaki

---

[52] Âzâd, **a.g.e.**, ciltI/sayı2, s.60.

[53] **A.e.,** s.62,63.

[54] **A.e.,** s.64,65.

[55] **A.e.,** s.65,66,78.

[56] Burada bir hata olduğu görülmektedir; antik Bâbil şehri, Dicle değil Fırat nehri üzerinde idi; Bkz.: J. S. Considine, "City of Babylon", **New Catholic Encyclopedia**, 15c., 2.Bs., Washington D.C., Thomson Gale, 2003, II/3,4 ve Bkz.: Daniel C. Snell, "Babylon", **Encyclopaedia Judaica**, 22c., 2.Bs., New York, Thomson Gale, 2007, III/23,24.

mazgallardan askerlerini içeri sokan Koreş, kapıları açtırmakta ve Bâbil'i en güzel şekilde fethetmektedir. Sonra esaretteki Yahûdîlerin vatanlarına dönmesi için büyük bir düzenleme yapmıştır; Ahd-i Atîk'te Ezra'nın sifrinde yazılanlar, bunu açıkça göstermektedir. Ayrıca Koreş, bir ferman yayımlamıştır; onun fermanından sonra ilk anda elli bin Yahûdî Bâbil'den Filistin'e göç etmiştir[57].

Kuzeydoğu Türkiyeden doğup Kafkas dağlarının güneyinde bu dağlara paralel bir mecra izleyerek akan sonra Hazar Denizi'ne dökülen nehrin adı Türkçe'de Kura, Ermeninece'de Kur nehridir. Bu nehir adını Pers kralı Koreş'ten almıştır. Grekler kral Koreş'e Büyük Sayrıs diyorlardı, Grekçe'de de bu nehrin adı Sayrıs'dır (Cyrus). Yunanlı Antik târihçiler Koreş'in üçüncü askerî seferinin kuzeye, Medya sınırlarını takviye için yapıldığını söylemektedirler. O gün Perslerin kuzey kesimi Medya bölgesi idi ve burası Hazar Denizi ile Karadeniz arasındaki dağlık bölge idi. Burası daha sonra Kafkasya olarak isimlendirilmiştir. Koreş'in bu seferinde kendi adıyla anılan bu nehre ulaştığını söylemektedirler. Bu seferde dağların eteklerinde karşılaştığı bir toplum Koreş'ten kuzeyden gelen yağmacı Ye'cûc ve Me'cûc'den yakınmışlar; o da, dağlar arasındaki boğaza demir alaşımından bir duvar yaptırmıştır. Fakat ne yazık ki Yunanlı târihçiler bu seferin ayrıntıları üzerinde durmamaktadırlar[58].

Ebul Kelâm, Kur'ân'ı Kerîm'de Zülkarneyn'in batı seferinde bahsedilen 'güneşin battığı yer' ibaresinin, batı yönü manasında olduğunu ve bu ve benzeri ifadelerin her dilde bu şekilde ifade edilebileceğini belirtmektedir. Sonra Ahd-i Atîk'ten bir delil getirmektedir; Zekeriya'nın Sayfasında 8/7 de şöyle denilmektedir: "Halkların Rabbi şöyle buyurmaktadır, halkımı güneşin doğduğu beldeden ve battığı beldeden kurtaracağım". Burada Allah Filistin'de oturan Yahûdîlere seslenmekte ve onları Mısır ve Bâbil'den tehlikesinden kurtaracağını söylemektedir. 'güneşin battığı belde' ibaresi ile Mısır ülkesi 'güneşin doğduğu belde' ibaresi ile de Bâbil kastedilmektedir. Âzâd, böyle açık bir konu bile, müfessirlerin lüzumsuz merakı

---

[57] Âzâd, **a.g.e.**, ciltI/sayı2, s.66-68.

[58] **A.e.,** s.69,70.

yüzünden karmakarışık hale gelmiştir, demektedir[59]. Bizim tespitimize göre müfessirleri şaşırtan değil şartlandıran şey bu konudaki isrâilî rivâyet olmaktadır. Burada Âzâd'ın, bu konuda müfessirleri yanıltan şeyin onların merakı değil, İskender efsânesinin dolaylı etkisi olduğunu göremediğini, tespit ediyoruz.

Ebul Kelâm'ın Ye'cûc ve Me'cûc'un kimliği ve hurûçları üzerine bir yorumu bulunmaktadır. Âzâd, özetle M.Ö. 8. yüzyılda İskitler ve Kimmerlerle başlayıp M.S. 13. yüzyıldaki Moğol istilasına kadar iki bin yıldan fazla devam eden bir süreç içinde, belli dönemlerde, karşı konulmaz büyük kitleler halinde insanlığa saldıran, yağmalayan, öldüren Orta Asya'lı göçebe kabilelerin Tevrât'ta ve Kur'ân'da anılan Ye'cûc ve Me'cûc olduklarını söylemektedir. O, bunların belli başlı saldırılarını devre devre açıklamaktadır.

Mesela onların üçüncü devre hurûçları üzerine şunları söylemektedir: Karadeniz ve Hazar Denizi etrafında vahşi bir kavmin adı duyulmaktadır, bunlar M.Ö. 700 lerde batı Asya'ya hücum etmektedirler, bunlara Siythiyn (İskitler) denilmektedir. Herodot, Asur devletinin kuzey sınırlarının, o dönemde sürekli olarak bu göçebe İskitler'in ve Kimmerler'in, hücumlarına maruz kaldığını bildirmektedir. O gün Asur'un kuzey sınırı Kafkaslar'ın güneyindeki Ermenistan'a kadar uzanmaktadır. M.Ö. 620 de bunlardan büyük bir topluluk, Ermenileri ve kuzey İran'ı yağmalayarak Ninova'ya kadar inmişlerdir.

Dördüncü devrenin M.Ö. 600 yılı ile başladığını bildirmektedir ki Koreş bu dönem içinde iktidara gelmiş, Medlerle Persleri birleştirmiş, güçlü bir devlet kurmuştur. Onun iktidarı döneminde Kafkaslar'ın güneyindeki bütün milletler bu Siythiyn kabilelerinin yağma ve hücumlarından kurtulmuşlardır.

Âzâd, beşinci devrenin M.Ö. 300 de başladığını, bu dönemde bu kabilelerin Batı Asya yerine Çin'e saldırdıklarını bildirmektedir. Çin târihçileri bunları Hiyongnu diye adlandırmaktadırlar. Bu kelime daha sonra Hun kelimesine dönüşmüştür. Çin İmparatoru, bunların hücumlarını durdurmak için Çin Seddi'ni

---

[59] **A.e.,** s.75,76.

yaptırmıştır (M.Ö. 264). Bu seddin tamamlanmasından sonra bu kabileler tekrar Orta Asya'ya yönelmişlerdir.

Altıncı devrenin M.S. 400' lerde, Hun İmparatoru Attila önderliğinde bu kavimlerin Roma'ya saldırmasıyla başladığını; bu hurûcun târihteki, kavimler göçüne sebep olduğunu; Ortaçağı başlattığını ve Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasına neden olduğunu, belirtmektedir.

Ye'cûc ve Me'cûc'un yedinci hurûcunun, Moğolların, Cengiz ve Hülâgû önderliğinde on üçüncü yüzyılda olduğunu; o çağın Ye'cûc ve Me'cûc'ü olan Moğolların, batı Asya'ya hücum edip Bağdat'ı ele geçirerek Arap-İslâm Medeniyetine hunharca son verdiklerini bildirmektedir[60].

3.1.5 Nûru'l-Hak Tenvîr[61]

Mecelletu'l-Ezher'de, 'Kur'ân'da ve Târihte Zülkarneyn' isimli başarılı bir çalışma yayımlayan Nûru'l-Hak Tenvir; Kur'ân'da anlatılan Zülkarneyn'in kimliği hakkında Mısır'da, Akkâd ve Gazzâlî üstadlar arasında, 1959 yılı Şubat ayında, Dâru'n-Nakkâş, el-Garrâ gazetesi sütunlarında, iki hafta kadar süren bir tartışma yapıldığını, söylemektedir. O gün Gazzâlî, Zülkarneyn, İskender'dir; müfessirlerimizin kâhir ekseriyeti böyle kabul etmiştir derken; Akkâd, bunu reddetmektedir. Çağımızda bazı İslâm ulemasının hâlâ Zülkarneyn Makedonyalı İskender'dir demesi bu konuda ciddi bir problem olduğunu göstermektedir.

Nûru'l-Hak, bu çalışması için net bir yöntem ortaya koymaktadır. Kıssanın ilk âyetinden Peygamberimiz (s.a.v.)'e bir soru yöneltilmiş olduğu açık olduğuna ve çeşitli kaynaklar da soruyu soranların Yahûdîler olduğunda ittifak ettiklerine göre; Yahûdîlerin, kendi târihlerinde büyük iz bırakmış bir şahsiyeti sordukları aşikardır; bu durumda yapılması gereken şey bu târihî şahsiyeti aramak olmalıdır, demektedir.

---

[60] Âzâd, "Şahsıyyetu Zi'l-Karneyn", **a.g.e.**, ciltI/sayı3, s.28-30.

[61] 1950'li yıllarda Ezher'de bulunmuş Hindistanlı bir âlimdir, daha sonra Hindistana dönerek Arap dili Edebiyatı okutmuştur. "Kur'ân'da ve Târihte Zülkarneyn" adlı çalışması, Arap-İsrail savaşından önceki yıllarda, 1959'da Arap dünyasında İsrail aleyhtarı tartışmaların yaşandığı bir zamanda, yayımlanmıştır. Nûru'l-Hak, için Bkz.: (Çevrimiçi)http://www.islamahmadiyya.net/show_page.asp?content_key=2&article_id=5, 28 Ağustos 2013.

Nûru'l-Hak, ilk olarak, Zülkarneyn'in Kur'ân'ı Kerîm'deki vasıflarını belirlemekte; sonra da Yahûdî târihindeki önemli şahsiyetlerden özellikleri bu vasıflarla uyum gösteren târihî figürü aramakta ve iki boynuzlu'yu bulmaktadır. Kur'ân'dan tespit ettiği dört özelliğin de, kadîm İran târihindeki bir Pers hükümdarına, bire bir uyduğunu; Tevrât'dan ve târihten getirdiği delillerle ispatlamaya çalışmaktadır[62]. Önce bu târihî figürün adını açıklığa kavuşturmakta ve bu kralın adının Farsça'da Khores (خورس) olduğunu, bunun Arapçasının Korad (قورض) veya Koreş (كورش) ve batı dillerindeki karşılığının ise Sayrıs (Cyrus) olduğunu bildirmektedir.

Nûru'l-Hak, önce Kur'ân'ın verdiği 'iki boynuzlu' lakâbını Tevrât'da aramaya başlamakta ve bu lakâbı Tevrât'ın Daniel sifrinde bulmaktadır; 8. Bölümün 3-5 arası fıkralarında, Daniel peygambere rüyâsında, Yahûdîleri, Bâbil'deki esaretlerinden kurtaracak olanın Pers kralları olacağı; rüyâdaki 'iki boynuzlu koç' sembolüyle gösterilmektedir. Rüyânın tevilinde bu koçun Med ve Pers nesillerini tek devlet altında birleştirecek kral olduğu bildirilmektedir. Bu hükümdarın Allah'a yakın birisi olarak ilham-ı ilâhî sahibi olduğu; Tevrât'taki bazı bölümlerin Kur'ân âyetlerini tefsir ettiğini göstererek, ifade etmektedir.

Mesela İşayâ sifri, bölüm 45, fıkra 1-5'deki ifadelerin açık bir şekilde, 18/84) إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا ayetini tefsir ettiğini söylemektedir. İşayâ'daki ifadelerin tercümesi şöyledir:

> "Bu nedenle Rab, Mesîh'i Koreş için şöyle diyordu, 'Onun sağ elinden tutacağım, önünde yürüyeceğim, (karşısındaki) kralları çözeceğim, kepenkleri onun önünde açacağım ki kapılar kilitlenemesin. BEN, senin önünde ilerleyeceğim, tepeleri düz hale getireceğim, bronz kepenklerini parçalayacağım, demir sürgülerini kıracağım. Karanlık ambarları, gizli hazineleri sana vereceğim ki, BENİ bileceksin. BEN RABBIM, İsrâil'in İLÂHI'yım, kulum Yâkup ve seçilmiş İsrâil için, seni isminle çağırdım, sen Beni tanımazken sana lakâbını BEN verdim'. (İşayâ, XLV/1-5)"

Nûru'l-Hak, bundan sonra antik Grek târihçilerinin, Koreş'in ne kadar üstün bir şahsiyet olduğunu anlatan tanıklıklarını, delil getirmektedir. Sonra Tevrât'tan bir delil

[62] Nûru'l-Hak, "Zülkarneyn fî'l-Kur'ân", **Mecelle**, XXXI/sayı2, s.173,174.

daha sunarak; Koreş'in Allah'tan ilham aldığını ve ona göre davrandığını göstermektedir; Ezra sifirinde, Allah'ın ağzından Koreş'e verilen bir görev anlatılmaktadır; Koreş, Yahûdîleri kölelikten kurtaracak ve onların Kudüs'teki yıkılmış büyük mâbetlerini tekrar inşa etmelerini, sağlayacaktır; Tevrât'taki ifadeler şöyledir:

> "Pers kralı Koreş'in (iktidarının) ilk senesinde, Rabbin seçkini Yeremya'nın ağzıyla, Rabbin Kelâmı tamam olsun diye Rab, Pers kralı Koreş'in ülkesinin tamamına şöyle seslendi ve yazdı. (İlâhî ilhamla görevini anlayan Koreş şöyle diyecektir) 'Pers kralı Koreş şöyle dedi, 'Göklerin Rabbi, yeryüzündeki bütün ülkeleri bana sundu ve Yahuda'da bulunan Kudüs'e O'nun için bir ev (mescid) yapmamı emretti'.(Ezra, I/1-3)"

Târih de aynen böyle gerçekleşmiş; Koreş, bu görevi yerine getirmiştir.

Nûru'l-Hak, Koreş'in batı seferinin, Zülkarneyn'in batı seferi ile aynen örtüştüğünü şöyle anlatmaktadır:

> "Yüce Allah'ın lutfuyla kuvvet bulunca, iktidarını Medya ülkesi üzerine genişletti; nüfuzu öyle arttı ki, düşmanlarının nefretini harekete geçirdi. Sonra batıdaki bazı ülkeler ona saldırdılar, Koreş vatanını savunmak zorunda kaldı; saldıranlar cezalandırıldı ve böylece Bâbil, Ninova ve küçük Asya'da (Anadolu) bulunan bazı Yunan kolonilerine karşı fetih ve istilâ hareketine başladı; hareketi Marmara Denizi'ne uzandı. Ve oradan Kara Deniz'e (عين حمئة) ulaştı, bu fütuhatın tamamı, târihen sabittir."

Nûru'l-Hak'a göre, âyette geçen 'Ayn-ı Hemie' Karadeniz'dir[63]; onun doğu seferi sonunda ulaştığı yer ise, Belucistan çölüdür; burası güneş tarafından sarılıp kuşatılmıştır, ve halkı ormansız ve ekinsiz bir arazide güneşin acımasız alevlerine maruzdur[64].

Nûru'l-Hak; Herodot, Josephus, Jerome ve Tevrât'ın ifadelerini delil getirerek; Yahûdîlerin, o gün Kafkas Dağları'nın kuzeyinde oturan ve Ortadoğu'ya inerek yağmalar yapan; İskit ve Kimmer kabilelerine Ye'cûc ve Me'cûc dediklerini göstermektedir[65]. Derbend seddi'nin de Zülkarneyn seddi olduğunu iddia etmektedir[66]. Sonra Derbend seddi'ne, 'Bab-ı İskender' denilmesini ele almakta ve İskender'in, büyük bir set yapmasının imkansız olduğunu belirtmektedir, çünkü

---

[63] **A.e.,** s.175,6.

[64] **A.e.,** s.176.

[65] **A.e.,** s.176,7.

[66] **A.e.,** s.177-180.

târihin bildirdiğine göre o, seferlerinde çok hızlı hareket etmiş ve hiç bir yerde büyük bir set yapmak için durmamıştır demektedir[67]. Koreş'in iktidar olmasından önceki on yıllarda, İskit ve Kimmer kabilelerinin, Kafkaslar'ın güneyinde, Anadoluda ve Med ve Pers ülkesinde hakim olduğunun, târihî kayıtlardan bilindiğini; fakat Koreş'ten sonra, onların hücumlarının kesin olarak son bulduğunun da aynı şekilde, târihen malum olduğunu belirtmektedir. Ona göre, bunun açıklaması Koreş'in Kafkaslara demir seddi yaparak İskit ve Kimmerler'i Kafkaslar'ın kuzeyinde kalmaya mahkum etmesidir[68].

İki nokta dışında Nûru'l-Hak'ın tezi başarılı görünmektedir. Onun, Koreş'in batı seferi sonunda ulaştığı 'Ayn-ı Hemie'nin Karadeniz olduğunu iddia etmesi kıssada anlatılanlara uymamaktadır çünkü Karadeniz, İran'dan yola çıkan birisi için güneşin battığı yer değildir. İkinci olarak onun Koreş'in yaptığı set olarak kabul ettiği Hazar Denizi kıyısındaki Derbend Seddi Kur'ân'daki tarife uymamaktadır çünkü bu duvar iki yamaç arasında kalan bir boğaza yapılmamıştır, bir tarafı denize dayanmaktadır.

3.1.6 Ömer Tayyibî[69]

Tayyibî'nin çalışmasının adı, 'Zülkarneyn fî'l-Kur'ân ve't-Târîh'dir; yani Nûru'l-Hak Tenvîr'in teziyle aynı isimdedir; aslında Tayyibî'nin çalışması gördüğümüz kadarıyla bir tez değil, antitezdir çünkü Nûru'l-Hak'ın tezini eleştirmek için yazılmıştır, ideolojik ve duygusaldır, eleştirmektedir; fakat bir iddiası yoktur ve kıssanın problemini çözmemektedir.

Tayyibî, Nûru'l-Hak'ın, Tevrât'ın bazı sifirlerinden ve batılı târihçilerin sözlerinden gelen bilgilerle, Koreş hakkındaki görüşüne ulaştığını bildirmekte ve onun Tevrât'ı ve batılı târihçileri kullanmasını kınamaktadır. Ebu'l-Kelâm Âzâd'ın, 'Sakafetu'l Hind' dergisinin bazı sayılarında yayımlamış olduğu uzun makalelerinde, bu sonuca aynı delillerle ulaştığını; Nûru'l-Hak'ın, oradan beslendiğini; fakat bazı konularda Âzâd'a ters düştüğünü belirtmektedir. Bu ikisinin, Koreş'in Zülkarneyn

[67] **A.e.,** s.178.

[68] **A.e.,** s.180-81.

[69] Ömer Tayyibî, "Zülkarneyn fi'l- Kur'ân va't- Târîh" adlı makalesini 1959 yılında **Mecelletu'l-Ezher**'de yayımlamıştır. Bkz.: c.XXXI, sayı4,5, s.442-449.

olduğunda ittifak ettiklerini ama ayrıntıda anlaşamadıklarını bildirmektedir; Nûru'l-Hak, yapılan seddin, Derbend'teki duvar olduğunu söylerken; Âzâd, bunun Darial boğazındaki set olduğunu bildirmektedir, demektedir. Sonra garip bir şekilde, Koreş'in taş kabartma heykelinde başında görülen boynuzların, boynuza değil yılana benzediğini, iddia etmektedir.

Tayyibî, Nûru'l-Hak'ı kınamaktadır; çünkü Yahûdîlerin, Filistin'in, Allah'ın kendilerine vaadi olduğu propagandasını yaparak, Müslüman Arapları öldürdüğü; İsrâil devletinin kurulması için hırsla çabalaladıkları, katliamlar yaptıkları bir zamanda; Nûru'l-Hak'ın onlara destek verir gibi, Kur'ân'ı Kerîm'de ve sünneti nebevîde peygamberler arasında sayılmamasına rağmen; Tevrât'ın enbiya sifirlerinde adı geçen kimi ashâbı, peygamber olarak isimlendirmesini, eleştirmektedir. Tevrât sifirlerinin neshedilmiş olmasına ve Yahûdîlerin bile bu Tevrât ashâbının nübüvvetini inkar etmiş olmalarına rağmen; Âzâd ve Nûru'l-Hak'ın, tefsirde Tevrât'ı kullanarak sözü uzatmalarını kınamaktadır[70].

Tayyibî, Arapların, Tevrât'ın sifirleri olmadan da Ye'cûc ve Me'cûc'u tanıdıklarını söylemektedir. Allah'ın, Kehf suresinde bunlardan bahsettiğini; Enbiyâ suresinde de bunların kıyâmet kopmadan önce vuku bulacak hurûçlarından söz ederek, kullarını inzar ettiğini; ayrıca Peygamberimiz (s.a.v.)'in bu iki ümmetle ilgili sözlerinin bulunduğunu; Abbasî Halifesi Vasık Billah'ın da, bunların seddini araştırmak için bir heyet görevlendirmiş olduğunu belirterek, Yahûdîlerin Tevrât'ına ihtiyacımız olmadığını ileri sürmektedir.

Tayyibî, Kur'ân müfessirlerine bakıldığında büyük çoğunluğun, Zülkarneyn'in Makedonyalı İskender olduğunu kabul ettiklerini ve Peygamberimiz (s.a.v.)'in de Zülkarneyn'in İskenderiye'yi kuran Yunanlı bir genç olduğunu bildirdiğini söylemekte ve bunu onaylamaktadır. Bunun arkasından İbn Kesîr'in, buna itiraz ettiğini, asıl İskender'in İbrahim (a.s.) zamanında yaşamış olduğunu bildirdiğini de

[70] Nûru'l Hak'ın ve Ömer Tayyibi'nin makaleleri; 1959 yılında, Mısır ve Suriye'nin Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında İsrâil'e karşı tek devlet olarak birleştikleri bir dönemde ve 1965-67 Arap-İsrâil savaşları öncesinde Araplar arasında İsrâil'e karşı milli duyguların çok yüksek olduğu bir zamanda yayımlanmıştır. Yahûdîleri, Babil esaretinden kurtaran ve onlara vâdedilen Filistin topraklarını geri veren, İranlı bir hükümdarın, -bu olay 2500 sene önce de olsa- İsrâile karşı nefretin yükseldiği bir dönemde Araplar tarafından Kur'ân'daki Zülkarneyn olarak kabul edilebilmesi çok zor görünmektedir. Ömer et-Tayyibî'nin makalesinde işte bu tepkiyi görmekteyiz.

söylemekte ve arkasından Zülkarneyn'in Himyerî hükümdarlarından bir Arap olduğunu söyleyen müfessirlerin de bulunduğunu ve onun adının Ebu Kerib bin Afrikiş olduğunun bildirildiğini, söylemektedir. Böylece Tayyibî, Nûru'l-Hak'a itiraz ederken, konuyu ortada ve çözümsüz bırakmaktadır[71].

3.1.7 Seyyid Kutub ö. 1385/1966 Fî Zilâli'l-Kur'ân

Seyyid Kutub, Zülkarneyn kıssasına, sebeb-i nüzûl rivâyetini anlatarak başlamakta ve başka rivâyetler de var ama biz, âyetlerin gölgesi içinde kalmayı tercih ediyoruz, demektedir. İlk âyetten kıssanın, bir soru üzerine nâzil olduğunun anlaşıldığını; fakat soruyu soranların kim olduğunun, kesin olarak bilinemediğini ifade etmektedir. Daha sonra, sorunun sahipleri bilinse bile, bunun kıssanın delâletine bir şey ilave etmeyeceğini; çünkü Kur'ân'ın iki boynuzlunun şahsiyetini, yaşadığı zamanı ve mekanı belirsiz bıraktığını; zaten bir kıssa anlatırken izlenen bu tavrın Kur'ân'ın değişmez özelliği olduğunu; maksadın târihi tespit etmek olmadığını; fakat kıssadan yararlı bir ibret çıkarmak olduğunu, belirtmektedir[72].

Kutub, müfessirlerin, Zülkarneyn olduğunu sandıkları şahısları sayarak, eleştirmektedir. Önce çoğunluğun görüşü olan İskenderi, ele almakta ve yazılı târihte zikredilen İskender'in, asla Kur'ân'daki Zülkarneyn olamayacağını; bu adamın, bir putperest olduğunu söylemektedir. Daha sonra Bîrûnî, Zülkarneyn'in, Himyer krallarından biri olduğunu, Afrika kıtasının adını bu şahsiyetten aldığını söylüyor, demektedir. Kutub, Bîrûnî'nin haklı olabileceğini, fakat bizim bu bilgileri eleyip ayıklayabilecek araç ve imkanlara sahip olmadığımızı, söylemekte ve kıssanın kavm-i Nûh, kavm-i Hûd ve kavm-i Sâlih'in kıssalarına benzediğini belirtmektedir[73].

Kutub, Kur'ân kıssalarını, târihi baz alıp değerlendirmenin yanlış olduğunu; çünkü târih ilminin, beşerin arzdaki ömrüyle karşılaştırıldığında, çok yeni olduğunu; Kur'ân'ın, târih ilminden önceki olayları da anlattığını; ayrıca insanın yetersiz ve

---

71 Tayyibî, **a.g.e.**, XXXI/sayı 4,5, s.442-449.

72 Kutub, **Fî Zilâl**, IV/2289.

73 **A.e.,** s. 2289,2290.

kusurlu bir varlık olduğunu; onun yazdığı târih ilminde yanlışlık ve tahrifin kaçınılmaz olacağını; böylece târihin, Kur'ân'ı değerlendirmede referans olamayacağını, söylemektedir[74].

Seyyid Kutuba göre, âyetlerin zahirinden, batı seferinde Zülkarneyn'in, Atlas Okyanusu sahillerinde bir noktaya varıncaya kadar batıya gittiği anlaşılmaktadır; o zaman bu okyanusa "Karanlıklar Denizi" denilirmiş ve karanın, orada son bulduğuna inanılırmış; Zülkarneyn, bu okyanusta güneşin batışını izlemiş görünüyor, demektedir. Seyyid Kutub, tercih edilen görüşe göre Zülkarneyn'in vardığı bölge, bir nehrin denize döküldüğü bir yermiş; böyle yerlerde yeşillikler, sazlıklar ve onun çevresinde koyu bataklıklar olur; işte âyet, Zülkarneyn, güneşi çamurlu bir su gözesinde batarken buldu derken, böyle bir göleti kastetmişti; ama nas, burasını açıkça belirlemiyor; ayrıca burayı tespit etmemizi sağlayacak başka güveneceğimiz bir kaynak da bulunmuyor, diye açıklamaktadır[75].

Doğu seferi sonunda, güneşe karşı hiçbir siperleri bulunmayan, bir toplumla karşılaştı, âyetini açıklarken; Kutub, varılan yerin, hiçbir doğal örtüsü bulunmayan, açık, ormansız, düz bir arazi olduğunu; güneşin burada doğrudan insanların üzerine doğduğunu; buranın çöl ya da bozkıra benzer bir yer olduğunu; böylece burada insan gözünü sınırlayacak hiçbir engelin olmadığının anlaşıldığını, söylemekte ve burasının doğu Afrika sahillerinde bir yer olabileceğini düşünmektedir[76].

Seyyid Kutub, Zülkarneyn'in, dağlık bölgede ulaştığı iki seddin mekanı hakkında bir şey söyleyemiyoruz, demektedir. Sonra gelecekte her tepeden inecek olan Ye'cûc ve Me'cûc'un, târihteki Moğolar olabileceğini, söylemektedir; âyette bir zaman sınırı yok; sadece kıyâmetten önce dendiğine göre bunlar olabilir, demekte ve Moğol istila ve yağmasının ve Bağdat'ın ve Abbasîlerin yakılıp yıkılmasının; Peygamberimiz (s.a.v.) tarafından yüzlerce yıl önce görülen rüyânın tevîli olabileceğini, düşünmektedir[77].

---

[74] **A.e.,** s. 2290.

[75] **A.e.,** s. 2291.

[76] **A.e.,** s. 2292.

[77] **A.e.,** s. 2293,4.

Seyyid Kutub da, kıssanın tefsîri esnasında isrâilî rivâyetleri görmüyoruz; fakat tefsirde sahip olduğu metodun bir sonucu olarak, onun kıssanın târihî problemini de göremediğini ve dolayısıyla çözemediğini düşünüyoruz. Yine tefsirlerimizin târihte neden yanıldığı konusunda bir fikir ortaya koyamadığını ve bu önemli şahsiyetin kimliği konusunda da isabetli bir fikir ileri süremediğini, görmekteyiz. Bir Mısır'lı olarak Kutub da, Zülkarneyn'i, Afrikada dolaştırmakta; batı seferi sonunda onu, Afrikanın Atlas okyanusu sahillerine götürmekte ve doğu seferi sonunda da, doğu Afrika sahillerinde bir yere ulaştığını, düşünmektedir.

3.1.8 İbn Âşûr ö. 1393/1973 et-Tahrîr ve't-Tenvîr

İbn Âşûr, Zülkarneyn hakkında Peygamberimiz (s.a.v.)'e soru soranların, Yesrib'li Yahûdîlerin kışkırtmasıyla, Kureyş olduğunu ve hakkında soru sorulan şahsiyetin de 'iki boynuzlu' lakâbıyla tanınan, dünya çapında önemli biri olmasına rağmen biyografisinin mücmel ve muğlak bırakıldığını ve tafsilatın sorulduğunu söylemekte, sonra da âyetlerin, âdil ve salih bir kimse olan bu büyük şahsiyetin yaptıklarını insanlara bir ibret olarak açıkladığını, bildirmektedir[78].

Kur'ân, bu önemli şahsiyetin kimliği ile ilgili ayrıntı vermemiş; fakat târihteki benzerlerinden ve kıssalardaki hayalî tiplerden ayıracak temel özelliklerini belirtmiştir; fakat müfessirler, Zülkarneyn olarak anılan bu şahsiyetin kimliğini tayinde pek çok ihtilaf etmişlerdir, demektedir[79].

İbn Âşûr, Zülkarneyn lakâbının Arapçada hakiki anlamda olamayacağını; bunun mecaz olarak kullanıldığını ve başının iki yanında saç örgüsü olanlara böyle denilebileceğini, söylemekte ve delil olarak ümmü Atiyye'den bir haber nakletmektedir; bir hanım sahabî, Peygamberimiz (s.a.v.)'in kızının yıkanışını anlatırken onun saçını, üç saç örgüsü şeklinde yapmıştık demiş ve burada saç örgüsü

---

[78] İbn Âşûr, **et-Tahrîr**, XVI/17.

[79] **A.e.,** s. 18.

derken bunu, 'karn' kelimesinin çoğulu ile söylemiştir[80]. Sonra diğer görüşleri saymaktadır; İbn Âşûr'un tefsirinde isrâilî rivâyetler, bulunmamaktadır.

Sonra o, iki boynuz sahibinin kimliği konusunda ileri sürülen görüşleri saymakta; Zülkarneyn'e, Makedonya kralı Philip'in oğlu İskender, (ö. M.Ö. 323) diyenler var; Himyer krallarından Tubba Ebû Kerib (ö. M.S. 420), diyenler var; Fars krallarından Efrîdûn bin Esfiyân bin Cemşîd diyenler var, demekte ve sonuncunun daha kabul edilebilir bir görüş olduğunu; fakat doğruya yakın olan görüşün bu sayılanlarla sınırlı olamayacağını bildirmektedir[81]. Bundan sonra da, Zülkarneyn ve seferleri hakkında, Kur'ân'da sayılan dokuz özellik tespit etmekte; bunlar üzerinde düşünülürse, Makedonyalı İskender'in, bu şahıs olamayacağı açıktır, demekte[82] ve İskender'in büyük şöhretinin İslâm târihçilerini etkileyip yanılttığını, söylemektedir. İbn Âşûr, Kurtubî ve İbn Kesîr gibi müfessirleri kasdederek; bazı müfessirlerin Zülkarneyn'in, İbrahim (a.s.)'ın çağdaşı olduğunu vehmettiklerini; bunun mümkün olamayacağını, bu hayalî şahsiyetin fethettiği ülkelerin, mevkilerinin bile meçhul olduğunu; zaten Arapların kültüründe böyle bir şahsın haberinin mevcut olmadığını, söylemektedir[83]. Sonra da, bana öyle görünüyor ki Zülkarneyn, Çin İmparatoru 'Qin Shi Huangdi' (ö. M.Ö. 210) dir demekte ve kendine göre bunun delillerini saymaktadır[84].

Bu iddiaya yönelik bazı sorular akla gelmektedir; Peygamberimiz (s.a.v.)'e soruyu soran Yahûdîleri, Çin imparatoru neden ilgilendirsin ve Çin târihi o dönemde Arabistan'da nasıl bilinsin? Çin Seddinde demir bakır alaşımından yapılmış kısım var mıdır? Bilinen şekliyle bu set iki dağ arasındaki dar bir boğaza yapılmış değildir ve binlerce kilometre uzunluğundadır. Unesco tarafından dünya mirâsı listesine sokulmuş bu duvarla Çinliler övünmektedirler; bunun bir bölümü demir ve bakır

---

80 Sahabî hanım, 'Onun başına üç saç örgüsü yaptık' demektedir. (فَجَعَلْنَا رَأْسَهَا ثَلَاثَةَ قُرُونٍ) Böylece Karn kelimesinin saç örgüsü anlamında kullanıldığı sabit olmaktadır; böylece İbn Âşûr, Zülkarneyn'e iki saç örgüsü olan anlamı verilebilmektedir. Bkz.: İbn Âşûr, **a.g.e.**, XVI/19.

81 İbn Âşûr, **a.g.e.**, s. 19.

82 **A.e.,** s. 20.

83 **A.e.,** s. 21.

84 **A.e.,** s. 22.

alaşımı olsaydı bunu öncelikle duyururlardı. Bu ülkede o zaman Konfüçyus'un öğretisi vardı; bu öğreti de bir din değil sadece etik bir felsefedir; halbuki Kur'ân'daki Zülkarneyn, Allah'a ve âhirete inanmaktadır. Daha da önemlisi bu imparator, âlimleri öldüren, kitapları yaktıran, insanları seddin inşaatında zorla çalıştıran, zâlim bir despottur. İbn Âşûr da, bunu bildiği için; onun, ömrünün sonuna doğru hâleti ruhiyesinin kötüleştiği şeklinde, bir açıklama yapmaktadır. Ayrıca bu konuda Kur'ân'ın, en başta bahsettiği çok önemli bir şey bulunmaktadır ki bu da, hükümdarın lakâbıdır. Kur'ân, 'Sana 'iki boynuzlu'yu soruyorlar' diye kıssaya başlamaktadır; ama İbn Âşûr'da, lakâbın adı geçmiyor; çünkü İbn Âşûr, bunun bir lakap değil, bir vasıf olduğunu iddia etmektedir[85].

İbn Âşûr, Zülkarneyn kabul ettiği Çin imparatorunun, batı seferi sonunda Hazar Denizi'ne kadar geldiğini ve güneşin batışını burada izlediğini söylemektedir[86]. Târihte Çinlilerin, Hazar Denizi'ne kadar hakim oldukları bilinmemektedir. O zaman diliminde, yani Qin Shi Huangdi döneminde o coğrafya, İranlıların hâkimiyetinde bulunmaktadır. Grek Selevkoslardan ayrılıp devlet olmuş İranlı Partların, o topraklardaki hâkimiyeti M.S. 224'e kadar kesintisiz devam ediyor, bunların târihi bellidir. Ayrıca İbn Âşûr'a göre, güneşin siyah renkli bir suda batarken izlenmesi; Hazar Denizi'nin doğu sahillerinde güneşin bir petrol gölünde batışının, izlenmesidir. İbn Âşûr, buna delil olarak Hazar Denizi sahilindeki Bakü şehrinde bugün bile mevcut olan petrol kuyularını, göstermektedir[87]. Halbuki Bakü, Hazar Denizi'nin batı sahilindedir; ama İmparator, iddiaya göre doğu sahillerine ulaşmıştı; arada koca Hazar Denizi vardır. İbn Âşûr'un iddiaları, hem târihe hem de coğrafyaya aykırı gözükmektedir.

İbn Âşûr, Zülkarneyn'in, doğu seferi sonunda ulaştığı yer, Japon Denizi sahillerindeki Mançurya'dır[88] ve iki dağ arasına yapılan set ise 'Büyük Çin Seddi'dir[89]; bu muazzam duvar, Çin ile Moğolistan arasındadır; bu duvarı, Çin

---

[85] **A.e.,** s. 22.

[86] **A.e.,** s. 25.

[87] **A.e.,** s. 26.

[88] **A.e.,** s. 26.

[89] **A.e.,** s. 31.

İmparatoru 'Qin Shi Huangdi' yaptırmıştır[90], Zülkarneyn odur; Ye'cûc ve Me'cûc ise Moğollar'dır; bunun delili de Peygamberimiz (s.a.v.)'in eşi, Zeynep binti Cahş (r.ah.)'nın rivâyet ettiği hadistir[91]; bu duvarın demirden yapılmasından kasıt da, kapılarının ve sel mazgallarının demirden olmasıdır, demektedir[92].

İbn Âşûr, isrâilî rivâyetleri kullanmamaktadır, hurâfesi görülmemektedir; ama Zülkarneyn'in kimliği hakkında, müfessirlerin târihî yanılgısını, tam açıklayamadığı gibi, kendisi de isabetli bir sonuca ulaşamamış görünmektedir.

3.1.9 Ebu'l A'lâ el-Mevdûdî ö. 1399/1979 Tefhîmu'l-Kur'ân

Müfessirlerin çoğunluğunun, Kur'ân'daki Zülkarneyn'in, İskender olduğu görüşünde olduklarını bildiren Mevdûdî; İskender'in, Zülkarneyn olduğunu kabul etmemekte ve gerekçe olarak Kur'ân'da anlatıldığı şekliyle Zülkarneyn'in özelliklerinin, İskender'e uymadığını, belirtmektedir. Çağdaş müfessirlerin ise onun, kadîm Pers kralı Koreş olduğuna inandıklarını, kendisinin de bu görüşün doğruluğuna büyük bir olasılık verdiğini; fakat bu iddiayı ispatlamak için elinde yeterli delil bulunmadığını, bildirmektedir[93].

Mevdûdî kıssanın yorumuna, Zülkarneyn'in, Kur'ân'daki özelliklerini tespit ederek başlamakta ve buna göre, târihte aranacakları sıralamaktadır. Onun ilk özelliğinin, iki boynuzlu sıfatı olduğunu; böylece târihte bu sıfatla anılmış birisinin aranmasını; aranan kralın aynı zamanda Allah'a ve âhirete inanan, âdil birisi olup olmadığının araştırılmasını; soruyu Yahûdîler sordurduğuna göre, bu şahsın kimliği araştırırken, Yahûdî edebiyâtından faydalanılmasını; Zülkarneyn'in Kur'ân'daki fetihlerinin batıya, doğuya ve kuzey veya güney olarak üçüncü bir yöne olduğu için; aranan şahsın, Kur'ân'ın nüzûlünden önce yaşamış ve bu yönlerde seferler yapmış bir

---

[90] **A.e.,** s. 35.

[91] **A.e.,** s. 22.

[92] **A.e.,** s. 36.

[93] Ebu'l A'la Mevdudî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, Çev.: M. Han Kayanî, v.d., 7c., İstanbul, İnsan Yay., 1986, III/174.

hükümdar olmasını; Ye'cûc ve Me'cûc'un hangi milletler olduğunun araştırılmasını, gerekli görmektedir[94].

Bundan sonra, kadîm Pers kralı Koreş'in, yukarıdaki özelliklere sahip olup olmadığını araştırmakta ve 'iki boynuzlu' sıfatının, Tevrât'taki deliller nedeniyle ona uyduğunu bildirmektedir. Onun, doğuya ve batıya seferler yaptığının açık belgeleri bulunduğunu; fakat kuzeye olan seferinin çok açık olmadığını; ama yine de onun Kafkaslara kadar genişlediğini, târihin bildirdiğini söylemektedir. Ye'cûc ve Me'cûc'un ise, uzun zaman içinde İskitler, Kimmerler, Hunlar, Moğollar, diye anılan Orta Asya kabileleri olduğunu söylemekteyse de; Koreş'in, bunları durdurmak için Kafkaslara bir duvar yaptırdığı, târihî olarak tespit edilmemiştir, demektedir. Sonra da kadîm krallar arasında, Koreş'ten başka Allah'a ve âhirete imân, adalet ve güzel ahlâk gibi sıfatlara sahip birisinin bulunmadığını, belirtmektedir[95]. Böylece Mevdudi, Pers kralı Koreş'in Kur'ân'daki Zülkarneyn'in olabileceğini; hatta en layık olanın o olduğunu; fakat bunu kesin olarak söyleyebilmek için, daha fazla delile ihtiyaç olduğunu belirtmektedir[96].

3.1.10 Seyyid Hüseyin Tabâtabâî ö. 1402/1981 el-Mizân

İranlı müfessir Tabâtabâî, tefsîri el-Mîzân'da, Kur'ân'daki Zülkarneyn'in kimliği hakkında, zaman içinde ileri sürülen görüşleri, tek tek dile getirmekte ve herbirinin arkasından o görüşü eleştirmektedir[97]; sonunda Zülkarneyn'in Koreş olduğu iddiasını gündeme getirerek, kadîm İran târihindeki hükümdar Koreş'i tanıtmaktadır.

O, Koreş, (iktidarı M.Ö. 560-529) Hehâmenişiyân (Ahamenî) hânedânı, Pers krallarının ilkidir; iki ayrı İran devleti olan Medleri ve Persleri birleştirmiş ve İran'ı Pers İmparatorluğuna yükseltmiştir; Mısır'a diz çöktürmüş, batıya yürümüş Yunan devleti Lidya'ya galip gelmiş; sonra doğudaki mamur bölgelerin sonuna dek sefer

---

[94] **A. e.**, III/174.

[95] **A. e.**, III/174,175.

[96] **A. e.**, III/175.

[97] Tabâtabâî, **el-Mizân**, XIII/200-7.

yaparak; Orta Asyalı göçebe kavimleri kontrol altına almıştır; Bâbil devletine boyun eğdirmiş; Yahûdîleri esaretten kurtararak, Bâbil'den Yaruşelim (Kudüs)'e dönmelerini sağlamıştır; Kudüs'teki Süleyman (a.s.) mâbedini tekrar inşa etmeleri için, onlara her türlü desteği vermiştir, demektedir[98].

Tabâtabâî, Zülkarneyn'in Koreş olduğu görüşünü savunanların, Hindistan uleması olduğunu söylemekte ve araştırmacı Hint Altkıtası âlimlerinin, ortaya koydukları tezi özetle vermektedir. Buna göre, Kur'ân'ın, Zülkarneyn'in vasfı olarak saydığı şeyler, büyük Koreş'in yaptıklarıyla bire bir uyuşmaktadır; târihteki bu hükümdar Allah'a tevhid dîni içinde kalarak imân eden birisidir; o, yönettiği halkına karşı adaletle davranmış; merhamet ve nezaketle hükmetmiş; düşmanlara ve zâlimlere bile güzel davranmıştır; Allah, onu, her türlü imkana sahip kılmıştır; böylece o, sahip olduğu ilâhî lütufla; aklı, dindarlığı, ahlâkî faziletleri, sözünde durmayı, kudret ve serveti, haşmeti, sebeplere uyum göstermeyi şahsında toplamıştır, demektedir.

Allah'ın kitabında bahsettiği gibi o, Lidya ve çevresini istila edinceye dek, batı yönünde bir sefer yapmış; sonra doğu yönünde, güneşin doğuş yerine dek, ikinci bir sefere çıkmıştır; orada bozkırda yaşayan barbar ve bedevi bir kavimle karşılaşmış; üçüncü seferinin sonunda seddi bina etmiştir; bu konuda getirilen delillerin gösterdiğine göre, yapılan set, Kafkas dağları arasındaki Darial geçidindedir (Bkz: Resim-2); Tiflis şehrine yakındır. Bunlar bu konuda söylenenlerin özetidir, demektedir[99]. Tabâtabâî'ye göre, Koreş'in, Allah'a ve âhirete imân ettiğine, Ahd-i Atîk'teki kitaplar delâlet etmektedirler; sifr-i Ezra bölüm 1, sifr-i Danyal bölüm 6, sifr-i İşayâ bölüm 44 ve 45'deki bölümler onu yüceltip takdis etmektedirler ve mesela sifr-i İşayâ onu 'Rabbin Çobanı' olarak tanımlamaktadır[100].

Ayetullah Tabâtabâî, Tevrât'tan getirilen delilleri saydıktan sonra; Zülkarneyn Koreş'tir diyenlerin görüşlerini aktarmaya ara vererek; bir yorum yapmakta ve bir an için Tevrât'ta anlatılanların vahiy olmadığı düşünülse dahi, yine Koreş'in ehl-i tevhid

---

[98] **A. e.**, s. 207.

[99] **A. e.**, s. 207.

[100] **A. e.**, s. 207.

olduğunu kabul etmek zorunda kalacağımızı, belirtmektedir. Yahûdî milletinden olmayan Koreş, eğer müşrik, Mecûsî veya putperest birisi olmuş olsaydı; doktrinal dîni-ırkî bağnazlıklarından dolayı; Yahûdîlerin, ona "ilâhî Mesîh", "Yehova'nın desteklediği Mehdî" ve "Rabb'in çobanı", demelerinin mümkün olamayacağını, bildirmektedir[101].

Tabâtabâî, Koreş'in gerçek bir mü'min olduğunu göstermek için Âzâd'dan deliller aktarmaya devam etmektedir. Koreş'in halefi olan hükümdar Darius hakkında, bize ulaşan taş kabartma resimler ve çivi yazısıyla kayalara yazılmış kitabeler bulunmuştur; bu iki hükümdar arasında sekiz yıl bulunduğuna ve bu yazıtlar Darius'un muvahhid olduğunu, açıkça bildirdiğine göre; Koreş'in de böyle olması kaçınılmaz olmaktadır, demektedir. Eğer Koreş müşrik olsaydı, bu kadar kısa bir zaman sonra Darius'un, onun inancının tersine dönmesi halinde; iktidarın inancında yaşanan değişikliğin, mutlaka bize ulaşması gereken bazı sorunlar yaşaması gerekirdi ve Koreş'in hâlâ saygın olarak anılması makul olmayacaktı; bu da Koreş'in muvahhid olduğuna delildir, demektedir[102].

Tabâtabâî, Koreş'in neden Zülkarneyn kabul edilmesi gerektiğini, savunan, başka deliller de dile getirmektedir; Koreş, Allah'a yakın birisidir; çünkü târihin aktardığı onun güzel siyreti; Med, Lidya, Bâbil ve Mısır'ın cebbar krallarının onun karşısına dikilmesi; veya onlarla savaşmış olduğuna dair haberlerin varlığı; Baktria - bugünkü Belh şehri- ve çevresindeki saldırgan bedevilerle ve haddi aşmış tiranlarla savaşmasına ilişkin haberlerin bize ulaşması; halkın karşısına her çıkışında suçluları affetmesi; iyilere ikram edip zayıflara merhamet göstermesi; hain bozguncuları beceriyle idare etmesi ve onun diğer kişisel erdemleri; bu konuda yeterli delildir, demektedir[103].

Herodot ve diğer antik Yunan târihçileri de, Koreş'i anlatmışlar; fakat sadece onun, mürüvvetinden, yiğitliğinden, geniş görüşlü olmasından, cömertliğinden,

---

[101] **A. e.**, s. 207.

[102] **A.e.**, s. 207.

[103] **A.e.**, s. 208.

affedişinden, dünya hırsının az oluşundan ve şefkat ve merhametinden bahsetmişler ve ona en güzel övgüleri yağdırmışlardır, demektedir[104].

Koreş'in, iki boynuzlu olarak anılması hakkında târihî kayıtlarda bir şey görülmese de; son olarak, güney İran'da Meşhed, Murgab'da bulunan taş heykel Koreş'in iki boynuzlu olarak tanımlanması konusundaki şüpheleri gidermiştir; kralın bu taş kabartma heykelindeki boynuzların görüntüsü, Tevrât'taki rüyâda anlatılanlar gibidir; boynuzlardan biri başın önündeki bir yerden öne doğru eğilmiştir diğer boynuz ise arkadan geriye doğru uzanmaktadır, demektedir[105].

Tabâtabâî, Koreş'in yaptırdığı seddin, mekanını ayrıntıyla tanıtmaktadır. O, bu demir duvar, Hazar Denizi ile Karadeniz arasında uzanan Kafkas dağları silsilesindeki bir dağ geçidine yapılmıştır; Tiflis şehri ile Vladikavkaz arasında yer almaktadır; bu set, çok yüksek iki dağ arasındaki dar bir boğazdadır; bu iki aşılmaz dağ, boğazın güney ve kuzey istikametinde devam etmektedir; dağlar arasındaki dar geçit, dağların güneyinde kalan bölge ile kuzeyi arasında bağlantıyı ve geçişi sağlayan tek açıklıktır; Hazar Denizi ile Karadeniz arasında uzanan Kafkas dağları, binlerce kilometre devam ederek tabiî bir bariyer oluşturmakta ve Asya'nın güneyi ile kuzeyini birbirinden ayırmaktadır (Bkz: Harita-2); Koreş'ten önceki asırda, kuzey doğu Asya'da oturan barbar kavimler, Kafkas dağlarındaki bu dar boğazın içinden güneye geçerek dağların altında kalan bölgelere; Ermenistan'a, İran'a, Asur ülkesine ve Kalde'ye saldırmaktaydılar; yani M.Ö. 7. yüzyıl civarında Kafkaslar'ın kuzeyindeki kalabalık göçebe savaşçılar, güneydeki ülkelere saldırmakta, katletmekte, esir almakta, yağmalamakta, hatta Asur'un başşehri Ninova'ya kadar inmekteydiler, diye açıklamakta ve bu durum M.Ö. 6. yüzyıla, Koreş'in iktidara geldiği döneme kadar devam etmişti, demektedir[106].

Herodot gibi antik Yunan târihçileri, barbarların orada tutuşturduğu fitne ateşini söndürmek için Koreş'in, kuzey İran'a yapmış olduğu seferden bahsetmektedirler. Onun bu seferinde, Kafkaslardaki boğazın güneyinde oturanların

---

[104] **A.e.**, s. 208.

[105] **A.e.**, s. 208.

[106] **A.e.**, s. 209.

istek ve şikayetleri nedeniyle seddi, Darial geçidine yapmış olduğu anlaşılmaktadır, demektedir. Bu seddi Koreş, taş ve demirle yapmıştır; bu baraj duvar, imalatında demir kullanılan biricik settir; bu duvar, derin kanyonun iki yüksek duvarı arasına yapılmıştır; Koreş'in yaptıkları Rabbimizin, Zülkarneyn hakkında söylediği şu söze uyum sağlamaktadır, demekte ve âyeti vermektedir: "Siz bana insan gücüyle yardım edin, sizinle onlar arasına bir redm yapayım, bana demir kütleleri getirin…[107]". Bu âyetlerin onun hakkında olduğu açıktır[108]; Koreş'in Darial geçidine set yaptırdığını teyid eden delillerden biri de; geçidin hemen yakınında bulunan nehrin adının Cyrus olmasıdır; Cyrus kelimesi, Yunanlıların ve batılıların dilinde Koreş'in karşılığıdır; Tiflis şehrinden geçen diğer bir nehrin adı da Kor'dur; Yahûdî Roma târihçisi Josephus, Koreş'in kuzeye Kafkaslara yaptığı seferi anlatırken, bu sedden bahsetmiştir ve bu duvar Hazar Denizi sahilindeki Babu'l-Ebvab'daki duvar değildir; çünkü ikinciyi yaptıran Kisra Enuşirevan'dır, halbuki Roma târihçisi Josephus bu Kisra'dan önce yaşamıştır; Babu'l Ebvab'daki duvar, kesinlikle Zülkarneyn'in mezkur seddinden başka bir seddir ve ayrıca onun imalatında hiçbir şekilde demir kullanılmamıştır, demektedir[109].

Ye'cûc ve Me'cûc kelimelerinin aslının Çin lisanında bulunduğunu belirten Tabâtabâî; bu lafızların Çince'den İbranice'ye nakledildiğini ve Ahd-i Atîk aracılığıyla Grekçe'ye ve diğer batı dillerine Gog ve Magog olarak geçtiğini belirttikten sonra bu kavimlerin kimler olduğunu açıklamaktadır[110].

Ye'cûc ve Me'cûc'un iki Moğol kabilesi olduğunu, bunların eski çağlarda Asya'nın kuzey doğusunda oturan ve büyük bir nufusa sahip olan yağmacı bir millet olduklarını, belirtmektedir. Bunların bir dönem Çin'e saldırdıklarını; bir dönem Kafkaslardaki Darial boğazından geçerek Ermenistan'ı, kuzey İran'ı ve diğerlerini yağmaladıklarını; bir dönem de -ki bu Seddin yapılmasından sonra olmuştur- kuzey Avrupa'ya saldırdıklarını ve Batılılar tarafından İskitler olarak isimlendirildiklerini, belirtmektedir. Bunlardan bir grubun, Romalılara sürekli saldırılarda bulunduğunu ve

---

107 Kehf, 18/95.

108 Tabâtabâî, **a.g.e.**, s. 209.

109 **A.e.**, s. 209.

110 **A.e.**, s. 209.

bu nedenle Roma devletinin yıkıldığını, söylemekte ve Ahd-i Atîk kitaplarında bunların kuzeye yerleştiklerinden bahsedilmektedir, demektedir[111].

Tabâtabâî, hicri yedinci yüzyılın başında, İslâm dünyasını tarumar eden Moğol istilasının, ortaya koyduğu zulmü dile getirdikten sonra; aşağıdaki ayetlerde haber verilen durumun, Moğollar ve set açısından geçerli olup olmadığını, araştırmayı; bunların istilasını, âhir zamandaki Ye'cûc ve Me'cûc'un hurûcu kabul eden müfessirlerin, ihmal ettiklerini, söylemektedir.

> "Kehf, 18/97- Artık Ye'cuc ve Me'cuc bu seddin ne üzerinden aşabildiler ne de onu delip geçmeye güçleri yetti. 18/98- (Zülkarneyn,) 'Bu Rabbimden (insanlara) bir lütfudur, fakat Rabbimin vaadi geldiğinde (bu aşılmaz) seddi de dümdüz edecektir, Rabbimin vaadi haktır' dedi. 18/99- Biz o gün onları bırakıvermişizdir. Dalgalar halinde birbirlerine girerler.."

Müfessir, araştırılması ihmal edilen noktayı şöyle açıklamaktadır: Ayetlerden açıkça anlaşılmaktadır ki; bu müfsit toplumlar, set ayakta kaldığı sürece, diğer tarafa geçemeyecek şekilde, dağların arkasına hapsolmuşlardır. Ne zaman ki, Allah Suphânehu'nun vaadi gerçekleşir ve bu set çöker veya yıkılırsa; o zaman, bunlar çıkacaklar ve fesat ve şerlerine başlayacaklardır. Bu durumun Moğollar açısından geçerli olup olmadığı sormakta ve bunun için olayı sorgulamaktadır.

Tabâtabâî, şunu sormaktadır, eğer Moğol istilası, Ye'cûc ve Me'cûc'un âhir zamandaki ortaya çıkışı değilse ve Kur'ân'da haber verilen bu olay geçmiş târih içinde gerçekleşmemişse; bu demirle inşa edilmiş olan set, şimdi nerededir? Bu seddin, ayetlerden anlaşılan bir sıfatına göre; onun, binlerce seneden beri büyük bir toplumun, dünyanın bir tarafından diğer tarafa geçerek hücumlarda bulunmasını engellemesi gerekmektedir. Fakat bugün dünyanın her yeri, birbiri ile karadan, denizden, havadan irtibat halindedir ve böyle toplumların geçişini engelleyen bir set bugün bilinmemektedir; öyleyse bu problemin çözülmesi gerekmektedir, demektedir[112].

---

[111] **A.e.**, s. 209.

[112] **A.e.**, s. 210.

3.1.11 İzzet Derveze ö. 1404/1984 et-Tefsîru'l-Hadîs

Derveze, Zülkarneyn kıssasının, kısa ve öz işaretler dışında bir şey ihtiva etmediğini; fakat bu kısa işaretlerin, Zülkarneyn'in fetihlerinin ve hâkimiyetinin ulaştığı vüsat ve azameti gösterdiğini[113]; âyetlerin ilhamından, kıssanın nâzil olduğu zamanda, Zülkarneyn'in şahsiyetinin bilindiğini; onun hakkındaki haberlerin ve fütuhâtının, Peygamberimiz (s.a.v.)'in çevresinde ve çağında konuşulduğunu; bu konu çevresinde abartmalı anlatımlar olduğu için, Peygamberimiz (s.a.v.)'e soru yöneltildiğini düşünmektedir.

Derveze, kıssanın o gün bilindiğini kabul ettiği için, bilinen bir şeyi Yahûdîler neden sorsunlar mantığı ile, bunu müslümanların sormuş olabileceğini düşünmektedir[114]. Halbuki İskender efsânesinin, Pers hükümdarının başarılarını, efsânedeki İskender'e mal etmiş olduğu görülmektedir ve yüzyıllarca hâkim olan Helen kültürü içinde unutulan Koreş'i, Tevrât'larındaki bilgi nedeniyle sadece Yahûdîlerin tanıdığı anlaşılmaktadır ve onlar kendileri dışında herkesin yanıldığını da görmekteydiler. Sorunun hedefi Peygamberimiz (s.a.v.)'in imtihan edilmesiydi.

Derveze, sebeb-i nüzûl olarak verilen rivâyette geçen ve Peygamberimiz (s.a.v.)'e sorulan üç sorunun -Ashab-ı Kehf, Zülkarneyn ve Ruh- bir seferde sorulmuş olabileceğine de itiraz etmektedir[115]. Yahûdîlerin yönlendirmesiyle Mekke'de müşrikler tarafından sorulan üç sorudan birinin cevabının farklı bir surede bulunması onu bu düşünceye sevketmektedir. İsra Suresi'ndeki ruh âyetini[116] tefsir ederken konuyla ilgili diğer sebeb-i nüzûl rivâyetini vermekte ve onu da eleştirmektedir. Bu ikinci rivâyete göre; Medine'de bir grup Yahûdî gelerek Peygamberimiz (s.a.v.)'e Ruh'u sormakta ve Peygamberimiz (s.a.v.) de onlara bu âyeti okumaktadır. Derveze bu rivâyeti eleştirmekte ve âyetlerin Mekke'de nâzil olduğunu bildirmektedir; bu rivâyet kabul edildiğinde âyetlerin Medine'de nâzil olduğunun dolayısı ile kabul edilmesi gerekeceğini; bu durumda da bilinen târihî bir gerçeğe ters düşüleceğini

---

113 Derveze, **et-Tefsîru'l-Hadîs**, V/91.

114 **A.e.,** s. 93.

115 **A.e.,** s. 92.

116 وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ الرُّوحِ قُلْ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنْ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا

bildirmektedir. İki rivâyeti te'lif etmek adına, daha önce Mekke'de inmiş bir âyetle soruya cevap verilebileceğine de ihtimal vermemektedir[117].

Derveze; Zülkarneyn'in, Rum milletinden İskender adlı bir genç olduğunu; İskenderiye şehrini kurduğunu, bir melek tarafından göklere çıkarıldığını; dünya milletlerinin kendisine gösterildiğini ve ona tebliğ görevi verildiğini, anlatan uzun isrâilî rivâyeti kısmen vererek eleştirmekte ve İbn Kesîr'in de bunu reddettiğini söylemektedir[118]. Derveze, Vehb'i isrâilî rivâyetlerin kaynağı olarak göstermektedir. Vehb bin Münebbih el-Yemanî; Zülkarneyn'in şahsiyeti, lakâbı, Ye'cûc ve Me'cûc'un mâhiyeti, 'iki boynuzlu'nun gezip dolaştığı ülkeler gibi mevzularda, eski toplumların sözlerine hâkim, ehl-i ilimden biri olarak tanımlansa da; Derveze, onun bazı sözlerinde uyuşmazlık ve çelişkinin fazlaca bulunduğunu, bildirmektedir. Onun rivâyetlerinin büyük çoğunluğunun, hayalî kabul edildiğini, bildirmektedir. Zülkarneyn ve onun şöhreti hakkındaki haberlerin özetinin, konunun Nebî (s.a.v.)'in asrında ve çevresinde meçhul olmadığına işaret ettiğini, âyetlerin bunu hissettirdiğini tekraren belirtmektedir[119]. Derveze, problemi tespit etmiş fakat çözememişir. Artık biz biliyoruz ki o zaman, o coğrafya da meşhur olan İskender efsânesi idi.

Derveze; Zülkarneyn'in kimliği, batı seferi, doğu seferi ve Ye'cûc ve Me'cûc konusunda ileri sürülen bütün rivâyetleri[120] ve bunların sonunda da, Vehb bin Münebbih'e atıfta bulunarak anlatılan Zülkarneyn kıssasını özet olarak vermekte[121], ve konuyu şöyle bağlamaktadır; 'Bu sözlerin büyük çoğunluğu ölçüsüz sözlerdir, hiçbir bilimsel ve târihî işaret göstermemektedirler' [122].

Derveze, müfessir Kasımî'nin, Zülkarneyn'i Makedonyalı İskender kabul etmesini eleştirmekte[123]; arkasından Şıblî Numanî ve Ebu'l-Kelâm Âzâd'dan bahsederek; onların, Kur'ân'ın diğer bölümlerini yorumlarken de, pek çok kaynağa

---

[117] Derveze, **a.g.e.**, III/425.

[118] **A.e**, V/93.

[119] **A.e.,** s. 94.

[120] **A.e.,** s. 94-96.

[121] **A.e.,** s. 95.

[122] **A.e.,** s. 97.

[123] **A.e.,** s. 97,8.

ilmî ve mantıkî ölçülere atıflarda bulunduklarını; önemli arkeolojik bulgu ve vesikalara istinat ederek araştırmalar yaptıklarını, söylemektedir. Sonra onların Zülkarneyn konusundaki görüşlerini vermekte ve bunu kabul etmektedir.

Şıblî Numani'ye göre; Zülkarneyn, M.Ö. 5. yüzyılda yaşamış Pers kralı, Büyük Darius'dur ve Ye'cûc ve Me'cûc, Moğol ve İskit kabileleridir, bunlar Kafkas dağlarının doğusunda yaşamaktadırlar; Pers hükümdarının bina etmiş olduğu maruf set ise, Hazar Denizi'nin batı kıyısındaki, Derbend şehrine yakın olan, Derbend Seddi olmaktadır.

Ebu'l-Kelâm Âzâd'a göre ise Zülkarneyn, M.Ö. 6. yüzyılda yaşamış Pers kralı, Büyük Koreş'tir. Koreş, Darius'dan önce hükmetmiştir, Keldaniler'in Bâbil krallığını fethetmiş ve Yahûdîlerin Bâbil'deki köleliklerinin bitmesine ve M.Ö. 538'de Filistin'e dönmelerine; Kudüs'ü ve onun mâbedini (Beyt-i Makdîs) yeniden inşa etmelerine izin vermiştir. Âzâd'a göre, maruf set, Derbend şehrindeki değildir; fakat Kafkas dağlarında, Tiflis ve Viladikavkaz şehirleri arasındaki bölgede kalan, dar kanyonun iki kayalık duvarı arasına yapılan seddir. O, bu seddin kalıntıları hâlâ mevcuttur ve demir ve bakır alaşımından imal edilmiş olduğu görülmektedir, demektedir. Ye'cûc ve Me'cûc ise İskit kabileleridir, bunlar ülkelere saldırmakta; şehirleri yerle bir ederek fesad çıkarmaktadırlar; Büyük Koreş bunların önünü kesmek için, bu seddi inşa etmiştir.

Derveze, bu Hintli âlimlerin; iki kralın da, Zerdüştî olduklarını, Allah'ı birleyerek hayrı emrettiklerini ve âhirete inandıklarını, ispat etmeye çalıştıklarını ve bugünkü Ahd-i Kadîm'in bölümlerinden Daniel Sifrinde bu krallara atıfta bulunulduğunu belirttiklerini, söylemektedir[124]. Derveze, sonunda Âzâd'ın görüşünü daha makul bulmaktadır; çünkü Ahd-i Kadîm'in kitapları, İşayâ'nın Nübüvveti sifri ve Ezra'nın sifri, Pers kralı Koreş'ten övgüyle bahsetmektedir. Derveze, Âzâd'ın, bu sifirlerde Koreş hakkında zikredilen olumlu görüşleri, ayrıntıyla verdiğini bildirmektedir. Derveze, Âzâd'ın, kadîm Pers tabletlerine muttalî olmasının, arkeolojik bulgularda Koreş'in faaliyetlerini göstermesinin, Kitâb-ı Mukaddes

[124] **A.e.,** s. 98.

delillerini bunlara ilave etmesinin, onun görüşünü güçlendirdiğini ifade etmektedir[125].

Derveze, Âzâd'ın, Tevrât'tan delil getirdiği bu sifirlerin, Mesîh'in doğumundan birçok asır önce, Yahûdîlerin elinde mevcut ve tedavülde olduğunu; Yahûdîler'in, bu kitapların içinde geçen haberleri (Ahd-i Atîk sifirlerinde geçen haberleri), aralarında anlattıklarını; yani Koreş'in Allah'a olan imânının, Allah'ın onu desteklemesinin, Allah'ın onun büyük ve harika başarılarına izin vermesinin; hep Kur'ân'da çabuk bir atıfla işaret edilen şeyler cümlesinden olduğunu, kabul etmektedir[126]. Fakat sonra garip bir şekilde şüphesini ifade ederek; Âzâd'ın ulaştığı sonuçların, makul olduğu ihtimalini kabul etsek bile; bunların, Kur'ân âyetlerinin kastettiği târihî hakikatler olduğuna itibar edilemez; çünkü bu tür bir başarı ve performansın bir hakikat olması, târihî bir kesinlik olmadıkça; veya Kur'ân'da açık bir nas bulunmadıkça; ya da Nebî (s.a.v.)'den gelen sağlam bir rivâyet sabit olmadıkça pek mümkün değildir, demektedir[127]. Biz Derveze'nin ulaştığı delillerin hakkını vermediğini düşünüyoruz.

İzzet Derveze son olarak Ye'cûc ve Me'cûc hakkında şunları söylemektedir:

"Her hâlükârda (bir) müslümana vacip olan bu iki kabilenin varlığına inanmaktır ve Arapçalaşmış isimleri Ye'cûc ve Me'cûc olan bu iki kabilenin, Allah'ın yarattığı, Ademoğullarından, acayip iki toplum olduğunu kabul etmektir. Ve yine Müslüman'a düşen bunların âhir zamanda her tepeden ortaya çıkacaklarına imân etmektir çünkü bu, Kur'ân'da sarahatle ve katiyetle bahsedilmiştir[128].

Sahih hadis kitaplarında geçen hadislerde de bu konu detaylı olarak bahsedilmiştir. Sıradan, normal bir akıl onların konusunu idrak edemese de, yine Kur'ân'ın bu konuda bildirdiklerini, onaylaması gerekir. Nebevî hadislerde de bu konu onaylanmıştır ve imân etmeyi gerektirmektedir ve şunda şüphe yoktur ki onların bahsedilmesi hikmet içeren bir üslup ile olmuştur[129].

Ye'cûc ve Me'cûc ile ilgili isrâilî rivayetlerin bulunması, Kur'ân'ın bu konuda bildirdiklerinin yanlış değerlendirilmesine neden olabilmektedir. Bu sebeple Derveze'nin yukarıdaki uyarısının, dikkate alınması önem arzetmektedir.

---

125 **A.e.,** s. 99,100.

126 **A.e.,** s. 100.

127 **A.e.,** s. 101.

128 **A.e.,** s. 106.

129 **A.e.,** s. 107.

3.1.12 Saîd Havva ö.1409/1989 el-Esâs fi't-Tefsîr

Saîd Havva, müfessirlerin Zülkarneyn'in şahsiyeti çevresinde ve Ye'cûc ve Me'cûc'un kimler olduğu hakkında uzun araştırmaları bulunduğunu; kendisinin de konuya açıklık getirmek üzere tefsirlerden üç alıntı yapacağını; bunların ikisinin Seyyid Kutub'un, **Fî Zilâli Kur'ân**'ından, üçüncünün de Ebu'l-Hasen Ali Nedvî'nin, **Teemmulât-ı Fî Sureti'l-Kehf** adlı, Kehf suresi yorumundan yapılacağını, bildirmektedir[130]. Havva, Seyyid Kutub'un, kıssadaki âyetlerin Zülkarneyn'in şahsı, yaşadığı zaman ve mekan hakkında hiçbir şey söylemediğini; zaten bu durumun Kur'ân kıssalarında her zaman mevcut olan bir özellik olduğunu; Kur'ân'ın bu özelliğinin hedefinin, kıssadan ibret alınmasını sağlamak olduğunu; çünkü ibret almanın, çoğu kez zaman ve mekan sınırlamasına gerek kalmadan tahakkuk edebildiğini; belirttiğini, bildirmektedir.

Havva, Kutub'un, yazılı târih İskender adında ve iki boynuzlu lakâbıyla anılan bir kraldan bahsetmektedir; fakat bunun, Kur'ân'daki Zülkarneyn olmadığı kesindir, çünkü bu Grek İskender bir putperesttir; fakat Kur'ân'ın bahsettiği şahıs Allah'a şirksiz imân eden, ölümden sonraki dirilişe ve âhirete inanan birisidir, dediğini aktarmaktadır. Sonra onun, Bîrûnî'ye ait sözlerini vermektedir; Kutub, Ebu'r-Reyhan el-Bîrûnî'nin, Zülkarneyn lakâbına istinad ederek onun Himyerî krallarından olduğunu iddia ettiğini; çünkü Himyer krallarının Zi-Nuvas, Zi-Yezen lakaplarındaki gibi isimlerinin başına 'Zi-' alarak anıldıklarını; bildirmektedir. Yine Kutub, Biruni'den alıntı yaparak, Zülkarneyn'in adının Ebu Bekr bin Afrikiş olduğunu; bu kralın ordusuyla Akdeniz sahiline ulaşarak Tunus'a, Merakeş'e ve diğer Afrika ülkelerine uğradığını; Afrika kıtasının, adını ondan aldığını; iki boynuz sahibi diye anılmasının sebebinin de güneşin doğup battığı iki sınıra ulaşması nedeniyle olduğunu, aktarmaktadır.

Havva'nın aktardığına göre, Seyyid Kutub, Birûnî'nin bu sözleri doğru olabilir; fakat bizim, bunu sorgulayacak araçlarımız bulunmamaktadır; aynı şekilde Kur'ân'ın

---

[130] Saîd Havva, **el-Esâs fi't-Tefsîr**, 11c., Beyrut, Dâru's-Selâm lit-Tibâ'ah ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1985, VI/3220.

anlattığı Zülkarneyn'in sîretini de, yazılı târih içinde araştırmanın imkanı yoktur; Kur'ân'da geçen diğer kıssaların, durumu da böyledir; demekte ve insanlık târihi ile karşılaştırıldığında târih ilminin yeni doğmuş olduğunu ve yazılı târihin başlamasından önceki dönemlerde hakkında hiçbir şey bilmediğimiz pek çok olayın vuku bulduğunu; bu nedenle, târihten istifade etmenin pek mümkün olmadığını; şayet Tevrât, tahrif ve ilavelerden korunmuş olsaydı, itimat edilecek bir kaynak olarak ona müracaat etmenin mümkün olabileceğini, bildirmektedir[131].

Saîd Havva'nın yaptığı alıntılardan, Kutub'un, bu konudaki kanaatini şöyle özetleyebiliriz; târih yeni doğmuş olduğu için, insanlık târihindeki pek çok olayı kaydetmiş değildir; onlardan habersizdir, Kur'ân ise kimsenin bilmediği, târihin karanlıklarında kalmış olaylardan bahsedilebilmektedir; ayrıca insanın ürünleri hata ve tahriften masun olmadığı için, târih ilmine tam güvenilemez. Bu nedenlerle Kur'ân kıssaları hakkında, târihin görüşüne başvurmak, bilimsel ve doğru olmayacaktır[132].

Saîd Havva, Nedvî'den yaptığı alıntıda, kadîm Pers kralı Koreş'in Zülkarneyn olduğu iddiasını savunacak şekilde, ondan Koreş'in hayatını aktarmaktadır: Koreş'in hayat hikâyesi Kur'ân'daki Zülkarneyn'le uyuşmaktadır; Greklerin Sayrıs dedikleri bu hükümdar M.Ö. 559 yılında ortaya çıkmış ve ikisi de İran kavmi olan Medlerle Persleri tek devlet altında birleştirmiştir[133]. Grek devleti olan Lidya'nın saldırısı üzerine İran'dan batı Anadolu'ya kadar batı yönünde uzun bir sefer yapmış; başkent Sardis'i fethederek; Grek devletini kendine bağlamıştır. O, bu seferinde Ege Denizi'ne ulaşmış ve batarken güneşi burada izlemiştir. Sonra doğuya Mukran ve Belh bölgesindeki bozkırlarda yaşayan vahşi göçebelerin üzerine uzun bir doğu seferi yapmış ve bu göçebelere boyun eğdirmiştir. Kur'ân'daki kıssada güneşe karşı bir korunağı olmayan kavim bunlardır. Koreş, bunun arkasından Bâbil'i almış ve İsrâiloğullarını Buhtunnasr'ın zulmünden kurtarmıştır[134]. Bu müjde Tevrât'ta daha

---

131 **A.e.**, VI/3220.

132 **A.e.**, VI/3221.

133 **A.e.**, VI/3221.

134 Araplar, Bâbil kralı Nabukadnazar'a, Buhtunnasr demektedirler; Buhtunnasr, Kudüs'ü alarak Yahûdîleri, Babil'e sürgüne ve esarete götüren kraldır. Halbuki Koreş Babili aldığında bu olayın üzerinden onlarca yıl geçmişti ve o zamanki Babil kralı Nabonidus idi.

önce Yahûdîlere verilmişti; böylece bu gerçekleşmiş olmaktadır. 1838 yılında İştahr şehri enkazından, Koreş'e ait iki boynuzlu bir taş kabartma heykel bulunmuştur. Bu iki boynuz Medleri ve Persleri temsil etmektedir. Onun üçüncü gazası kuzeye Kafkas dağlarına doğru olmuş ve burada Kafkaslardaki bir kanyona duvar yaptırarak kuzeydeki Ye'cûc ve Me'cûc'un aşağı geçişlerini ve yağmalarını önlemiştir. Koreş, M.Ö. 529'da ölmüştür[135]. Burada Havva'nın Nedvî'den yaptığı alıntı son bulmaktadır.

Saîd Havva, Ye'cûc ve Me'cûc ile ilgili açıklamaları da Seyyid Kutub'dan almıştır: Kutub, Allah'ın Zülkarneyn Seddini yerle bir edeceği vaadinin, Moğol istilası zamanında gerçekleşmiş olmasının âyetlere ters düşmediğini bildirmektedir. O, doğuyu kasıp kavuran Moğol hücumlarının, Ye'cûc ve Me'cûc'un her tepeden aşağı inmeleri olabileceğini, bildirmektedir. Moğol zulmünün, Peygamberimiz (s.a.v.)'in sahih hadislerle anlatılan rüyâsının tevîli olmasının, mümkün olduğunu belirtmektedir. Moğol hücumlarının bu rüyâdan asırlar sonra ortaya çıktığını ve Hülâgû tarafından Abbasî Hilafetinin yıkılması ile Arap mülkünün yok olduğunu; bu nedenle Rasulullah (s.a.v.)'in rüyâsının manasının bu olabileceğini, söylemektedir[136].

3.1.13 Abul Hasan Ali Nedvî[137] ö. 1419/1999

Ebu'l-Hasen Ali Nedvî, Kur'ân müfessirlerinin, Zülkarneyn'in kimliği konusunda farklı görüşlere sahip olduklarını; ama çoğunluğun onun Makedonya kralı İskender olduğunu sandıklarını ve İmam Razî'nin de bu görüşte olduğunu, fakat bu iddiayı doğrulayacak geçerli bir delilin bulunmadığını, belirtmektedir.

Bazı ulemanın, Arapların Keyhüsrev dediği ve Yahûdîlerin, İsrâil'in kurtarıcısı kabul ettikleri kadîm İran İmparatoru Koreş'i, Kur'ân'daki Zülkarneyn olarak gördüklerini bildirmekte ve bu tezin ayrıntılı bir şekilde Mevlana Ebu'l-Kelâm Âzâd'ın, Tercumanu'l-Kur'ân adlı tefsirinin II. cildinde gündeme getirildiğini belirtmektedir.

---

[135] Havva, **a.g.e.**, VI/3222.

[136] **A.e.**, VI/3222,3.

[137] Ebu'l-Hasen Ali Nedvi'nin, Kehf suresi tefsiri üzerine yazdıklarını, Arapça ve İngilizce tefsirler bütün halinde, iktibas etmişlerdir. Mesela Saîd Havva'nın, **el-Esâs fi't-Tefsîr**'ini ve Mevlana Abdulmecid Daryabadi'nin, İngilizce tefsirini, buna örnek gösterebiliriz.

Nedvî, Koreş'in yükselişini anlatmaktadır. M.Ö. 559 da kadîm Pers ülkesinde olağanüstü bir kişiliğin iktidara geldiğini; İran'da o güne kadar kuzeyde Medler ve güneyde Persler olarak olarak iki krallığın bulunduğunu; Perslerin yeni kralının, Med kralı Astyages'i yenerek iki ülkeyi tek devlet altında birleştirdiğini; bu başarıdan sonra Koreş'in fetihlerinin başladığını, söylemektedir. Târihin bildirdiğine göre, Koreş'in savaşları zulüm ve kahır savaşları değildir; merhamet ve insanlığın hakim olduğu, gönülleri kazanan savaşlardır. On iki yıl içinde, Karadeniz'den Baktria'ya kadar bütün ülkeler Pers hâkimiyetine boyun eğmiş görünmektedirler. M.Ö. 546 ilkbaharında Lidya kralı Kroesus, Pers ülkesine saldırmış fakat yenilerek, başkentine geri çekilmiştir. Koreş, ilerlemiş ve Helen medeniyetinin merkezi kabul edilen başkent Sardes'i fethetmiştir. Pers ordusu sonbaharda Ege ve Akdeniz kıyılarındaki Yunan şehirlerini teslim almıştır[138]. Bu batı seferi sonunda Ege Denize varıp dayanan Koreş İzmir yakınlarından geri dönmüştür. Nedvî'ye göre, Koreş'in, burada göl şeklinde gördüğü körfezin çamurlu sularında, güneşin batışını izleyişi, Kur'ân'da Kehf, 18/87'de anlatılmaktadır. Hükümdarın ruhunu etkileyen güneşin bu gurub sahnesi olmaktadır[139].

Nedvî Koreş'in diğer seferlerini de anlatmaktadır; doğu seferinde Koreş, Makran ve Belh bölgelerindeki medeniyetsiz göçebeleri kontrol altına almıştır. Kur'ân bu sefere Kehf, 18/91'de güneşe karşı bir korunakları olmayan toplum olarak atıfta bulunmaktadır. M.Ö. 539'da Bâbil kralı Nabonidus, Koreş'e yenilir ve Bâbil, Koreş'in eline geçer, böylece Kalde imparatorluğuna ait olan Suriye ve Filistin de Perslere bağlanmış olmaktadır. Bâbil'e boyun eğdiren Koreş, Yahûdîleri Nabonidus'un zulmünden kurtarır ve Ahd-i Atîk'te önceden bildirilen müjde gerçekleşir, Koreş Bâbil'de esarette bulunan Yahûdîlerin vatanlarına dönmelerini ve kutsal mâbetlerini ve Kudüs'ün surlarını tekrar inşa etmelerine izin vermektedir.

Koreş'in son seferi Ye'cûc ve Me'cûc olarak adlandırılan toplumların, yağmalayıp fesada uğrattığı ülkenin yönünde olmuştur. Büyük hükümdar, Hazar Denizi'ni sağına alarak Kafkaslara doğru ilerler ve bu dağların kuzeye geçit verdiği

---

[138] Maulana Abdul Majid Daryabadi, **Tafsir'ul-Qur'an**, 4c.,Urdu Bazar Karachi, Daru'l-İshaat, 1991, III/70, Appendix II by Abul Hasan Ali Nadvi.

[139] **A.e.** III/71; Appendix II.

biricik kanyonun dik granit duvarları arasına demir alaşımından bir baraj inşa ederek Ye'cûc ve Me'cûc'un güneye geçişini engeller. Koreş M.Ö. 539'da vefat eder. 1938[140] yılında Pasargadae'de onun iki boynuzlu taş kabartma bir heykeli bulunur, bu iki boynuz Medleri ve Perslerin tek baş altında birleştiğini temsil etmektedir. Koreş, fetihlerindeki davranışları nedeniyle çağdaşı antik târihçilerin övgülerine layık olmuştur. Nedvî, burada bir dünya târihine atıfta bulunmaktadır. (Bkz: J.A.Hammerton, **Universal History of the World**, c. II)[141]

3.1.14 Muhammed Ali es-Sâbûnî d. 1349/1930 Safvetu't-Tefâsîr

Sâbûnî'ye göre; Zülkarneyn, Makedonyalı İskenderdir, bu hükümdar âdil ve müslüman bir kraldır; Hz. İsa (a.s.) ile Peygamberimiz (s.a.v.) arasında yaşamıştır[142]. Halbuki Hz. İsa'dan sonra Peygamberimiz (s.a.v.)'e kadar Ortadoğuda, Mısır'da Ptoleme krallığı, Antakya başkentli Selevkoslar, İran'da Partlar daha sonra Roma ve Sâsânî hâkimiyetleri var ama Makedonyalı İskender adında müslüman bir kral yok, Makedonyalı İskender, Hz. İsa'dan üç asır önce yaşamıştır ve müslüman değildir.

Sâbûnî'nin tefsirinde, Zülkarneyn'in doğu seferi konusu çevresinde söylenegelen isrâilî rivâyetleri görmekteyiz; Zülkarneyn, doğu seferi sonunda çıplak insanlarla karşılaşmaktadır; bunların, kendilerini güneşin sıcağından koruyacak ne elbiseleri ne de binaları bulunmaktadır; bu toplum güneş doğunca yer altındaki inlere sığınmakta, güneş batmadıkça çıkamamakta ancak güneşin batışından sonra kazanç ve geçimleri için dışarı çıkabilmektedirler[143].

Ye'cûc ve Me'cûc konusunda da klasik tefsirlerde geçen isrâilî rivâyetleri Sâbûnî'de bulmaktayız: Bunlar Ademoğullarından iki kabiledir, son derece uzun olanları olduğu gibi, aşırı kısa boylu olanları da bulunmaktadır, ilkbaharda ortaya çıkmakta ve çevrede yeşillik namına ne varsa yeyip tüketmekte, insanların kuru

---

[140] Burada bir matbaa hatası var bu târih 1838 olmalıdır.

[141] Daryabâdi, **Tafsirul Qur'an**, III/71.

[142] Muhammed Alî Sâbûnî, **Safvetu't-Tefâsîr**, 3c., Kahire, Dâru's-Sâbûnî li't-Tibâ'ah va li'n-Neşr va't-Tevzî', 1997, II/187,188.

[143] **A.e.,** s. 188.

gıdalarını gasbederek alıp götürmektedirler, hatta bunlar insan eti yemektedirler. Sâbûnî'de, klasik tefsirlerde geçen Vehb bin Münebbih'in rivâyetini -aşırı abartmalar kırpılmış olsa da- görmekteyiz. Mesela klasik tefsirlerde, onların boyları ağaçların boyu kadardı veya 120 zira idi, şeklindeki rivâyetler burada 'bazıları aşırı uzundu' olarak verilmektedir. Kısa olan türlerinin boyları bir karış kadardı şeklindeki rivâyetlerin de 'bazıları aşırı kısa idi' olarak değiştirildiğini görmekteyiz[144].

Sâbûnî'nin, kıssa çevresinde klasik tefsirlerimizde meydana gelen probleminin farkında olmadığını ve doğal olarak onu çözemediğini görüyoruz. Vehb bin Münebbih'in bin yüz sene önce anlattığı efsânenin hâlâ çağdaş tefsirlerimizde bulunması düşündürücüdür.

3.1.15 Süleyman Ateş d. 1352/1933 Çağdaş Tefsîr

Süleyman Ateş, kıssanın bir soru üzerine nâzil olması nedeniyle Peygamberimiz (s.a.v.)'in yaşadığı ortamda bu hikâyenin önceden bilinip, duyulduğunun belli olduğunu; çünkü duyulmayan birşeyin sorulamayacağını; Zülkarneyn'in kimliği, Ye'cûc ve Me'cûc'un hangi milletten oldukları, yapılan baraj duvarın nerede olduğu hakkında çelişkili, pek çok rivâyet bulunduğunu, bunların hayal ürünü ve bilimsel belgeden yoksun şeyler olduğunu, söylemektedir.

Sonra ona neden, 'iki boynuzlu' dedikleri konusunda verilen rivâyetleri saymaktadır; güneşin doğup battığı yerlere ulaştığı için, hem Rum hem Fars kralı olduğu için; veya karanlık ve aydınlığa girdiği için, ya da rüyâsında güneşin iki boynuzunu tuttuğu için; yahut başının yanlarında iki saç örgüsü olduğu için, yahut da sarığının altında gizlediği iki boynuzu olduğu için, ona böyle denilmiştir, demektedir[145]. Biz bunlardan bazılarının, mesela hem Rum hem Fars kralı olduğu için, karanlık ve aydınlığa hükmettiği için veya başında iki boynuzu için ona böyle denildi diyen rivâyetlerin, Vehb bin Münebbih'ten gelen malum rivâyetler olduğunu bilmekteyiz.

---

144 **A.e.,** s. 189.

145 Ateş, **Çağdaş Tefsîr**, V/321.

Ateş, Zülkarneyn'in kimliği konusundaki rivâyetleri de saymaktadır; O, Nûh oğlu Yafes oğlu Yunan oğullarından Merzube oğlu Merzuban'dır, veya Yunanlı Philip'in oğlu İskender'dir, -bazılarına göre İskender iki tanedir, birisi Hz. İbrahim zamanında, diğeri Hz. İsa'ya yakın zamanda yaşamıştır- yahut da Himyer kralı Ebu Kereb'dir, demektedir.

Müfessir, burada Vehb bin Münebbih'in rivâyetlerini vermekte; sonra da bunların çoğunun, İsrâiloğulları arasında dolaşan hurâfeler olduğunu söylemektedir[146]. Arkasından Ateş, ilginç bir şekilde, İskender'e ait anlatılanlardan, Hızır ve Âb-ı Hayât gibi bazı hurâfeleri çıkarırsak; Makedonya kralı İskender'in hayatı, âyetlerde anlatılan kıssa kahramanının hayatına yakınlık gösteriyor, demektedir. Müfessirlerin çoğuna göre zaten Zülkarneyn, İskender'dir; eğer o kendi kavminin itikadında ise bundan uzaktır; fakat o, Aristonun talebesidir ve Aristo tevhide inanıyordu, belki de Makedonyalı İskender karışıklık olmasın diye sahip olduğu tevhid inancını halktan gizlemiş; veya ilânına gerek görmemiş olabilir, genelde saraylardaki düşünce, kültür ve yaşam halkın yaşamından farklıdır; üstelik târihçiler de Zülkarneyn'in İskenderiye'yi yaptıran Makedonyalı İskender olduğuna inanmaktadırlar, demektedir[147].

Bu ifadelerle Ateş, Zülkarneyn'in Makedonyalı İskender olabileceğini söylemiş olmaktadır. Bu durum Ateş'in, bu kıssanın tefsirlerimizdeki problemini teşhis edemediğini ve İskender efsânesinin ve onun, kıssamızla ilişkisinin farkında olmadığını göstermektedir. Çünkü Zülkarneyn'e benzeyen târihteki İskender'in hayatı değildir fakat İskender efsânesindeki İskender'in özellikleridir.

Daha sonra Ateş, seddin yeri nerededir konusuna geçmekte ve şöyle bir başlık atmaktadır; 'İskender'in yaptığı set nerededir'. Halbuki Zülkarkarneyn'in yaptığı set nerededir, denilmesi gerekirdi. Sonra Zülkarneyn Seddi ile ilgili olarak müfessirlerin ve târihçilerin görüşlerini sıralamaktadır: Kasimi'ye göre set, Dağistan bölgesinde, Derbent ve Hozar şehirleri arasındadır; İdrisî'ye göre, Ceyhun ırmağı arkasında Tırmiz yakınlarında Demirkapı diye bir set bulunmaktadır; Abbasî Halifesi Vasık'ın

146 **A.e.,** s. 322,3.

147 **A.e.,** s. 324.

gönderdiği birlik Çin Seddi'ne varmıştır; Şıbli Numânî, o set Hazar Denizi'nin batısındaki Derbent Seddi'dir demektedir; Ebul Kelâm'a göre o, Darial ya da Koreş Boğazındaki seddir.

Ateş şunları söylemektedir; Peygamberimiz (s.a.v.) zamanında bilinen ve söylenmekte olan bir kıssayı Kur'ân'ı Kerîm, ibret için dîni bir atmosfer içinde ve öğüt uslubuyla anlatmıştır, yoksa bu, târihî bir olayı anlatmak değildir, ders vermek için, halk arasında konuşulagelen bir kıssanın, din diliyle anlatılmasıdır[148].

Biz, bu kıssa ile târihte yaşanmış ibret alınacak gerçek bir olayın anlatıldığını düşünüyoruz, ayrıca insanların zaman içinde bozup değiştirdiği ve hurâfe karıştırdığı, târihî bir gerçeğin Kur'ân'ın anlattığı kıssa ile düzeltildiğini, hurâfenin yıkıldığını, Kur'ânî kıssada verilen ipucu ile de târihî bir gerçeğin ortaya çıkarıldığını görüyoruz.

Ye'cûc ve Me'cûc konusunda da, Ateş'in isrâilî rivâyetleri verdiğini görüyoruz: Bunlar insanlığın onda dokuzunu oluştururlar ve 22 kabiledirler fakat Zülkarneyn Seddi yapınca bir kabile dışarıda kalmıştır. Ye'cûc ve Me'cûc ayrı kavimlerdir her birinin içinde dört bin ümmet vardır, bunlar insanlığın yıkımı için fesad çıkarmaktadırlar; bu kavimler kendi içlerinde üç sınıfa ayrılmaktadırlar; bunlardan bir grubun boyları ağaçlar gibi uzun, diğerlerini kulakları çok büyüktür ve onları yatak yorgan gibi kullanmaktadırlar. Bunları aktaran Ateş daha sonra bu konudaki hadisleri vermektedir.

Süleyman Ateş, Ye'cûc ve Me'cûc konusunu anlatırken şunları söylemekte ve Türk boylarının, gücünden ürken ortadoğu milletleri, onları saldırgan bir millet olarak tanımışlar ve Yahûdî kaynaklarında anlatılan Ye'cûc ve Me'cûc olayını daha da işleyerek Türklere yakıştırmışlardır. Oysa Kitâb-ı Mukaddes'te anlatılan kehanet Yahûdîlerin kendi târihleriyle ilgilidir, onlara saldırılar doğudan gelmiştir, Danyel kitabında anlatılan Ye'cûc ve Me'cûc ile, herhalde bu doğu milletleri kasdedilmektedir, bunların Türklerle ilgisi yoktur, demektedir[149].

---

148 **A.e.,** s. 326.

149 **A.e.,** s. 331.

Kitâb-ı Mukaddes'teki anlatımlar bu saldırganların kuzeyin milletleri olduğunu söylemektedir; ayrıca Roma târihçisi Josephus, Yahûdîlerin, milattan sonra birinci yüzyılda bile Kafkaslar'ın kuzeyindeki halklara Ye'cûc ve Me'cûc dediklerini, söylemektedir. Yahûdîlerin Bâbil esareti döneminde ve ondan önceki dönemlerde Kafkaslar'ın Kuzeyindeki İskitler ve Kimmerler, Kafkaslardaki Koreş boğazından ya da Darial kanyonundan geçerek; güneye inmekte ve Asur'a, ve Filistin'e saldırmaktaydılar. M.Ö. 7. yüzyılın sonlarından itibaren onlarca yıl bunların çevreye ve Filistin'e saldırıları devam etmiştir. Yahûdîler doğu milletlerine değil Kafkaslar'ın kuzeyinden gelen Kimmerler ve İskitler'e, Yecuc Mecuc diyorlardı. Ateş'in Zülkarneyn kıssası yorumuna genel olarak baktığımızda kıssanın problemini farketmediğini görmekteyiz.

3.2 Zülkarneyn Kıssası'nın Sembolik bir Anlatım Olduğunu İleri Sürenler

Çağdaş dönemde, Kur'ân tanımında, önemli bir farklılaşma meydana gelmiştir. Bundan böyle Kur'ân, en başta ve açık olarak gelenekten bağımsız, kendi başına bir doküman olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Batı, bütün bir dünyayı kendi duruşuna göre değiştirip düzenlemiştir. Bunu, sömürgecilik ve oryantalizmden aldığı gücüyle yapmıştır. Daha önce Hıristiyan düşüncesini bir hesaplaşmaya zorlayan Modernizm, bu defa Müslüman düşünceye sorular yöneltmiştir. Bundan böyle, islâmî gelenekten bağımsız hale getirilen Kur'ân'ın yorumlanması sonucunda üretileceklerin, modern aklı ve çağdaş ilkeleri doğrulaması buyrulmuştur, aksi takdirde bunlar alabildiğine gayrı meşru ilan edilmektedirler[150].

Müslümanlar, oryantalizmin İslam'a ilişkin eleştirileri karşısında bugün de canlılığını koruyan bir dizi cevabî yorum ve söylem geliştirmişler; adeta, kendilerini yaşamayı bir kenara bırakarak bütün güçleriyle oryantalizme karşı durma ve ona cevap verebilme sürecine girmişlerdir. Artık Müslümanlık, geri dönüşü olmayan bir şekilde oryantalizm olgusuyla birlikte bir Müslümanlık olmuştur. Oryantalizmin İslam'a yönelttiği eleştiriler karşısında, Müslümanlar hummalı bir savunma üretimine girişmişler ve bu durum, sonuç olarak neredeyse son iki yüzyılın tamamında Müslümanlığın büyük oranda oryantalizm tarafından belirlenmesi sonucunu doğurmuştur[151].

Bu çerçevede Kur'ân kıssalarının da efsâneler olduğu iddiası oryantalistler tarafından ortaya atılmış ve farklı müsteşrikler tarafından bu fikir işlenmiştir[152]. Bunların etkisi İslam dünyasında akis bulmuştur. Aşağıdaki bölümde Zülkarneyn kıssasının sembolik bir anlatım ya da bir efsâne olduğunu savunan müslüman yazarların görüşlerini aktaracağız.

---

150 Bkz.: Mehmet Paçacı, "Oryantalizm ve Çağdaş İslâmcı Söylem", **Çağdaş Dönemde Kur'ân'a ve Tefsire Ne Oldu?**, İstanbul, Klasik Yay., 2008, s.19-43; yine bkz.: Mehmet Paçacı,"Kur'ân ve Târihsellik Tartışması", **Kur'ân'ı Anlamada Târihsellik Sorunu Sempozyumu**, İstanbul, Kurav, Bayrak Yay., 2000, s.17-29.

151 Paçacı, **Çağdaş Dönemde Kur'ân'a ve Tefsire Ne Oldu**, s.19-43;

152 Bladel, "The Alexander Legend in the Quran", **The Qur'an in Its Historical Context**, s.175-203;

3.2.1 **Taha Hüseyin** ö. 1393/1973

Taha Hüseyin'in, Zülkarneyn kıssası ile ilgili bir görüş belirttiğini tespit edemedik fakat Kur'ân'da anlatılan târihî bir olayın vâki olmadığını ve bunun bir efsânenin edebî olarak hikâye edilmesi olduğunu ilk iddia eden[153] ve Halefullah'ı etkileyen şahsiyet olması nedeniyle onun görüşlerini zikretmenin uygun olacağını düşündük. Kur'ân'ı Kerîm'de, İbrahim (a.s.)'ın, zürriyetinin bir kısmını Beyt-i Harâm'a getirdiği ve daha sonraki bir zamanda oğlu İsmail (a.s.)'la birlikte Kabe'nin temellerini yükselttikleri ve büyük Peygamberin (a.s.), o beldeye ve evlatlarına dua ettiği, anlatılmaktadır[154]. Yine Sahîhu'l-Buhârî'de İbn Abbas (r.a.)'den, Hz. İbrahim'in, bebek İsmail (a.s.)'ı ve annesini Mekke'ye getirip bıraktığı; daha sonra Cürhümîlerin gelip oraya yerleştikleri ve büyüyen İsmail (a.s.)'ın Cürhümîlerden bir kızla evlendiği ve onların dilini öğrendiği, rivâyet edilmektedir[155]. Taha Hüseyin, bu olayın vâki olmadığını ve cahiliye Arap kültüründen alınma bir efsâne olduğunu savunmuştur.

Taha Hüseyin, **Fî'ş-Şi'ri'l-Cahilî** adlı kitabında, yeni araştırmaların; Yemen Araplarının (Arab-ı Arîbe) dilleri ile Adnânî Arapların (Arab-ı Mustağribe) dilleri arasındaki kuvvetli ihtilafları ispatladığını ve kıraat imamı Ebû 'Amr bin el-'Alâ'nın, Himyerîlerin lisan ve lugatı bizimkilere benzemez dediğini, bildirmekte ve bununla, geleneğin anlattıkları arasında bir çelişki ortaya çıktığını ve bu problemin çözülmesi gerektiğini, belirtmektedir. Böylece o, eğer geleneksel anlayışın söylediği gibi İsmailoğulları, Arapçayı güneyli asıl Araplardan öğrenmişlerse; Arab-ı Arîbe ile Arab-ı Mustağribe'nin kullandıkları dil arasında, neden bu derecede bir farklılık oluşmaktadır diyerek, geleneğin efsâne olduğuna hükmetmektedir[156].

Taha Hüseyin, Tevrât ve Kur'ân'da Hz. İsmail ve Hz. İbrahim hakkında anlatılanların, bırakın Arab-ı Mustağribe'nin onlardan neşet ettiğini ispatlamasını, onların târihsel varlıklarını bile ispatlayamayacağını, iddia etmektedir. Bu iki milleti

---

153 Müsteşrikleri hariç tutuyoruz.

154 Bakara, 2/125-129 ve İbrahim, 14/37.

155 Buharî, **Sahîh**, IV/144, H.no: 3365.

156 Taha Hüseyin, **Fî'ş-Şi'ri'l-Cahilî**, Mektebetu Dâru'n-Nedve, 1926, s.15,16.

amca çocukları ilan eden bu kıssanın; Arabistana gelen Yahûdî göçmenlerle, Araplar arasındaki şiddetli savaşların, barışla sonuçlandığı bir dönemde üretilmiş olmasının, muhtemel olduğunu ve miladi yedinci asırda Kureyş'in, böyle bir efsâneyi kabule hazır bulunduğunu, söylemektedir. Özetle o, Allah'ın, Kur'ân'ın nüzûlünden önce cahiliye Arapları arasında anlatılmakta olan bir efsâneyi alarak; Araplarla, Yahûdîleri aynı kökten geldiklerine inandırmak ve bunların Kur'ân'ı ve Hz. Peygamberi kabul etmelerini sağlamak için; bu mitolojiyi, kitabında kullandığına inanmakta ve Kur'ân'da zikredilen bu kıssanın târihî bir gerçekliği yoktur, demektedir[157].

Taha Hüseyin, bu görüşüne, cahiliye şiiri üzerinde yaptığı çalışmasının sonucunda ulaşmıştır. Ona göre; çağdaş araştırmaların sonucunda, Kahtân oğulları ile Adnân oğullarının dillerinin farklı olduğu, anlaşılmıştır; çünkü cahiliye şiirinden örnekler olarak, Yemenli şairlere nispet edilen mısralar ile, Kur'ân Arapçası arasında hiçbir fark bulunmamaktadır. O; bu durum, çağdaş araştırmaların sonucuna aykırı olduğuna göre; demek ki, cahiliye şiirleri diye anılan malzemenin, cahiliye dönemi ile ilgisi yoktur, sonucuna varmış ve bunların dînî, siyâsî, sosyal nedenlerle İslâm'dan sonra uydurulduklarını, iddia etmiştir[158].

Taha Hüseyin'in, cahiliye şiirinin otantikliğini; dolayısıyla Kur'ân'daki Hz. İbrahim'le ilgili kıssanın, târihî bir vakıa olduğunu; reddetmesine delil olarak, ortaya koyduğu görüşü, ondan önce müsteşrikler, savunmuşlardır. Batılı araştırmacılar, cahiliye döneminden islâmî döneme intikal edip; cahiliye şiiri diye nitelenen kolleksiyonun, târihsel gerçekliğini aşama aşama eleştirmişlerdir. Alman Theodor Nöldeke (ö. 1931) 'Eski Arapların Şiirini Tanımaya Yönelik Bazı Araştırmalar', Alman Wilhelm Ahlwardt (ö. 1909) 'Eski Arap Şiirinin Orijinalliği Hakkında Bazı Düşünceler', İngiliz David Samuel Margoliouth (ö. 1940) 'Arap Şiirinin Kökenleri' adlı çalışmalarında, cahiliye şiirinin târihsel gerçekliğini, büyük ölçüde kuşkulu bulan veya reddeden yaklaşımlar sergilemişler ve Taha Hüseyin (ö. 1973) bunların etkisinde kalmıştır[159].

---

[157] **A.e.**, s.16.

[158] **A.e.**, s.17,18.

[159] Mehmet Yalar, "Cahiliye Şiirinin Târihsel Gerçekliği Problemi", **UÜİF Dergisi**, 2008, XVII/sayı2, s.95-120.

İsmail Cerrahoğlu; **Tefsir Usûlü**'nde, Taha Hüseyin'in, **Fî'ş-Şi'ri'l-Câhilî** adlı kitabına atıfta bulunmakta ve onun, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in varlığından şüphe edişini ve Kur'ân'da geçen kıssaların, ustûre olduğunu ve bunların muhtelif siyasi ve dînî maksadlara mebnî olarak uydurulduğunu, söylemesini dile getirmekte ve Taha Hüseyin'i "İlhâdî Tefsirler" başlığı altında incelemektedir[160].

3.2.2 Muhammed Esed ö. 1412/1992 The Message of the Qur'ân

Muhammed Esed'in, kıssalar konusunda geleneksel yaklaşımdan ayrılarak; müfessirlerce kıssa olarak kabul edilen bazı Kur'ânî anlatımların, temsil olduğunu iddia ettiğini görmekteyiz. Bu nedenle mesela Burûc süresindeki, Ashâb-ı Uhdûd olayını anlatan âyetleri kendi görüşüne uygun tercüme etmiştir. Yine Zülkarneyn kıssasını da böyle göstermek istemektedir[161]. Yine Esed, bazı Kur'ân kıssalarını alegorik kabul ederek, onların târihsel gerçekliği olmadığını ima etmiştir; ona göre kıssalarda anlatılanlar, târihî olgular kabul edilemez; bunlar, olayların arkasındaki manevî çizgi ile insana mesaj iletmek ve bir fikrin yerleşmesini sağlamak için anlatılmaktadırlar[162].

Esed'in, konumuz olan Zülkarneyn kıssası hakkındaki görüşleri onun Kur'ân kıssaları konusundaki kanaatini yansıtan bir örnek olmaktadır. Ona göre, Zülkarneyn kıssası, târihî bir olayı anlatmamaktadır ve Zülkarneyn, târihî bir kişilik olmadığı gibi efsânevî bir kişilik de değildir. Zülkarneyn kıssası, temsilî bir anlatımdır yani kurgusaldır, güç ve iktidar çerçevesinde imânî ve ahlâkî bir ders vermektedir[163].

Zülkarneyn kıssası özelinde yaptığımız çalışmanın sonucunda; Kur'ân kıssalarının, târihte yaşanmış olayları anlattıkları kanaatine ulaşılmıştır; nitekim çalışmış olduğumuz bütün müfessirlerin, bunu söylemiş oldukları görülmüştür; bunun tek istisnası M. Esed olmaktadır. Esed, Zülkarneyn kıssasının târihte yaşanmış, olgusal bir gerçekliği anlattığını kabul etmemekte; kıssanın vermek

---

[160] İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, 2. Bs., Ankara, AÜİF Yayınları no: 132, 1976, s. 300.

[161] İsmail Çalışkan, **Muhammed Esed'in Kur'ân Mesajı'nın Tahlil ve Tenkidi**, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2009, s. 183,184.

[162] **A.e.**, s. 179.

[163] Asad, **The Message of the Quran**, s. 45l,452.

istediği mesajı öne çıkartmakta ve kıssadaki olaylar târihte kalmış olsalar da onları anlatan hitapların burada olduğunu, buradakilere birşeyler anlattığını söylemektedir[164].

3.2.3 Muhammed Ahmed Halefullah ö.1418/1997

Halefullah, Mısır'da moderniteyi temsil eden Kahire Üniversitesi Edebiyat fakültesinden mezun olmuş ve konumuz açısından önemli olan, **Kur'ân'da Anlatım Sanatı** adlı bir doktora tezi, hazırlamıştır[165]. O, çalışmasında Kur'ân'daki kıssaları üç çeşide ayırmış ve bu sınıflamasında "târihî" olarak adlandırdığı nevî ile peygamberler gibi târihte yaşamış şahsiyetleri anlatan kıssaları kasdetmiş; "temsilî" nevîdekilerin gerçek olaylar olması gerekmediğini ve açıklama amacıyla yapılan kurgu anlatımlar olabileceğini belirtmiş; üçüncü "efsânevî" kıssalar nevînde ise, akılla kavranması zor bilimsel meselelerin açıklanması için, efsânelerin araç olarak kullanıldığını ve kıssanın efsâne üzerine bina edildiğini ifade etmiştir[166]. Halefullah, Kur'ân'da mitoloji bulunduğunu hiçbir müfessirin söylemediğini hatta bundan şiddetle kaçındıklarını da belirtmektedir[167]. Yine oryantalistlerin, Kehf suresindeki kıssaların mitolojiler üzerine kurulduğunu söylediklerini; fakat bunun, Kur'ân açısından bir mahzurunun bulunmadığını; zaten Kur'ân'ın, kendi muhtevasında efsâne bulunduğunu inkar etmediğini, ifade etmektedir[168]. O, sahip olduğu, 'Kur'ân'ın, mitolojik masalları, kıssa olarak kullandığı fikri'nde, kendisinin haklı olduğuna; bazı müfessirlerin açıklamalarını, gerekçe olarak göstermektedir. Meselâ Fahreddin Razî'nin, "Onlara: 'Rabbiniz ne indirdi' denildiği zaman, 'Öncekilerin efsânelerini', dediler"[169], ayetini; bu ifadenin, nübüvveti kabul etmeyenlerin, Kur'ân'a saldırıları

---

164 Çalışkan, **a.g.e.**, s. 182.

165 M. Ahmed Halefullah, **el-Fennu'l-Kasasî fi'l-Kur'ân'il-Kerîm**, Kahire, 1999.

166 Halefullah, **a.g.e.**, s.152,153.

167 **A.e., s**.199.

168 **A.e., s**.209.

169 Nahl, 16/24.

şeklinde yaptığı açıklamasında zikrettiği ihtimalleri, müfessirin kastının tam tersi yönde almaktadır[170].

Halefullah, konumuz olan Kur'ân'daki Zülkarneyn kıssasının, târihî bir gerçeği değil sadece Ehl-i Kitâb'ın ve müşriklerin târihî ve kozmolojik bilgilerini betimlediğini söylemektedir[171]. Ona göre, Peygamberimiz (s.a.v.), müşriklerin yönelttiği soruları cevaplamak zorundaydı. Bu cevaplama işi de soranların kafalarındaki haberlere uygun olarak gerçekleşmiştir[172]. Halefullah'ı bu kabule zorlayan şeyin müsteşriklerin eleştirilerine cevap verebilme gayreti olduğunu, görüyoruz[173]. Yani Halefullah'a göre; "Kur'ân'ın, o günkü insanların kafalarındaki yanlış bilgileri kullanmak zorunda kalması"(!), Kitabullah'ın kıssalar konusunda edebî bir üslup kullanmasını gerekli kılmıştır. Böylece, "kurgusal ve yanlış bilgileri Kur'ân'ın neden kullanmış olduğu" açıklığa kavuşacak ve mülhit ve oryantalistlerin eleştirileri çürütülmüş olacaktır.

Halefullah, Kur'ân'da anlatılan Zülkarneyn'le aslında Makedonyalı İskender'in anlatıldığını, bir biçimde kabul etmektedir çünkü Peygamberimiz (s.a.v.) dönemindeki Ehl-i Kitap'ın, Zülkarneyn ve İskender'i aynı şahıs kabul ettiğini düşünmektedir. O şöyle demektedir; Kur'ân, sadece Ehl-i Kitâb'ın Zülkarneyn veya İskender hakkında bildiklerini tasvir etmiştir[174].

Biz, Halefullah'ın, yukarıdaki görüşünde yanıldığını düşünüyoruz; çünkü onun sahip olduğu; Kur'ân'ın, naklettiği olayların vuku bulup bulmadığına, gerçekle uyuşup uyuşmadığına önem vermediği kanaati, Kur'ân'da açıkça reddedilmektedir. Şu ayetlerde bunu açıkça görebiliyoruz:

> Furkan, 25/4- İnkâr edenler: "Bu Kur'ân Muhammed'in uydurmasıdır, ona başka bir topluluk yardım etmiştir" diyerek, haksız ve asılsız bir söz uydurdular. 25/5- "Kur'ân öncekilerin masallarıdır; başkalarına yazdırmış da sabah akşam kendisine okunmaktadır" dediler. 25/6- Ey Muhammed! De ki: "Onu, göklerin ve yerin sırrını bilen indirmiştir. Şüphesiz O, bağışlayandır, merhamet edendir."

---

170 Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, XX/197

171 Halefullah, **a.g.e., s**. 177.

172 **A.e., s**.178.

173 **A.e., s**.213.

174 **A.e.**, s.177.

Ayetler sadece, Kur'ân'ın başkaları tarafından Peygamberimiz (s.a.v.)'e yazdırıldığı iddiasını değil, 'evvelkilerin masalları' iddiasını da reddetmektedir. Allah'ın, "göklerdeki ve yerdeki gizlilikleri bildiği"ne dikkat çekilmesi, bunun açık bir delilidir. Yine; Nahl, 16/24,25 ve Kalem, 68/15,16 ayetleri, Allah'ın, Kur'ân için 'evvelkilerin masalları' iddiasında bulunanları, cezalandıracağını açıkça ifade etmektedir[175].

Kehf suresi, daha ilk ayetlerinde kıssa kahramanlarının başından geçen olayların gerçek olarak anlatıldığını ifade ederek başlamaktadır (Bkz.: Kehf, 18/13). Biz bunu, kıssaların içinde olaylar anlatılırken kullanılan ifadelerden de, anlayabiliyoruz. Mesela, hayalî olduğu iddia edilen Ashâb-ı Kehf kıssasında, gençlerin mağarada nasıl uyudukları anlatıldıktan sonra, şöyle buyrulmaktadır: "Eğer onları görseydin, arkana bakmadan dönüp kaçardın ve için korku ile dolardı." (Bkz.: Kehf, 18/18). Hayalî bir hikaye anlatılırken yüce Allah'ın bu şekilde buyurması düşünülebilir mi?

Benzer şekilde; Kehf, 18/91'de, "Zülkarneyn'in seferleri böyleydi; Biz, onun iç dünyasını (veya onun yanında olan her şeyi) kuşatmıştık." ayetinde geçen "Zülkarneyn'in yanında olan her şeyi kuşatmıştık" ifadesi, bu kıssanın gerçekten vuku bulmuş olayları anlattığını açıkça ortaya koymaktadır[176].

3.2.4 **Mustafa Öztürk** d. 1385/1965

Mustafa Öztürk, Kur'ân kıssalarının, insanı Allah'ın razı olduğu bir insana dönüştürmek maksadı güttüğünü vurgulamakta ve antik dönemlere ait Kur'ân'da anlatılan kıssalarda, Allah'ın bir târihçi gibi, târihî olguları anlattığı fikrinin kendisini tatmin etmediğini belirtmektedir. Ashâb-ı Kehf ve Zülkarneyn gibi, bazı kıssaların sadece Peygamberimiz (s.a.v.)'e sorulan sorulara bir cevap olarak, nebînin şahsında nübüvveti korumak için, anlatıldığını, bu yüzden kimi kıssalarda olgusal durumla örtüşmeyen ifadelerin bulunmasının, hatta târihî olarak yaşanmamış bazı

---

[175] M. Sait Şimşek, **Günümüz Tefsir Problemleri**, Konya, Kitap Dünyası, t.y., s. 369,370.

[176] Şimşek, **a.g.e.**, s. 372,373.

menkıbelerin anlatılmasının, normal olduğunu söylemektedir[177]. Kur'ân kıssalarının hedef ve yorumlarının yanlış anlaşılmasının arkasında, "Allah, Kur'ân'da târihe aykırı bir şey anlatmaz" gibi dogmatik bir önermenin bulunduğunu, iddia etmekte; nitekim, bunun böyle olmadığını, örneklerle gösterebiliriz demektedir:

Meselâ Zülkarneyn kıssasına, bir târihçi ve/veya coğrafyacı gözüyle bakıldığında, yanlış ifadelerin bulunduğunu; kıssada Zülkarneyn'in, güneşin battığı yere kadar gittiğinin söylendiğini, bunun olgusal gerçekliğe göre, yanlış olduğunu; bunun, Allah'ın, muhatapların kozmolojik bilgi seviyesine göre konuştuğu şeklinde anlaşılabileceğini, söylemektedir[178]. Öztürk de, Halefullah gibi düşünmekte ve nüzûl döneminde Yahûdîlerin, Peygamberimiz (s.a.v.)'e bazı hayalî hikâyeleri sorarak, risaleti yıpratmak istediklerini ve Allah'ın, bu gayretleri boşa çıkartmak için onların bildiği bazı mitolojik masalları ister istemez, Kur'ân'da zikretmek zorunda kaldığını(!), nakletmektedir[179].

Mustafa Öztürk'ün, Halefullah'la aynı görüşü paylaştığı, aşağıdaki yazısında daha açık görülmektedir. Öztürk, Peygamberimiz (s.a.v.)'e Zülkarneyn'i soran Yahûdî âlimler, bu soruyla Mekkelilere şöyle demek istemişlerdi, demektedir; "Eğer arkadaşınız bizim zihnimizde mevcut olan Zülkarneyn imajını resmederse, o bir peygamberdir". Bu itibarla Öztürk'e göre, Zülkarneyn'den söz eden âyetler; Yahûdîler tarafından formüle edilip, müşrikler tarafından maksatlı olarak yöneltilen sorular karşısında; Hz. Peygamber'in cevapsız kalmamasını temin amacına matuf olarak, inzal edilmiş ve bunu yaparken büyük olasılıkla, Yahûdîlerin zihinlerindeki Zülkarneyn şablonu, aktarılmıştır. Öztürk'e göre, Yahûdîlerin, zihinlerinde o gün Zülkarneyn hakkında birtakım mitolojik tasavvurlar vardır ve soruya cevap vermek durumunda olduğu için, bu mitolojiyi kullanmak zorunda kalan Kur'ân; kendi öğretisine uygun bir Zülkarneyn portresiyle cevap vermiştir; ona göre, Allah

---

177 Mustafa Öztürk, **Kıssaların Dili**, 2. Bs., Ankara, Ankara Okulu Yay., 2010, s.7,8.

178 **A.e.**, s.23,4.

179 **A.e.**, s.25.

tarafından verilen bu cevap, tamamen sembolik bir dille formüle edilmiştir[180]. Yukarıdaki ifadelerde Öztürk'ün, Halefullah'ı sadece tekrarladığı görülmektedir.

[180] Mustafa Öztürk, "Uzaylı Zülkarneyn Hakkında Bazı Düşünceler", **OMÜ, Din Bilimleri dergisi**, cilt1, sayı1, Samsun, 2001; http://islamkutuphanem.blogcu.com/uzayli-zulkarneyn-hakkinda-bazi-dusunceler-2/7296933, 25 Mart, 2013.

3.3 Değerlendirme

Modern dönemde, Kur'ân kıssalarının, geçmişte yaşanmış bir olayın gerçek anlatımı olmadığı; onların, edebî bir anlatım tarzına sahip olan, temsilî hikâyeler oldukları, anlayışı; sömürgeci ve oryantalist batı dünyasının argümanları ile paralellik arzettiği için, gündemi fazla meşgul etse de; son iki asrın Kur'ân müfessirlerinin çoğunluğu tarafından kabul görmemiş ve şaz olarak, kalmıştır. Klasik dönemde, târihî gerçeklik öne çıkarılmasa da; kıssaların vakîliği görüşünün, istisnasız kabul edildiğini görmüştük. Çağdaş dönemde de, aşağıdaki istisnalar (Bkz: Tablo-2) dışında müfessirler, kıssadaki Zülkarneyn'i, târihte yaşamış bir hükümdar olarak kabul etmişlerdir. Muhammed Esed'in meal tefsiri dışında, Zülkarneyn kıssasının, hayalî ya da kurgusal olduğunu savunan müfessir bulunmamaktadır. Halefullah'ın kendisi de, daha önce bu görüşü savunan hiç bir müfessir bulunmadığını söylemektedir[181]. Arap dünyasından, Hint alt kıtasından, İran'dan ve ülkemizden Zülkarneyn kıssası tefsirlerini incelediğimiz; Elmalılı Hamdi Yazır, Ömer Rıza Doğrul, Abdullah Yusuf Ali, Ebu’l-Kelâm Âzâd, Nûru’l-Hak Tenvîr, Ömer Tayyibî, Seyyid Kutub, İbn Âşûr, Ebu'l A'lâ el-Mevdûdî, Seyyid Hüseyin Tabâtabâî, İzzet Derveze, Saîd Havva, Ebu'l- Hasen Ali Nedvî, Muhammed Ali es-Sâbûnî, Süleyman Ateş gibi çağdaş müfessirlerin hiç birisi, Zülkarneyn kıssasına, sembolik bir anlatım veya mitoloji dememiş; aksine herbiri Zülkarneyn'in, târihte yaşamış örnek bir şahsiyet olduğunu kabul ederek, onu târihte aramış ve görüş beyan etmişlerdir.

Çağdaş müfessirler, aşağıda vereceğimiz bazı istisnalar dışında, Zülkarneyn'in Pers kralı Koreş olduğunu belirtmişlerdir. Bu görüşte olanları ikiye ayırabiliriz, bunların bir kısmı Zülkarneyn, Koreş'tir derken; diğerleri onun Koreş olma ihtimali yüksektir, demektedirler. Bununla birlikte İbn Aşûr, Zülkarneyn, bir Çin İmparatorudur demekte, Ali Sâbûnî ve Abdullah Yusuf Ali, onun, Makedonyalı İskender olduğunu belirtmektedirler.

[181] Halefullah, **a.g.e.**, s.199.

Zülkarneyn'in, Koreş olduğunu, islâmî kaynakların yanında, antik târihi, Ahd-i Atîk'i ve arkeolojiyi kullanarak savunan tek müfessir bulunmaktadır, o da Ebu’l-Kelâm Âzâd'dır; aynı görüşte olan diğer çağdaş müfessirlerin hepsinin, fikirlerini ondan aldığı anlaşılmaktadır.

İlgili rivâyetler, Peygamberimiz (s.a.v.)'e yöneltilen sorunun kaynağı olarak Yahûdîleri gösterdiği için; Âzâd, kimliği sorulan şahsiyeti Yahûdîlerin, târih ve dinlerinin temel kaynağı olan Kitâb-ı Mukaddes'te aramakta ve Kur'ân'ın kıssaya başlarken öne çıkarttığı 'iki boynuzlu' lakâbını Daniel sifrinde bulmaktadır. Rüyâsında Daniel peygambere 'iki boynuzlu' koç sembolü ile gösterilen Koreş, Yahûdîleri Bâbil esaretinden kurtaracak şahsiyet olarak açıklanmaktadır. Bu rüyâ gerçekleşmiş ve târihe mâl olmuştur.

Âzâd, Ahd-i Atîk'te bu konuyla ilgili diğer İşayâ ve Yeremya sifirlerini de incelemektedir. Tevrât'a göre bu kral, Yehova'nın seçilmiş adamıdır, Yahûdîleri kurtarmak için özel olarak gönderilmiştir; Yahova'nın gönderdiği 'doğu kartalı'dır, 'kurtarıcı Mesîh'tir. Bu nedenle Yahûdîler, bu krala çok önem vermektedirler. Peygamberimiz (s.a.v.)'e ondan 1100 sene önce yaşamış olan kendi 'kutsal Mesîh'lerini sormaktadırlar.

Âzâd, daha sonra bu târihî şahsiyetin, Kur'ân'daki Zülkarneyn'in sıfatlarına uyup uymadığını sorgulamaktadır. Önce Koreş'in, Zerdüştîlik'e mensup birisi olarak ehl-i tevhid olduğunu, göstermektedir. Âzâd'ın; Zülkarneyn'in, Pers kralı Koreş olduğu düşüncesini, kesinliğe ulaştıran son adım; kadîm İran'ın başkenti İştahr yakınlarında, Morgab nehri kıyısında dikili olarak bulunan, Koreş'in taş kabartma heykeli olmaktadır. Bu heykel insan şeklindedir, miğferinde 'iki boynuzu' vardır ve heykelin kanatları da bulunmaktadır; bu da İşayâ sifrinde söylenen 'doğu kartalı'nı çağrıştırmaktadır.

Kadîm İran târihinin kaynakları, İskender tarafından yaktırıldığı için; Âzâd, bu konuda kaynak olarak, Yunanlı târihçilerin eserlerini ve arkeolojik bulguları, kullanmaktadır. Çivi yazısı okunmuştur ve bu arkeolojik bulguların sağladığı bilgi ile; antik Yunan târihçilerinin ve Tevrât'ın bu konuda yazdıklarının doğruluğu,

ispatlanmıştır. Âzâd, antik Yunanlı yazarların eserlerinde Koreş'in, batıya, doğuya ve Kafkaslara yaptığı -Zülkarneyn'in seferleri gibi- seferleri bulmaktadır.

Âzâd'ın, Ye'cûc ve Me'cûc'un kimliği ve hurûçları üzerine de bir yorumu bulunmaktadır. Âzâd özetle, M.Ö. 8. yüzyılda İskitler ve Kimmerlerle başlayıp; M.S. 13. yüzyıldaki Moğol istilasına kadar, iki bin yıldan fazla devam eden bir süreç içinde; belli dönemlerde, karşı konulmaz büyük kitleler halinde insanlığa saldıran, yağmalayan, öldüren Moğol kabilelerinin; Tevrât'ta ve Kur'ân'da anılan Ye'cûc ve Me'cûc olduklarını, düşünmektedir. O, bunların belli başlı saldırılarını devre devre açıklamaktadır. Âzâd, Koreş'in Kafkaslar'daki tek dağ geçidine bir duvar yaptırarak, kendi döneminin Ye'cûc ve Me'ûc'u olan İskitler ve Kimmerler'in güneye geçişine son verdiğini söylemektedir. Koreş'in bu duvarı yaptırdığını ise Darius'un seferinin rotası ile ispatlamaktadır. Âzâd'a göre, Koreş'ten sekiz sene sonra iktidar olan Darius'un, İskitler üzerine, Karadeniz'in kuzeyine kadar ordusuyla giderek bu göçebeleri tedib etmesi ve bu seferinde en kısa yol olan Kafkaslar'daki geçidi kullanmayıp; 2000 milden fazla bir yolu ordusuyla kat ederek İstanbul boğazını geçmesi; Kafkaslar'daki geçidin Darius'tan önce aşılmaz şekilde kapatıldığını göstermektedir; târihen ondan önce geçide duvarı, Koreş'ten başkasının yaptırması mümkün görünmemektedir.

Böylece Âzâd'ın çalışması ile, Kur'ân kıssalarında edebî bir üslupla mitolojinin kullanıldığını savunanların ileri sürdüğü; Zülkarneyn kıssasının bir masal olduğu iddiasının, yanlış olduğu ortaya çıkmaktadır. Aslında Zülkarneyn kıssasının târihî gerçekliği, târihî ve kutsal metinlerdeki verilerin ve arkeolojik datanın değerlendirilmesi neticesinde, açık olarak görülmektedir.

Âzâd'ın buldukları, bizim çalışmamızın sonucuyla örtüşmektedir. Nitekim Koreş'in, Kafkaslara aşılmaz bir set yaptırdığı târihen de ispatlanabilmektedir. Kadîm çağda, arzda fesad çıkarttıkları bildirilen Ye'cûc ve Me'cûc'un, kıyâmetten önceki bir zamanda ortaya çıkıp dünyayı istila edecekleri Kur'ân'da sarahatle ve katiyetle bahsedilmiştir[182]; Peygamberimiz (s.a.v.)'in bir rüyâsı ile gelecekte de tekrar Arapların ve Müslümanların başına bela olacakları haber verilmiş ve sahih hadis

[182] Derveze, **a.g.e.**, V/106.

kitaplarındaki hadislerde bu konu detaylı olarak dile gelmiştir. Çağdaş müfessirlerden Derveze'ye, Kutub'a ve İbn Âşûr'a göre, Bağdat'ın ve İslâm hâkimiyetinin Moğollar tarafından hunharca yıkılması felaketi; hadiste anlatılan, Peygamberimiz (s.a.v.)'in rüyâsının tevîlidir. Bu aynı zamanda Ye'cûc ve Me'cûc'un, âhir zamanda ortaya çıkıp bütün dünyayı istila edeceklerini bildiren Kur'ân âyetinin verdiği haberin, hak olarak gerçekleşmesidir[183].

Ye'cûc ve Me'cûc'un, Peygamberimiz (s.a.v.)'den sonra ve kıyâmetten önceki bir zamanda ortaya çıkmasının, vuku bulmuş olması gerekmektedir; çünkü haberin bu güne göre gelecekte ortaya çıkacağına inanmanın âyetlerin genelde söylediklerine uymadığı belirtilmektedir. Âyetlere göre, Zülkarneyn'in seddi iki büyük milleti dağların arkasında bir bölgede yaşamaya mahkum etmişti; bugün dünyada her toplum havadan, karadan, denizden birbirine ulaşabildiğine göre bunun geçmişte gerçekleşmiş olması gerekmektedir; nitekim Koreş'in, Kafkaslara baraj duvarı inşasından sonra (M.Ö. 538-529) Kur'ân'ın haber verdiği gibi, İskitler, Kimmerler, Hunlar ve diğer Moğol kabileleri 1700 küsür sene Hazar Denizi'nin, Kafkaslar'ın ve Karadeniz'in kuzeyinde kapalı kalmışlar, güneye inememişler ama dağların öte tarafında fırtınalar estirmişlerdir. Moğolların ortaya çıkışına kadar yüzlerce sene bu kavimler; Çini yağmalamışlar, Polonyayı, Doğu Avrupayı talan etmişler, 'kavimler göçü'ne sebep olmuşlar, Roma imparatorluğu'nu yıkmışlar, çağ değiştirmişler; ama Kafkaslar'ın güneyine inememişlerdir. Bu durum, âyetlerin verdiği haberin birinci bölümünün gerçekleşmesidir ki; on yedi asır bu savaşçı toplumlar, seddin arkasındaki bölgede yaşamaya mahkum olmuşlardır. Kur'ân'ın verdiği haberin ikinci bölümünde bunların, gelecekte tekrar ortaya çıkıp dünyayı fesada boğacakları bildirilmektedir, fakat bu seferki farklıdır; ayetlerden onların kıyamet öncesi son hurûçlarında, seddin artık yerinde bulunmayacağı ve saldırganların, bu kez Kafkaslar'ın güneyindeki ülkeleri de talan edecekleri anlaşılmaktadır. Âyetlerin haber verdiği bu durum da aynen gerçekleşmiştir. On üçüncü yüzyılda kadîm çağlardaki

---

[183] Derveze, **et-Tefsîru'l-Hadîs**, V/106,7; İbn Âşûr, **et-Tahrîr**, XVI/22; Kutub, **Fî Zilâl**, IV/2293,4.

Ye'cûc ve Me'cûc'un soydaşları olan Moğollar, her tepeden inmiş, dünyayı yağmalamışlar ve bu sefer seddin güneyini de talan etmişlerdir[184].

Bu son gelişlerinde onlar, Çin topraklarını, Orta Asya'yı, Rusya'yı, Doğu Avrupa'yı, Anadolu'yu, İran'ı Suriye'yi, Mezopotamya'yı, Uzak Doğu'yu istila etmişler, on milyonlarca insanı öldürmüşler; İslâm dünyasında, Büyük Selçuklu Devleti'nin yerine gelen Harzemşahlar'ı, Anadolu Selçukluları'nı, Abbasîler'i yıkmışlardır[185].

Zülkarneyn kıssasındaki âyetlerin, Kur'ân'ın, indiği döneme göre, insanlık târihinin, geçmiş ve geleceğini haber vermesi; yani bu ihbarın, geçmişi açıkladığı gibi geleceği de bildirmesi târihen doğrulanmıştır. Kadîm dönemde Kafkaslar'ın güneyini kasıp kavuran bu savaşçıların; belli bir târihten sonra, güneye inememeleri ve sadece kuzeyde fırtına gibi esmelerininin nedenini açıklayan, Kur'ân'dan başka kaynak yoktur; çünkü dönemin Pers kaynakları imha edilmiştir. Târihteki bu büyük olgunun bir tek açıklaması vardır, bu da Kafkaslardaki tek geçidin aşılmaz bir duvarla kapatılmış olmasıdır. Böylece Koreş'in, Kafkaslara demir alaşımı bir set yaptırdığı târîhen ispatlanmış olmaktadır. Hiçbir engel tanımayan bu kalabalık savaşçıların güneye, verimli topraklara inmeyişleri başka türlü açıklanamaz.

Son olarak; bölüm içinde görüldüğü gibi Halefullah, efsânevî kabul ettiği kıssalarda, akılla kavranması zor bilimsel meselelerin açıklanması için, mitolojinin araç olarak kullanıldığını, savunmakta; bu anlatımların, edebî bir üslupla yapıldığını; bunun bir yöntem olduğunu, iddia etmektedir. Aynı yaklaşımı, M. Öztürk'te de görmekteyiz; o, Zülkarneyn kıssasına târihçi veya coğrafyacı gözüyle bakıldığında yanlış ifadelerin bulunduğunu belirtmekte; örnek olarak, Zülkarneyn'in, güneşin battığı yere kadar gittiğini söyleyen âyetin, olgusal gerçekliğe aykırı olduğunu ve âyetin o günkü yanlış kozmolojiye uygun bir mitolojiyi kullandığını, söylemektedir.

Yukarıda ismi geçen yazarlara göre; Kur'ân, anlattığı kıssalarda, o çağdaki insanın kavrayamayacağı bilimsel bir gerçeği, bilinen mitolojik bir masalı, -edebî bir

---

184 Tabâtabâî, **el-Mizân**, XIII/210.

185 H. Ahmet Özdemir, **Moğol İstilası**, İstanbul, İz Yay., 2005; Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV Yay., 2005, XXX/225-229.

üslup içinde- kullanarak ifade etmektedir. Halbuki Kur'ân, kıssalarında mitoloji bulunduğu iddiasının ispatlanması gerekmektedir. Yukarıda verilen örnekler bunu kanıtlamaya yetmemektedir; olgusal gerçekliğe aykırı sanılan ifadelerin dille ilgili bir açıklaması yapılabilmektedir, kıssaların mitolojik unsurlar ihtiva ettikleri iddiası, Halefullah ve Öztürk gibi yazarların sadece kendi yorumlarıdır.

Söz konusu edilen, 'Zülkarneyn, güneşin battığı yere vardığında, onu kara balçıklı bir suya batarken buldu' âyetinin, dille ilgili açıklamasını, Tevrât'tan bir örnek vererek, yapabiliriz:

Meselâ Ahd-i Atik'de bir yerde, "Milletlerin Rabbi, şöyle buyurdu; Güneşin batmakta olduğu beldeden ve doğmakta olduğu yerden halkımı kurtaracağım", denilmektedir. Kitâbı Mukaddes'in bir ingilizce çevirisinde, söz konusu cümlenin, İbranice tıpkı çevirisi şöyle ifadelendirilmektedir: "Heb. the country of the going down of the sun..."[186]. Bu ibaredeki, Güneşin battığı belde Mısır, doğduğu yer Bâbil'dir[187]. Zülkarneyn'in, batı seferinde söz konusu edilen güneşin battığı yer ifadesi bu örnekteki ile aynıdır. Her dilde böyle ifadeler bulunmaktadır. Âzâd'a göre, müfessirlerin lüzumsuz merakları, bu konuyu karışık hale getirmiştir[188]. Burada şaşırtıcı olan, "Kur'ân, anlattığı kıssalarda edebî bir üslup kullanmaktadır" diyenlerin, âyet hakkında dille ilgili bir açıklama yapmayışları ve konuyu mitoloji ile açıklama çabalarıdır.

---

186 The Holy Bible, Old and New Testaments, (King James Version), Zechariah, VIII/7, dipnot 10.

187 Âzâd, "Şahsıyyetu Zi'l-Karneyn", **a.g.e.**, ciltI/sayı2, s.75,76.

188 **a.y.**, s.76.

Çağdaş dönem müfessir ve yazarlarının, Zülkarneyn kıssası ve Zülkarneyn'in kimliği konusundaki kanaatlerini, bir bütün olarak aşağıdaki tablo üzerinden görebiliriz:

Müfessir ve Yazarların Ölüm veya doğum Târihleri	**Zülkarneyn Hakkındaki Görüşleri**	**Görüşün Referansı**
Elmalılı Hamdi Yazır, ö. 1942	Belli değil	Hak Dîni Kur'ân Dili, IV/3276,9.
Ömer Rıza Doğrul, ö. 1952	Darius I	Tanrı Buyruğu, s.475,490.
Abdullah Yusuf Ali, ö. 1953	İskender	The Holy Quran, App.VII, s.763.
Ebu’l-Kelâm Âzâd, ö. 1958	Koreş	The Tarjuman al-Qur'an, III/374-8.
Nûru’l-HakTenvîr	Koreş	Mecelle, XXXI/sayı2, s.173,4.
Ömer Tayyibî	Belli değil	Mecelle, XXXI/sayı4,5, s.442-,9.
Seyyid Kutub, ö. 1966	Belli değil	Fî Zilâli'l-Kur'ân, IV/2289,90.
İbn Âşûr, ö. 1973	Qin Shi Huangdi	et-Tahrîr ve’t-Tenvîr, XVI/22.
Ebu'l A'lâ el-Mevdûdî, ö. 1979	Koreş olabilir	Tefhîmu'l-Kur'ân, III/174,5.
Seyyid Hüseyin Tabâtabâî, ö.1981	Koreş	el-Mizân, XIII/207.
İzzet Derveze, ö. 1984	Koreş olabilir	et-Tefsîru’l-Hadîs, V/99,100.
Saîd Havva, ö. 1989	Koreş olabilir	el-Esâs fi't-Tefsîr, VI/3222.
Muhammed Esed, ö. 1992	Alegorik/ Kurgu	Message of the Qur'ân**,** s.45l,2
M. Ahmed Halefullah, ö.1997	Mitolojik	el-Fennu’l-Kasas, s.152,3.
Abul Hasan Ali Nadvî, ö. 1999	Koreş	Tafsîr'ul-Kur'ân, III/70,71.
Muhammed Ali es-Sâbûnî, d. 1930	İskender	Safvetu't-Tefâsîr, III/465.
Süleyman Ateş, d. 1933	Belli değil/ İskender	Çağdaş Tefsîr, V/321-326.
Mustafa Öztürk, d. 1965	Efsanevî	Kıssaların Dili, s.7,8.

Tablo-2: **Çağdaş dönemdeki yazar veya müfessirlerin, Zülkarneyn'in târihî kimliği hakkındaki görüşleri**

SONUÇ

Klasik ve çağdaş tefsirlerde Zülkarneyn kıssasını değerlendirdiğimiz tezimizde; öncelikle kaynaklarda kıssanın varlığını ve târihî kıssalarla ilişkisini ele aldık; ardından rivâyet ve dirâyet tefsirlerine göre konuyu inceledik; son olarak çağdaş tefsircileri ele aldık ve yaptığımız çalışma neticesinde aşağıdaki tepitlere ulaştık.

1. Klasik dönemdeki rivâyet ve dirâyet tefsirlerinin tamamında, Kur'ân'daki Zülkarneyn'in, Makedonya kralı İskender olarak kabul edildiği, görülmektedir; bu genel görüşün tek istisnasının, İbn Kesîr olduğu ortaya çıkmaktadır. O, Makedonyalı İskender'in, Zülkarneyn olamayacağını belirtmekte; Zülkarneyn'in, Hz. İbrahim zamanında yaşamış başka bir İskender olduğunu aktarmakta; fakat bunu târihî olarak ispatlayamamaktadır. İbn Kesîr'den sonra da, çağımıza kadar bu genel kanaatin, devam ettiği görülmektedir. Müfessirlerin bu genel kabulünü 2. bölümün sonundaki "Değerlendirme"de verdiğimiz tablo-1'de bütün olarak görmek mümkündür. Tefsirlerde on iki asır devam eden bu kanaatin, çözülmesi gereken bir problem olduğunu gördük ve bunun nedeni ortaya çıkartmaya çalıştık.

2. Zülkarneyn'in, İskender olduğunu savunan bütün müfessirlerin, açıklamalarında aynı rivâyete dayandıkları görülmektedir. Tefsirlerin her birinin, kıssanın yorumunda, vazgeçemedikleri bu rivâyet, Vehb bin Münebbih el-Yemânî'nin, İsrâilî rivâyetidir. İbn Kesîr, Vehb'in bu rivâyetinin, Peygamberimiz (s.a.v.)'e ref'ini sahih bulmamakta; rivâyetteki isrâilîyâtı çirkinlikle tanımlamaktadır.

3. Vehb bin Münebbih'in söz konusu isrâilî rivâyeti ile Greklerin mitolojik İskender efsânesi arasında benzerlikler olduğu görülmektedir. İki kaynak arasında on ikiden fazla benzerlik tespit edilmiştir; bunları 1. Bölümde 'Mitolojideki İskender efsânesi ve Zülkarneyn kıssası ile ilişkisi' adlı başlık altında görmek mümkündür.

4. Grek efsânesi, isrâilî rivâyetten hem çok daha eski, hem de yaygındır; bu durumda Vehb'in rivâyetinin kaynağının Grek efsânesi olduğu anlaşılmaktadır; çünkü Vehb, İranlıdır ve bu efsânenin Vehb'den çok önce Pehlevice'ye tercüme edilmiş olması bizi bu sonuca götürebilir.

5. Müfessirlerin, İskender efsanesi kaynaklı Vehb rivayetine meyletmelerine ilave olarak; Ebû Âli Sinâ, Fahrettin Râzî gibi entelektüel kesimin, filozof Aristo'ya olan zaaflarının etkisiyle İskender'i yüceltmeleri ve onun Zülkarneyn olduğunu söylemeleri, tefsirlerin çözemediği, on iki asır devam eden bir probleme neden olmuş gibi gözükmektedir. Tefsirlerdeki bu problemin bin yıldan fazla devam etmesi doğru bilgi eksikliği nedeni ile olmuştur; çünkü Makedonyalı İskender Pers kaynaklarını yaktırmıştı; bu konudaki bilgi ancak 19. yy. da ortaya çıkarılan arkeolojik bulgularla gelmektedir; İskender efsânesi sadece Müslümanları değil Hıristiyanları da yanıltmıştır. Kur'ân, bu büyük târihî yanlışı "müheymin" sıfatıyla düzeltmektedir. Kur'ân, târihi aydınlatmakta, açıklamakta, yanlışları düzeltmektedir. Bu tespit, belli bir alanda iki yıllık yoğun bir çalışmanın sonucunda ulaşılmış bilgiyle oluşmuş bir kanaattir.

6. Vehb'in rivâyeti, klasik dönem boyunca Zülkarneyn kıssasının tefsirinde kullanıldığı için; müsteşrikler Kur'ânî kıssanın kaynağı, İskender efsânesidir demektedirler. Çalışmamızda benzeşmenin, Grek efsânesi ile Kur'ân arasında olmadığı; fakat Vehb'in rivayeti ile efsâne arasında olduğu açığa çıkarılmıştır. Böylece oryantalistlerin, Kur'ân'daki Zülkarneyn kıssası, İskender efsânesinden alınmıştır iddiaları; bunun sonucu olarak da Kur'ân'ın vahiy olmadığı görüşünü destekleme çabaları, zeminini kaybetmektedir. Kur'ân'ın kendisi ile müfessirlerin yorumlarını birbirinden ayırmak gerekir. Kur'ân'daki Zülkarneyn kıssası ile, müfessirlerin bu kıssa hakkındaki yorumlarının farklı şeyler olduğunu kabul etmeden problemin çözülmesi mümkün değildir, oryantalist iddiadaki boşluk da bu noktadadır.

7. İskender efsânesi ile Kur'ân'daki Zülkarneyn kıssası arasında, iki konu dışında benzerlik yoktur, hatta aralarında farklılıklar vardır. Benzeşen iki konu; dağlara yapılan set ve 'iki boynuzlu' lakâbıdır. İskender adına uydurulan efsâne, dağlara set yapma olayını, İskender'den 200 sene önce yaşamış Koreş'ten almış görünmektedir; bu anonim efsânenin yeni başarıları bünyesine katarak büyüdüğü açıktır; onun değişik versiyonları arasında konu farkları bunun kanıtıdır.

8. Kur'ân'î kıssada anlatılan Zülkarneyn, kadîm Pers kralı Koreş'tir; yapılan Set Kafkas dağlarındaki biricik geçit olan Darial boğazına yapılmıştır. Kıssada görülen, Zülkarneyn'in, bütün özellikleri, Tevrât'ta, antik târihte ve arkeolojik bulgularda anlatılan Koreş'in sıfat ve eylemleriyle örtüşmektedir. Bu sonuç Âzâd tarafından daha önce tespit edilmiştir. Pers kralının özelliklerini detaylı olarak 1. Bölümün "Değerlendirme" başlığı altında bulabiliriz.

9. Ebu'l-Kelâm Âzâd, bin yıldan fazla devam eden bir süreç içinde Kur'ân müfessirlerini ve İslâm ulemasını bunaltan ve çözülemeyen bir efsâneye son vermiştir. Âzâd, bu tefsiriyle, hem Zülkarneyn'in târihî kimliğini bulmuş, hem de Ye'cûc ve Me'cûc'un kimler olduğunu göstererek, bu konuda anakronik bir problem varmış gibi gösterilen meseleyi açıklığa kavuşturmuştur.

10. Ancak Âzâd'ın, sonuca ulaşırken kullandığı kaynaklar; Kitâbı Mukaddes'in bazı sifirleri, antik yazarlar, Behistun kitâbesi, Darius'un kaya mezarı kitâbesi ve Koreş'in iki boynuzlu heykeli ile sınırlı iken; biz bunlara ilave olarak arkeolojik bulgular olan Koreş'in kil Silindir Fermanı, Nabonidus Silindiri, Nabonidus'un bazalt rölyefi ve Nabonidus dönemi Bâbil Vakayinamesinin sağladığı bilgileri, İskit kurganlarında yapılan arkeolojik kazıların sonuçlarını ve çağdaş antik dönem târihçilerinin tezimizi destekleyen tespitlerini, Âzâd'ın bulgularına ekleyerek tezi destekledik. Yine Âzâd, Koreş'in, Kafkaslardaki Darial geçidine duvar yaptırdığını gösterecek bir delil getirmişti. Biz bunu gösterecek ikisi arkeolojik, biri târihî olmak üzere üç delil daha getirerek tezi, güçlendirdik.

11. Kur'ân'î kıssada söz konusu edilen Ye'cûc ve Me'cûc, Koreş'in çağındaki İskitler ve Kimmerlerdir. Koreş'in Kafkaslara set yaptırarak bu kavimleri dağların arkasına mahkum ettiğinin delîlleri için, 1. ve 3. Bölümlerin "Değerlendirme" başlıkları altına bakılabilir.

12. Batılıların, İskitler ve Kimmerler'in kurganları üzerinde yaptıkları arkeolojik mezar kazılarının sonuçları, bu kavimlerin şaşırtıcı bir biçimde M.Ö. 560' lardan sonra Mezopotamya ve Anadolu'dan güney Ukrayna'ya göç ettiklerini göstermektedir; Kafkaslar'ın kuzeyinde açılan bütün İskit mezarların en erken 6. yüzyılı gösterdiği halde, Kafkaslar'ın güneyindeki kurganların önceki yüzyılı göstermekte olduğu belgelenmiştir. Bu sonucu, şöyle ifade etmek de mümkündür; Kimmerler ve İskitler, M.Ö. altıncı yüzyılın ikinci yarısından sonra Kafkaslar'ın güneyine geçmemişlerdir. İşte sebebi bilinemeyen bu tarihi olguyu ancak Kur'ân'ın Zülkarneyn kıssası ile açıklamak mümkün olmaktadır.

13. Modern antik çağ târihçilerinden bazıları, Kimmerler ve İskitler'in M.Ö. 560'dan sonra târihten kaybolduklarını söylemektedirler; çünkü bu târihlerden sonra hiçbir arkeolojik kayıtta onların adlarının geçmediği belgelenmiştir; İskitler ve Kimmerler'in Kafkaslar'ın güneyinde târihten kaybolmalarının, Koreş'in iktidar yıllarına rastladığı görülmektedir. Bu da onları, Kafkaslar'ın kuzeyine hapsedenin Koreş olduğunu düşündürmektedir.

14. Halefullah, akılla kavranması zor bilimsel meselelerin açıklanmasında; Kur'ân'ın, mitolojiyi kullanıldığını iddia ederek; Zülkarneyn kıssasını, örnek göstermekte ve bu anlatımın edebî bir üslup olduğunu söylemektedir. Sonra da bu iddiasına delil olarak bazı müfessirlerin yorumlarını göstermektedir. Tezimiz Zülkarneyn'in kadîm Pers kralı olduğunu; Kitâbı Mukaddes, antik târihçilerin yazdıkları ve arkeolojik bulguların sağladığı delillerle ispatladığı için, Halefullah'ın iddiası ispatlanamayan bir argüman olarak kalmaktadır.

Bibliyografya / Kaynakça

Abdülbâki, Muhammed Fuad: **el-Mu'cemu'l-Mufehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, İstanbul, Mektebetu'l-İslâmiyye, 1982.

Adam, Baki: & Katar, Mehmet: "Zerdüştîlik ve Maniheizm", **Dinler Târihi**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi. Yay., 2005.

Akdemir, Salih: "Kur'ân'ı Anlamada Târihsellik ve Bütünsellik Sorunu", **Kur'ân'ı Nasıl Anlamalıyız (Tebliğler)**, İstanbul, Rağbet Yay., 2002, s.107-140.

Alıcı, Mehmet: **Kadîm İran'da Din**, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2012.

Âlûsî, Ebu's Sena Şihabuddin Mahmud Ebu'l-Fadl: **Rûhu'l Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebu'l-Mesânî**, 30 Cüz, Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâs el-Arabî, t.y.

Anderson, Andrew Runni: "Alexander at the Caspian Gates", **Transactions and Proceedings of the American Philological Association**, Tufts University, Published by APA, 1928, c.59, s.130-163.

Anderson, Andrew Runni: "Alexander's Horns", **Transactions and Proceedings of the American Philological Association**, Tufts University, Published by APA, 1927, c.58, s.100-122.

Artzi, Pinhas: & Kutscher, Raphael: "Marduk", **Encyclopaedia Judaica**, 22c., 2.Bs., New York, Thomson Gale, 2007, XIII/518,519.

Asad, Muhammad: **The Message of the Qur'an**, Gibraltar, Dar al-Andalus, 1980.

Ateş, Süleyman: **İşârî Tefsir Okulu**, Ankara, AÜİF Yay., 1974.

Ateş, Süleyman: **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri**, İstanbul, Yeni Ufuklar Neş., 1990.

Ateş, Süleyman: "Zülkarneyn", **Kur'ân Ansiklopedisi**, İstanbul, Kuba Yay., XXIII/392-398.

Avery, Harry C.: "Herodotus' Picture of Cyrus", **The American Journal of Philology**, October 1972, c.93, No. 4., s. 529-546.

Âzâd, Mevlânâ Ebu'l-Kelâm: "Şahsıyyetu Zi'l-Karneyn el-Mezkûr fi'l-Kur'ân", **Sekâfetu'l-Hind**, Yeni Delhi, 1950. c.1/sayı1, s.50-73; c.1/sayı2, s.58-86; c.1/sayı3, s.10-40.

Âzâd, Mevlânâ Ebu'l-Kelâm: **The Tarjuman al-Qur'an:** Qur'an Commentary, English Translation by Dr. Syed Abdullatif, Second Edition, Trust for Qur'anic Cultural Research India, Hyderabad, Mis Golden Pres, 1982.

Badian, Ernst: & Cabot, John Moors: "Alexander in Iran", **The Cambridge History of Iran**, 5.Bs., Cambridge, Cambridge Univ. Press, 2007, II/420-501.

Bayraktar, Mehmet: "Târih Felsefesi", **Felsefe**, Ed. M. Bayraktar, Ankara, Ankara Üniversitesi Yay., 2007, s.143-176.

Bell, Richard: **Introduction to the Qur'ân**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1953.

Bell, Richard: **The Qur'ân: Translated with re-arrangement of the Surahs,** 2.Bs., Edinburgh, Morrison and Gibb Ltd, 1960.

Beydâvî, Nâsıruddîn Ebû Saîd Abdullah bin Ömer bin Muhammed eş-Şîrâzî: **Envâru't-Tenzîl va Esrâru't-Te'vîl**, Thk: Muhammed Abdurahman Mar'aşlı, 1.Bs., Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâs el-Arabî, 1418h.

Bietenholz, Peter G.: **Historia and Fabula**: Myths and Legends in Historical Thought from Antiquity to the Modern Age, Leiden, E.J. Brill, 1994.

Bikâî, Burhâneddin Ebi l-Hasen İbrahim bin Ömer: **Nazmu’d-Durer fî tenâsubi’l-Âyâtive’s-Suver**, Kahire, Dâru’l-Kitabi’l-İslâmî, t.y.

Bladel, Kevin Van: "The Alexander Legend in the Quran 18:83-102", **The Qur'an in Its Historical Context**, NewYork, Rouledge, 2008, s.175-203;

Boyarin, Shamma Aharon: **Diasporic Culture and the Makings of Alexander Romances**, Michigan, ProQuest, 2009.

Boyle, John Andrew: "The Alexander Romance in the East and West", **Bulletin of the John RylandsUniversity Library of Manchester**, Manchester, 1977, c.60, no.1.

Briant, Pierre: "Alexander the Great", **Encyclopaedia Iranica**, London, 1985, II/827-830.

Budge, Ernest Alfred Wallis: **The History of Alexander the Great**, (Syriac version, edited from five manuscripts), Cambridge, The Cambridge Univ. Press, 1889.

Buhârî, Muhammed bin İsmail: **Sahîhu’l-Buhâri**, Thk: Muhammed Zuheyr bin Nâsır en-Nâsır, 1.Bs., Dâru’t-Tavki’n-Necâh, 1422h.

Canova, Giovanni: "Alexander Romance", **Encyclopedia of Arabic Literature**, (Edited by Julie Scott Meisami & Paul Starkey), London, 1998, c.1, s. 68,9.

Carry, George: **The Medieval Alexander**, Cambridge, 1956, s.28,9 ve 375-7.

Celâleyn, Celâleddîn Muhammed bin Ahmed el-Mahallî: & Celâleddîn Abdurrahman bin Ebî Bekr es-Suyûtî: **Tefsîri'l-Celâleyn**, 1.Bs., Kahire, Dâru'l-Hadîs, t.y.

Cerrahoğlu, İsmail: “Ye’cûc-Me’cûc ve Türkler”, **AÜİF Dergisi**. c.20, Ankara, 1975; s.97-125.

Cerrahoğlu, İsmail: **Tefsir Usûlü**, 2. Bs., Ankara, AÜİF Yayınları 132, 1976.

Considine, J. S.: "City of Babylon", **New Catholic Encyclopedia**, 15c., 2.Bs., Washington D.C., Thomson Gale, 2003, II/3,4.

Çalışkan, İsmail: **M. Esed'in Kur'ân Mesajı'nın Tahlil ve Tenkidi**, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2009.

Çimen, Abdullah Emin: "Kur'ân-ı Kerim'de Helâk Kavramı", İstanbul, (yayımlanmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.

Dandamayev, Muhammad A.: "The Cyrus cylinder", **Encycloapedia Iranica**, 1993, (Çevrimiçi) http://www.iranicaonline.org/articles/cyrus-iv, 18 Ağustos 2013.

Daryabadi, Maulana Abdul Majid: **Tafsîr'ul-Qur'ân**, Urdu Bazar Karachi, Daru'l-İshaat, 1991.

Dawood, Nessim Joseph: **The Koran (translated with notes)**, London, Penguin Books Ltd, 2003.

Derveze, Muhammed İzzet: **et-Tefsîru'l-Hadîs**, Kahire, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l Arabîye, 1383h.

Doğrul, Ömer Rıza: **Tanrı Buyruğu**, 2.Bs., İstanbul, Ahmet Halit Kitabevi, 1947.

Drozdov , Yuri N.: "Cimmerians", **Türkic-lingual Period Of European History**, Moscow, Yaroslavl, "Letter", 2011, (Chapter 1. Scythians, Section 6. Hunny, (Excerpts), (Çevrimiçi) http://s155239215.onlinehome.us/turkic/40_Language/Toponymy/DrozdovTurkic-lingualPeriodOfEuropeanHistoryCh1-6CimmerianHunsEn.htm, 05 Temmuz 2013.

Durmuş, İlhami: **İskitler**, İstanbul, Kaynak Yay., 2007.

Ebu's-Su'ûd, Muhammed bin Muhammed bin Mustafa el-'İmâdî: **İrşâdu'l-'Akli's-Selîm ila Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm**, 9c., Beyrut, Dâru İhyâi't -Turâs el-Arabî, t.y.

Edwards, Rebecca: "Two Horns, Three Religions; How Alexander the Great ended up in the Qur'an", **American Philological Association**, **133rd Annual Meeting Program**, Philadelphia, 5 January 2002, 36, under Reception of Classical Literature, No. 5.

Endülisî, Ebu Hayyân: **Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr**, Thk: Sıdki Muhammed, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1420h.

Farkas, Ann: "The Behistun Relief", **The Cambridge History of Iran**, 5.Bs., Cambridge, Cambridge Univ. Press, 2007, II/828-831.

Finkel, Irving: "The Cyrus Cylinder", Orijinal metinden tercüme Shahrokh Razmjou, **British Museum**, (Çevrimiçi)http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/articles/c/cyrus_cylinder_-_translation.aspx, 17 Eylül 2013.

Freeman, Charles: "Makedonyalı İskender ve Yunan Dünyasının Genişlemesi", **Mısır Yunan ve Roma**, Çev.: Suat Kemal Angı, Ankara, Dost Kit., 2003, s.300-18.

Furat, Ahmed Suphi: "Zülkarneyn", **MEB İA**, Leiden tabı ilk Baskı tercümesi, İstanbul, 1993, c.XIII, s.650-652.

Gero, Stephen: "The Legend of Alexander the Great in the Christian Orient", **Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester**, Manchester, Spring 1993, c.75/1.

Gökyay, Orhan Şaik: "İskender-nâme", **MEB İA**, Leiden tabı ilk Baskı tercümesi, İstanbul, 1993, c.V/2, s.1088-90.

Grakov, Boris Nikolayeviç: **İskitler**, Çev.: D. Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yay., 2006.

Günaltay, M. Şemseddin: **İran Târihi**, c.1, Ankara, T.T.K. Basımevi, 1948.

Gündüz, Şinasi: "Mecûsîlik", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Ankara, TDV Yay., 2003, XXVIII/279-284.

Greenfield, Jonas Carl: "Aramaic in the Achaemenian Empire", **The Cambridge History of Iran**, 5.Bs., Cambridge, Cambridge Univ. Press, 2007, II/698-713.

Halefullah, Muhammed Ahmed: **el-Fennu'l-Kasasî fi'l-Kur'ân'il-Kerîm**, 4.Bs., Kahire, Sina lin-Neşr, 1999.

Hanaway, William L.: "Eskandar-nâme", **Encyclopaedia Iranica**, California, 1998, c.VIII.

Hasaneyn, Abdu'n-Naim Muhammed: "Ustûretu'l-İskenderi Zilkarneyn", **el-Mecelleh**, 1380h, LXVII/89-93.

Hasanov, Zaur: **Çar İskitler**, Çev.: İlyas Topsakal, İstanbul, T.D.A.V. Yay., 2009.

Havva, Saîd: **el-Esâs fi't-Tefsîr**, 11c., Beyrut, Dâru's-Selâm lit-Tibâ'ah ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1985.

Herder, Johann Gottfried: "İnsanlık Târihi Felsefesi Üzerine Düşünceler", **Târih Felsefesi**, Ed. ve Çev.: Doğan Özlem, Anahtar, İstanbul, 1994, s.211-216.

Hicâzî, Muhammed Mahmud: **Tefsîru'l-Vâdıh**, 10.Bs., Beyrut, Dâru'l-Cîli'l-Cedîd, 1413.

Hüseyin, Taha: **Fî'ş-Şi'ri'l-Cahilî**, Mektebetu Dâru'n-Nedve, 1926.

Horovitz, Josef: "Vehb bin Münebbih", **MEB İA**, Leiden tabı ilk Baskı tercümesi, İstanbul, 1993, c.XIII, s.260-262.

İbn Acîbe, Ebû Abbâs Ahmed bin Muhammed bin Mehdî el-Hasenî en-Necrî el-Fasî es-Sûfî: **el-Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd**, Thk: Ahmed Abdullah el-Kuraşî Raslân, 7c., Kahire, Nâşir: Dr. Hasen Abbâs Zekî, 1419h.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnusî: **et-Tahrîr ve’t-Tenvîr** (Tahrîru'l-Me'nás-Sedîd va Tenvîru'l-Akli'l-Cedîd min Tefsîri'l-Kitâbi'l-Mecîd), 30c., Tunus, Dâru’t-Tûnusîye li’n-Neşr, 1984.

ibn Atıyye, Ebu Muhammed Abdülhak bin Gâlib bin Abdurrahman bin Temâm el-Endulusî: **el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz**, Thk: Abdusselâm Abduşâfî Muhammed, 6c., 1.Bs., Beyrut, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, 1422h.

İbn Hanbel, Ahmed: **Musnedu’l-İmâm Ahmed bin Hanbel**, Thk: Şuayb el-Ernevut ve âharûn, 50c., 2.Bs., Müessestu’r-Risâle, 1999.

İbn Hişâm, Abdülmelik b. Eyyub Ebu Muhammed Cemaluddin: **es-Siretu’n-Nebevîye**, Thk: Mustafa es-Sika va İbrahim el-Ebyari va Abdül Hafiz eş-Şelbi, 2c., 2.Bs., Mısır, Şirketu Mustafa el-Bani, 1955.

İbn İshâk, Muhammed bin Yesâr el-Matlubî bi'l-Velâi el-Medenî: **Kitâbu’s-Siyer va'l-Megâzî (Sîreti İbn İshâk)**, Thk: Süheyl Zekâr, Beyrut, Dârru'l-Fikr, 1978.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmâîl bin Ömer el-Kuraşî el-Basrî ed-Dimeşkî: **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Thk: Alî Şîrî, 14c., 1.Bs., Dâru’l İhyâi’t-Turâsi’l Arabî, 1988.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmâîl bin Ömer el-Kuraşî el-Basrî ed-Dimeşkî: **Tefsîru’l Kur’ân’il Azîm**, Thk: Samî bin Muhammed Selâme, 8c., 3.Bs., Dâru’t-Tiybe lin-Neşr ve’t-Tevzî’, 1999.

İbnu’l-Esîr, Ebu’l Hasen Alî bin ebî’l-Kerîm Muhammed İzzeddîn: **el-Kâmil fi’t-Târih**, Thk: Ömer Abdüsselâm Tedmirî, 10c., Beyrut, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1997.

İsfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn bin Muhammed Ragıp:	**el-Mufredât fî Garîbi'l-Kur'ân**, Thk: Safvân Adnân ed-Dâvudî, 1.Bs., Dımeşk, Beyrut, Dâru'l-Kalem, ed-Dâru'ş-Şâmiyeh, 1412h.
Jefferry, Arthur:	**The Foreign Vocabulary of the Qur'ân**, Great Britain, Baroda, Oriental Institute, 1938.
Johnson , Paul:	**A History of the Jews**, New York, HarperCollins, 1988.
Josephus, Flavius:	**Antiquities of the Jews** (The Works of Flavius Josephus), Çev.: William Whiston, XXBooks, 1737, (Çevrimiçi) http://sacred-texts.com/jud/josephus/index.htm#aoj, 27 Mart 2013.
Kâsimî, Muhammed Cemâluddîn bin Muhammed Saîd bin Kâsim el-Hallâk:	**Mehâsinu' t-Te'vîl**, Thk: Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sevd, 9c., 1.Bs., Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418h.
Kaya, Mahmut:	"İskender", **TDV İA**, İstanbul, TDV Yay., 2000, XXII/555-557.
Kitâbı Mukaddes (Eski ve Yeni Ahit):	Kitâbı Mukaddes Şirketi, İstanbul, Serveti Fünun Matbaası, 1976.
Konutkat, Behnan vd.:	**Kutsal Kitap Dizini**, Kitâb-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, Yeni Yaşam Yay., 2004.
Köksal Albayrak, Fatma:	"Kur'ân Işığında Zülkarneyn Kıssası", İstanbul, (yayımlanmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed bin Ahmed bin Ebî Bekir bin Ferih el Ensarî el-Hazrecî Şemuddîn:	**el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân (Tefsîru'l-Kurtubî)**, Thk: Ahmed el-Berdûnî ve İbrâhîm Etfîş, 20c., 2.Bs., Kahire, Dâru'l-Kutubi'l-Mısrîye, 1964.

Kuşeyrî, Abdulkerîm bin Hevâzin bin Abdulmelik: **Letâifu'l-İşârât** (**Tefsîru'l-Kuşeyrî**), Thk: İbrâhim el-Besyûnî, 3c., 3.Bs., Mısır, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmmeti li'l-Kitâb, t.y.

Kutub, Seyyid İbrahim Hüseyn Şâribî: **Fî Zılâli'l-Kur'ân**, 6c., 17.Bs., Beyrut, Kahire, Dâru'ş-Şurûk, 1412h.

Lawrence, Paul: "Bâbil'in düşüşü ve Koreş'in Fermanı", **Kutsal Kitap Târihi Atlası**, Çev.: F. Bilger, Kitabı Mukaddes Şirk, İstanbul, Yeni YaşamYay., 2008, s.110,111.

Lawrence, Paul: "Büyük İskender ve Helenizm'in Yayılması", **Kutsal Kitap Târihi Atlası**, Çev.: F. Bilger, Kitabı Mukaddes Şirk., İstanbul, Yeni YaşamYay., 2008, s.118,119.

Lawrence, Paul: "Yahuda Sürgüne Gönderiliyor", **Kutsal Kitap Târihi Atlası**, Çev.: F. Bilger, Kitabı Mukaddes Şirk., İstanbul, Yeni YaşamYay., 2008; s.102,103

Lendering, Jona: "Achaemenid Royal Inscriptions: DNa" **Livius Org**, (Çevrimiçi)http://www.livius.org/aa-c/achaemenians/DNa.html, 26 Mart 2013.

Lendering, Jona: "Alexander the Great", **Livius Org**, (Çevrimiçi)http://www.livius.org/aj-al/alexander/alexander00c.html, 26 Mart 2013.

Lendering, Jona: "Avesta", **Livius.org**, (Çevrimiçi) http://www.livius. org/au-az/avesta/avesta.html, 02 Nisan 2013.

Lendering, Jona: "Behistun Inscription (Translation I) ", **Livius Org**, (Çevrimiçi)http://www.livius.org/be-bm/behistun/behistun03.html, 29 Ağustos 2013.

Lendering, Jona: "The Behistun inscription (translation II)", **Livius Org**, (Çevrimiçi)http://www.livius.org/be-bm/behistun/behistun 04.html#Translation02, 29 Ağustos 2013.

Lendering, Jona: "Cimmerians", **Livius Org**, (Çevrimiçi) http://www.livius.org/cg-cm/cimmerians/cimmerians.html, 27 Mart 2013.

Lendering, Jona: "Cyrus Cylinder", **Livius Org**, (Çevrimiçi) http://www.livius.org/ ct-cz/cyrus_I/cyrus_cylinder.html, 10 Temmuz 2013.

Lendering, Jona: "Cyrus Cylinder(2)", **Livius Org**, (Çevrimiçi) http://www.livius. org/ct-cz/cyrus_I/cyrus_cylinder2.html, 10 Temmuz 2013.

Lendering, Jona: "Darius the Great: Naqš-i Rustam Inscription", **Livius Org**, (Çevrimiçi)http://www.livius.org/da-dd/darius/darius_i_t01 .html, 30 Ağustos 2013.

Lendering, Jona: "Early Years of Nebuchadnezzar", **Livius Org**, (Çevrimiçi) http://www.livius.org/cg-cm/chronicles/abc5/jerusalem.html, 14 Ağustos 2013.

Lendering, Jona: "Scythians/ Sacae", **Livius Org**, (Çevrimiçi) http://www.livius.org /sao-sd/scythians/scythians.html, 27 Mart 2013.

Lendering, Jona: "The Famous Behistun Inscription", **Livius Org**, (Çevrimiçi) http://www.livius.org/be-bm/behistun/behistun01.html, 29 Ağustos 2013.

Lendering, Jona: "The Nabonidus Chronicle”, **Livius Org**, (Çevrimiçi) http://www.livius.org/cg-cm/chronicles/abc7/abc7_ nabonidus1.html, 29 Ağustos 2013.

Lenzi, Alan: **Reading Akkadian Prayers & Hyms**, Atlanta, Society of Biblical Literatur, 2011.

Magee, Bryan: **Felsefenin Öyküsü**, Çev.: B. S. Şener, 2.Bs., Ankara, Dost Kitabevi Yay., 2004.

Mallowan, Max: "Cyrus The Great", **The Cambridge History of Iran**, 5.Bs., Cambridge, Cambridge Univ. Press, 2007, II/409-415.

Mallowan, Max: "The Scyths", **The Cambridge History of Iran**, 5.Bs., Cambridge, Cambridge Univ. Press, 2007, II/392-419.

Memiş, Ekrem: **İskitler'in Târihi**, 3.Bs., Ankara, Altınpost Yay., 2012.

Mevdudî, Ebu'l A'la: **Tefhîmu'l-Kur'ân**, Çev.: M. Han Kayanî, vd., 7c., İstanbul, İnsan Yay., 1986.

Mukâtil bin Süleymân, Ebu'l Hasen bin Beşir el-Ezdî el-Belhî: **Tefsîru Mukâtil bin Süleyman**, Thk: Ahmed Ferîd, 3c., 1.Bs., Beyrut, Dâru'l Kutubu'l- İlmiyye, 2003.

Munslow, Alun: **Târihin Yapısökümü**, Çev.: Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yay., 2000.

Müslim, ibnu'l-Haccâcebu'l-Hasen el-Kuşeyrî en-Nisâburî: **SahîhuMuslim**, Thk: Muhammed Fuâd Abdulbâki, 5c., Dâru'l İhyâi't-Turâsi'l Arabî, t.y.

Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah bin Ahmed bin Mahmûd: **Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, Thk: Mervân Muhammed eş-Şi'âr, 4c., Beyrut, Dâru'n-Nefâis, 2005.

Nîsâbûrî, İmâm el-hâfız ebû Abdullah el-Hâkim: **el-Müstedrek ala's-Sahihayn**, Beyrut, Dâru'l-Marife, Dr. Yûsuf el-Maraşlî, t.y.

Nöldeke, Theodor: **Scketches from Eastern History**, Çev.: John Sutherland Black, London, Adam & Charles Black, 1892.

Numanî, Mevlana Şiblî: **Siret-ün Nebî** (Asr-ı Saadet), Çev.: Ömer Rıza Doğrul, 5c., İstanbul, Eser Neş., 1978.

Oppenheim, Adolph Leo: "The Babylonian Evidence of Achaemenien Rule in Mesopotamia", **The Cambridge History of Iran**, 5.Bs., Cambridge, Cambridge Univ. Press, 2007, II/529-87.

Özdemir, H. Ahmet: **Moğol İstilası**, İstanbul, İz Yay., 2005.

Özgüdenli, Osman Gazi: "Moğollar", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV Yay., 2005, XXX/225-229.

Özlem, Doğan: **Târih Felsefesi**, İstanbul, Anahtar Kitaplar Yay., 1994.

Öztürk, Mustafa: "Kur'ân'ın Târihsel bir Hitap Oluş Keyfiyeti", **Kur'ân ve Tefsir Kültürümüz**, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2010.

Öztürk, Mustafa: **Kıssaların Dili**, 2. Bs., Ankara, Ankara Okulu Yay., 2010.

Öztürk, Mustafa: "Uzaylı Zülkarneyn Hakkında Bazı Düşünceler", **OMÜ, Din Bilimleri dergisi**, cilt1, sayı1, Samsun, 2001. http:// islamkutuphanem.blogcu.com/uzayli-zulkarneyn-hakkinda-bazi-dusunceler-2/7296933, 25 Mart, 2013.

Paçacı, Mehmet: "Çağdaş Dönemde Kur'ân ve Tefsire Ne Oldu", **Çağdaş Dönemde Kur'ân'a ve Tefsire Ne Oldu?**, İstanbul, Klasik Yay., 2008, s.45-69.

Paçacı, Mehmet: "Kur'ân ve Târihsellik Tartışması", **Kur'ân'ı Anlamada Târihsellik Sorunu Sempozyumu**, İstanbul, Kurav, Bayrak Yay., 2000, s.17-29.

Paçacı, Mehmet: "Oryantalizm ve Çağdaş İslâmcı Söylem", **Çağdaş Dönemde Kur'ân'a ve Tefsire Ne Oldu?**, İstanbul, Klasik Yay., 2008, s. 19-43.

Paçacı, Mehmet v.d.: "Târih içinde Tefsir ve Tefsir Eğilimleri", **Kur'ân ve Hadis İlimleri**, Ankara, 2007, s.159.

Pala, İskender: "İskender mi Zülkarneyn mi?", **Journal of Turkish Studies**, c.14, 1990, s. 387-403.

Paret, Rudi: **Der Koran Kommenter und Konkordanz**, Stuttgart, W. Kohlhammer GmbH, 1980.

Reynolds, Gabriel Said: **The Qur'an in Its Historical Context**, NewYork, Rouledge, 2008.

Rodwell, John Medows: **The Qur'ân (Translation)**, London, J. M. Dent & Sons Ltd, 1977.

Rawlinson, George: **The History of Herodotus**, 4c., New York, D. Appleton & Company, 1861.

Râzî, Fahruddîn Ebu Abdullah Muhammed bin Ömer bin el-Hasen bin el-Huseyn et-Teymî: **et-Tefsîru'l-Kebîr** (**Mefâtihu'l-Gayb**), 32c., 3.Bs., Beyrut, Dâru'l İhyâi't-Turâsi'l Arabî, 1420h.

Sâbûnî, Muhammed Alî: **Safvetu't-Tefâsîr**, 3c., Kahire, Dâru's-Sâbûnî li't-Tibâ'ah va li'n-Neşr va't-Tevzî', 1997.

Schmitt, Rüdiger: "The Bisitun Inscriptions of Darius the Great Old Persian Text", **The Old Persian Inscriptions Texts**, School of Oriental and African Studies, Hampshire, BAS Printers Limited, 1991, s.9-83.

Schmitt, Rüdiger: "Bisotun iii. Darius's Inscriptions" **Encyclopaedia Iranica**, c.IV, Fasc.3, s.299-305, (Çevrimiçi) http://www.iranicaonline.org/articles /bisotun-iii, 26 Mart 2013.

Schwartz, M.: "The Religion of Achaemenian Iran", **The Cambridge History of Iran**, II/664-97.

Semerkandî , Ebu'l-Leys Nasr bin Muhammed bin İbrahîm: **Bahru'l-Ulûm**, Thk: Dr. Mahmud Metarcî, 3c., Beyrut, Dâru'l-Fikr, t.y.

Snell, Daniel C.: "Babylon", **Encyclopaedia Judaica**, 22c., 2.Bs., New York, Thomson Gale, 2007, III/23,24.

Southgate, Minoo S.: "Portrait of Alexander in Persian Alexander-Romances of the Islamic Era", **Journal of the American Oriental Society**, New Haven, 1977, c.97/s.3.

Suren, Shapour: "Cyrus the Great's Cylinder" (The World's First Charter of the Human Rights), **The Circle of Ancient Iranian Studies CAIS**,1998, (Çevrimiçi) http://www.cais-soas.com/CAIS /History/hakhamaneshian/Cyrus-the-great/cyrus_cylinder.htm #Shapour Suren-Pahlav, 26 Ağustos 2013.

Suyûtî, Abdurrahman bin Ebî Bekr: **ed-Durru'l-Mensûr fî't-Tefsîri bil-Me'sûr**, Thk: Merkezu Hicr lil-Buhûs, 15c., Mısır, Dâru'l-Hicr, 2003.

Sülemî, Ebu Abdurrahman Muhammed bin el-Huseyn bin Mûsá el-Ezdî: **Tefsîru's-Sülemî va huva Hakâiku't-Tefsîr**, Thk: Seyyid Umrân, 2c., Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.

Şengül, İdris: "Kur'ân Kıssalarının Târihî Değeri", **Kur'ân Kıssalarının Anlam ve Değeri**, IV. Kur'ân Sempozyumu, Ankara, Fecr Yay., 1998, s.169-184.

Şengül, İdris: **Kur'ân Kıssaları Üzerine**, İzmir, Işık Yay., 1994.

Şimşek, M. Sait: **Günümüz Tefsir Problemleri**, Konya, Kitap Dünyası, t.y.

T. Sulimirski, "The Scyths", The Cambridge History of Iran, 5.Bs., Cambridge, Cambridge Univ. Press, 2007, II/149-199.

Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin: **el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur'ân**, 20c. Tahran, t.y.

Taberî, Muhammed bin Cerîr bin Yezîd bin Kesîr bin Gâlib el-Âmilî Ebu Ca'fer: **Câmiu'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'ân**, Thk: Ahmed Muhammed Şâkir, 24c., 1.Bs., Müessesetu'r-Risâleh, 2000.

Taberî, Muhammed bin Cerîr bin Yezîd bin Kesîr bin Gâlib el-Âmilî Ebu Ca'fer: **Târîhu'r-Rusul va'l-Mulûk (Târîhu't-Taberî)**, 11c., 2.Bs., Dâru't-Turâs, 1387h.

Tayyibî, Ömer: "Zülkarneyn fi'l-Kur'ân va't-Târîh", **Mecelletu'l-Ezher**, 1379h, XXXI/sayı 4,5, s.442-49.

Tenvîr, Nûru'l-Hak: "Zülkarneyn fî'l-Kur'ân ve't-Târîh", **Mecelletu'l-Ezher**, 1379h, XXXI/sayı2, s.173-181.

The Holy Bible, (Old and New Testaments: translated by His Majesty's special command), King James Version, Cambridge, Cambridge Press, t.y.

Türe, İskender: **Zülkarneyn: Kur'ân'da Uzaya Seyahati Anlatılan İnsan**, İstanbul, Timaş Yay., 2004.

Ünver, İsmail: "Edebiyatta İskender", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV Yay., 2000, XXII/557-59.

Ünver, Mustafa: "Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri'nin Tefsir Târihine Katkıları Üzerine", **OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 17, 369-372, 2004, s. 369.

Vâhidî, Ebu'l-Hasen Alî bin Ahmed bin Muhammed bin Alî en-Nisâbûrî: **Esbâbu Nuzûli'l-Kur'ân**, Thk: Kemâl Besyûnî Zağlûl, 1.Bs., Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411h.

Watt, W. Montgomery: "al-Iskandar", **The Encyclopaedia of Islam**, New Edition, Leiden, 1978, IV/127.

Watt, W. Montgomery: **Companion to the Qur'ân**, London, George Allen and Unwin Ltd., 1967.

Watt, W. Montgomery: **Kur'ân'a Giriş**, Çev. Süleyman Kalkan, Ankara, Ankara Okulu Yay., 1998.

Wolohojian, Albert M.: **The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes**, Columbia University Press, 1969.

Xenophon: **Cyropaedia**, Çev.: Walter Miller, 4.Bs., London, William Heinemann Ltd., 1960.

Xenophon: **Cyropaedia**, translated by H.G. Dakyns, Revised by F.M.Stawell, VIII Books, Macmillan and Co. 1897, (Çevrimiçi) ttp://ebooks.adelaide.edu.au/x/xenophon/x5cy/index.html, 09 Temmuz 2013.

Yalar, Mehmet: "Cahiliye Şiirinin Târihsel Gerçekliği Problemi", **UÜİF Dergisi**, 2008, c.XVII, sayı2, s.95-120,

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi: **Hak Dini Kur'ân Dili**, 8c., İstanbul, Bedir Yay., 1993.

Yusuf Ali, Abdullah: **The Holy Qur'an** (Text Translation and Commentary), Maryland/USA, Published by Amana Corp., 1983.

Zemahşerî, el-Allâme Cârullâh ebû'l-Kâsım Mahmûd bin Ömer: **el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl va uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl**, Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407h.